

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLV

Св. 1–2 (2014)

Чланци

- О употреби локалног акузатива, одн. локатива
и инструментала у Вуковом језику (РАДОЈЕ СИМИЋ,
ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ) 3
- Конгруенција именица мушког рода на *-а*
(РАДА СТИЈОВИЋ) 17
- Типологија речника српског језика I (теоријски оквир)
(ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ) 29
- Критичко коришћење других речника
у изради Речника САНУ
(АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ) 49
- Поредбене фразеолошке јединице с компонентом
Пилаји у српском језику (НАТАША ВУЛОВИЋ) 63
- Позиционо неусловљена понављања у тексту
Милоша Црњанског (ГОРДАНА ЈАЊУШЕВИЋ
ЛЕКОВИЋ) 73

Прикази

- Марија Ђинђић, *Yeni Türkçe – Sıprça Sözlük*
(ДАРИНКА ГОРТАН ПРЕМК) 93
- Рада Стијовић, *Језички саветник*
(СВЕТЛАНА МИЛАНОВИЋ) 99

Марина Спасојевић, <i>Глаголи на -(j)ети, -им у корелацији са глаголима на -ити, -им у савременом српском језику (нормативни и лексикографски аспекти)</i> (МАРИНА НИКОЛИЋ).....	105
<i>Научни саставанак слависти у Вукове дане 42/1</i> (МАРИЈАНА БОГДАНОВИЋ)	113
<i>Научни саставанак слависта у Вукове дане 42/3</i> (НИКОЛА САНКОВИЋ).....	121
Зборник радова са V научног скупа младих филолога Србије <i>Савремена проучавања језика и књижевности V/I</i> (АНЕТА СПАСОЈЕВИЋ)	129

РАДОЈЕ СИМИЋ
ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

О УПОТРЕБИ ЛОКАЛНОГ АКУЗАТИВА, ОДН. ЛОКАТИВА И ИНСТРУМЕНТАЛА У ВУКОВОМ ЈЕЗИКУ*

У раду је реч о неким посебностима у употреби локатива као падежа места на којем се дешава што (и инструментала с предлозима и значењем 'миравања') – у поређењу са акузативом места. Аутори налазе да је гранична линија између ова два значењска поља теоријски врло јасна, али практично је доста нестабилна, тако да се на обе стране јављају извесне појаве које напомињу прекорачење граничне линије.

Кључне речи: акузатив, падеж места завршетка кретања, инструментал, локатив, место реализовања глаголског садржаја, почетно свршени глаголски вид, завршно свршени, тренутни.

1. Приступне напомене

1. Сувишно би било опширније говорити о месним значењима акузатива и локатива, и о томе да акузатив с предлозима *на*, *у* и *о* „казује [...] пре свега, заузимање места после кретања које се означава управним глаголом“ (Стевановић 1991: 408)¹, док локатив са

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Слично, али далеко подробније ову појединост описује Н. Арсенијевић (2003: 138): „Директни парцијалан однос између радње исказане глаголском лексемом (и објекта локализације) и места означеног предлошким акузативом подразумева смештање једног сегмента ове радње у границе локализатора. Наиме, радња

истим овим предлошким речима искључује значење 'заузимања', већ „обележава место или простор у оквиру којег се остварује глаголски садржај“ (Симић 2007: 266). Исто а(д)лативно значење 'заузимања места' има акузатив и са предлозима *над, њод, њред, међу* и *за*, и оно кореспондира са стативним значењем инструментала са истим предлозима – али то место није у оквиру онога што значи именица, већ у близини (Симић 2007: 264).

2. Мало има – или бар нама није познато да има – покушаја да се ближе претресе грађа на граничној линији између акузатива и локатива, одн. између акузатива и инструментала. Ми смо себи поставили задатак да размотримо ова питања и утврдимо како стоји ствар са поменутиим облицима и њиховим значењима. Због деликатности теме обратићемо се језику творца данашњег српског књижевног језика, Вука Ст. Караџића.

2. Поставка теме. Неки случајеви употребе акузатива, одн. инструментала и локатива код Вука

1. (а) 'Место завршетка кретања' подразумева да акузатив с предлогом има између осталог уграђен сигнал који упућује на прекид кретања на месту које означава именица у акузативу: – [...] онда ћу ја припасати сабљу и узјати Кушљу, па и де м у њоље њреда њи / Турке/ (ВСтК Дан 47). – Глагол 'ићи' својим видским ликом означава неограничено кретање, а то кретање је у нашем примеру ограничено акузативом и предлогом 'у поље', одн. 'преда њи'. (б) Обележавајући „место или простор у оквиру којег се остварује глаголски садржај“, локатив је по дефиницији некомпатибилан са глаголима кретања: – Рашковићи с у, као Срби, у *Сшароме влау* и м а л и спаилук до године 1805 [...] (ВСтК Дан 113). Но оваква расподела конструкција падежних форми, као ни глагола на оне који означавају кретање и оне који значе мировање – у српском језику није свуда овако строго уређена као у наведеним примерима. Биполарна раздеоба падежних конструкција поремећена је одступањима у оба смера: и према акузативу на местима где би се по правилу о употреби падежа нашао

започиње и већим делом се реализује ван локализатора, а са њим практично има само једну додирну тачку и то ону у којој остварује своју завршну фазу“.

локатив или инструментал, – као и обрнуто, према локативу где би се по строго схваћеном критерију морао наћи локатив.

1.1. Размотрићемо за почетак два примера:

... Вељко, као дијете од десет-петнаест година, остави оца и мајку и браћу, и отиде у *Видин*...; а послије некога времена дође у *Пожаревац*... ВСтК Дан 41,

... да се човек ни на каку њејову реч, ни заклетву, ни уредбу (да ће постојана бити) ослонити не може ВСтК ИСп I 208,

Кад се дајје сад састану опет у *Бијограду*, онда се опет стану разговарати ВСтК Дан 154.

а) (1) Глагол у презенту 'дође' својим лексичким значењем и видским ликом обележава завршетак физичког кретања², а овај се дешава у месту под називом 'Пожаревац'. (2) И презент 'отиде' означава физичко кретање, али почетно свршени глагол 'отићи' није оспособљен за обележавање завршетка, већ само почетка кретања³. Па ипак допушта комбинацију са именском речи у акузативу и омогућава обележавање завршетка кретања. Одавде већ можемо закључити да обележавање места завршетка кретања допуштају разноврсни глаголи кретања, како они који собом значе доспевање на одређени простор или сл., тако и они који нису лексички оспособљени да сигнализирају ту појединост, што се онда мора приписати самом акузативу.

б) Акузатив са предлогом *на* уз глагол 'ослонити се' обележава врсту (овде апстрактног) кретања⁴ које доспева 'на' 'реч', 'заклетву' или 'уредбу' као на (опет апстрактно) 'место завршетка кретања'. Пошто је ово по виду тренутни глагол, он мимо тренутка ослањања може само подразумевати неки покрет. То он и чини, и подразумевани покрет претходи ослањању, па се семантички односи у конструкцији могу сматрати усклађенима, као код 'доћи'.

в) Глагол 'састати се', из последњег наведеног примера, такође је тренутног значења, и такође је праћен претпостављеним претходним покретом (они који се састају, претходно морају стићи до места

² РМС: s. v.: „идући приспети, стићи, допутовати на било који начин“.

³ РМС: s. v.: „напустити неко место, удаљити се, уклонити се“.

⁴ РМС: s. v.: 'ослонити се': „подупрети се чиме, наслонити се“. Обе глаголске речи у дефиницији подразумевају изванредан покрет при њиховој реализацији, као уосталом и дефинисана реч (исп. тамошње потврде: – Сјеђаше оборених очију, ослонив се олако о шийай; – Леђа ослонио на једно дебло, па дигао главу).

састанка). Очекивао би се, дакле, исти тип конструкције као у претходном случају – али на наше изненађење, уместо акузатива, овде је сасвим исправно употребљен локатив с предлогом 'у Бијограду'. Очекивало би се стога да конструкцију не осећамо као уобичајену и исправну, па ипак је она за наше језичко осећање и уобичајена и исправна. Да бисмо дошли до објашњења, размотрићемо још који сличан случај.

1.2. Глаголска реч 'скупити се' (и 'скупљати се')⁵ по свим детаљима спада у исту категорију као и 'састати се'.

а) Примери у РМС говоре и да је употреба падежа у оба случаја иста: – Кад су се приближиле манастирском путу..., чвршће су се скупиле [жене] у *поворци*; – Сало му се [тетребу] скупило *под вољом*; – Скупила се скрушено... *под бременим* свог гријеха. – (1) Локатив с предлогом 'у поворци', те инструментал са предлогом 'под вољ(к)ом' или 'под бременим' индиректно упућују на уоквиреност глаголског садржаја димензијама онога што означава именица. (2) Кретање које доводи жене у 'скуп' дешава се у самој поворци, као што је сало сачинило неки облик испод грла птице, или је грешница скрушеност демонстрирала згрчивши се испод бремена.

б) И код Вука смо бележили исту конструкцију с локативом:

... кад се депутирци скупе у *Крајујевцу*... ВСтК ИСп I 207.

Глагол 'скупити се' тренутног је значења, па је кретање које је у позадини његовог лексичког садржаја видљиво – ипак сабијено у једном 'моменту', и уоквирено димензијама именице у локативу. Објашњење које дугујемо, према томе, долази од идеје о димензијама предмета означеног именицом у акузативу, одн. локативу. Са локативом просторни оквир се схвата као довољан да се у његовим границама реализује целокупан садржај глагола.

в) И све би било у најбољем складу да ми нисмо код Вука забележили примере који означавају негацију свега што рекосмо – у којима је, наиме, употребљен акузатив с предлогом уместо локатива:

⁵ РМС: s. v.: „сабрати се на једном месту...; густо се збити, сабити један до другога“.

... да се скупљају у *градове* и у *шанчеве* ВСтК ИСп I 33,
... ће су се и остале чете већ одавно биле скупиле у *лојоре* и по-
градиле шанчеве око Бијограда ВСтК Дан 163,
... скупе се у *цагару*, те им какав калуђер или ђакон показује, да уче
читати ВСтК Дан 131.

а) (1) Секвенца акузатива с предлогом 'у градове и у шанчеве', као и 'у логоре', промовишу означени просторни оквир као 'место завршетка кретања'. Устаници се упућују према зборним местима, а тим кретањем, сами или у четама, доспевају на одређени простор, где се ово и завршава. (2) Исто тако и манастирски ђаци пре самог окупљања 'у цагари' – обаве извесно кретање док тамо стигну.

б) Зашто је једном место окупљања схваћено као оквир у којем се обавља цео покрет, а други пут се на том месту дешава само завршетак кретања? Једини одговор који је овде могуће замислити, јесте да се у другом случају претпоставља претходно кретање које самим глаголом није назначено, већ спада у домен подразумеваног, пресупонираног садржаја конструкције. Акузатив је, према томе, употребљив у оваквим приликама ако се семантичка подлога конструкције пресупозицијом прошири и обухвати и подразумевани, а не само директно означени део глаголског садржаја. Под тим условом употреба акузатива, на једној страни, и локатива или инструментала, на другој, може се сматрати равноправном.

2. Излази да је битан моменат при избору акузатива – неуоквиреност кретања, боље рећи парцијална уоквиреност, јер део кретања, завршни, ипак мора бити извршен у димензијама онога што значи именица у акузативу. Према томе стоје инструментал и локатив, код којих се претпоставља потпуна уоквиреност кретања (или, наравно, мировање, што у овој прилици није од значаја за нашу дискусију).

а) Што рекосмо, то – сваки на свој начин – показују следећи примери:

... одовуд се наднијеле *над њећа* стијене Кабларске, а одонуд, из
преко Мораве, Овчарске ВСтК Дан 9,
... Мачва... је *зарасла у велику шуму*, која се зове Китог ВСтК Дан 86.

(1) Глагол 'наднети се' по дефиницији подразумева претходно кретање, а сам се односи на завршни сегмент тога кретања, и заустављање у близини онога што значи именица у инструменталу и у простору на неки начин оцртаном од стране димензија

предмета или сл. означенога именицом⁶. Као и горе, дакле, употреба акузатива мотивисана је пресупозитивним моментом, а не значењем које спада у опсег појма глагола 'наднети се'. Искључивши пак претпостављени елеменат садржаја, и овај глагол свој обим своди на 'догађај' у оквиру простора обележеног именицом у инструменталу, и тада је акузатив искључен, а прави падеж који одговара условима употребе јесте инструментал с предлогом. Нема таквих случајева у нашој и иначе ограниченој грађи, али их има у РСАНУ: – Наднела би се *над сином...*; – *Над љавом се њејовом наднела лисната дрвета*; – *Над селом се наднео мрк облак*.

(2) Глагол 'зарастити' по дефиницији укључује извесну меру кретања⁷, па је акузатив као ознака простора где се кретање завршава – и легитимна и правилном предвиђена. Али постоје извесни додатни моменти који уливају сумњу у апсолутну вредност тог правила. Наиме, у РСАНУ у загради је додато нешто као дистрибуцијска напомена, која гласи: „у нешто, нечим, ређе у нечем“. Необично 'нечим' нећемо коментарисати, али локатив с предлогом једном је забележен и у поменутом речнику: – Тај поп... био је зарастао у глаци.

(3) Оваква колебања као у последњем примеру не могу се друкчије објаснити него могућношћу различитог тумачења значења глагола: као уоквирено или неуоквирено кретање. Рачунајући према броју забележених примера, ова се појава не може свести на ниво околионализма, јер сем наведених постоје и други случајеви сличног значења, и сличног понашања. Наводимо само следећа два примера да бисмо ово илустровали:

Милош нешто српске војске распусти да иде сваки својој кући, а нешто о с т а в и у *чејма* да се налази по граници ВСтК ИСп I 74,

... па узјаше коња, чијега нађе, а свога о с т а в и у *крчми* или код кмета ВСтК ИСп I 163.

а) Глагол 'оставити' нестручно посматран као да негира кретање, и значи заправо одсуство његово као узрок задржавања простора на којем се предмет означен именицом нашао. Али лексикограф има друго мишљење, и даје тој речи овакву дефиницију:

⁶ РСАНУ: с. в.: „крећући се, помичући се и сл. поставити се у положај над нечим или неким, нагнути се, надвити се“.

⁷ РСАНУ: с. в.: „прекрити се, густо обрасти (биљем, длакама)“.

„ставити, метнути, спустити што негде да тамо остане, спремити, похранити; пустити из руку“. У овим разноврсним описима, свуда је на овај или онај начин имплицитно садржано кретање. Најкарактеристичнија је квалификација дата у опису ’спустити што негде да тамо остане’: кретање са заузимањем простора претходи задржавању места, дакле мировању. Нема сумње: типична ситуација за употребу акузатива. Примери у РСАНУ ову тезу, међутим, потврђују у врло ограниченој мери. Од пет забележених случајева акузатив је употребљен само једном, и то у тексту који оставља сумњу у исправност такве употребе: – Писмо писано је у два пријеписа, од којих је један остављен у *цетињској канцеларију*. – Остала су четири са локативом: – Ноћна магла оставила је на *узвисинама* иње; – Оставио сам кључ у *брави*, кишобран у *кафани*; – Дућан ће оставити на *калфи*; – Оставио је Паниковски пословницу на *самом Пунју*.

б) Наши примери потврђују реалност употребе локатива, а готови сасвим негирају тезу о исправности употребе акузатива. Кад би појам рекције био у неком степену изводљив из ’традиције’, тј. мотивисан нормативним моментом у смислу друштвене принуде – онда бисмо морали устврдити да је у овом домену на делу рекција мимо или насупрот семантичкој подлози конструкције. Али се рекција, и тамо где је њено деловање несумњив факат, ипак објашњава претежно семантичким мотивима⁸. Зато и у нашим случајевима, било да их посматрамо као рекцијске или шире колокацијске категорије, разлог за употребу овог или оног облика ипак ваља првенствено тражити у значењским односима у конструкцији. Дакле, у првом реду у тумачењу значења глаголске речи. Глагол ’оставити’ – ако и подразумева у својој позадини момент кретања – по правилу то кретање своди на простор ограничен димензијама онога на што упућује именица. Само по изузетку, можда и по аналогiji са значењски или генетски најближим речима – у тумачење се укључује претпоставка о кретању изван поменутог оквира, и доспевање на ’место завршетка кретања’. Нпр. овде можемо помислити на основни глагол ’ставити’⁹: „пренети, сместити, положити на неко место, метнути“ (– *Стави у њихова срца*

⁸ В.: Симић–Јовановић 2002: I, 175 и д.

⁹ РСМ: s. v.

љубав; – Ставили своје животе у наше руке; – Милану стави лилице на руке...), и акузатив као последицу те аналогije.

3. Да ли ће се кретање схватити као уоквирено простором који означава именица или неће, изгледа да не зависи само од значења глагола, већ у неку руку и од именичког садржаја. Размотрићемо следеће примере:

... постави Ђурчија као буљубашу *над десном страним Јадра*, и пошаље га на *Лешницу*, те претера Турке преко Дрине и улогори се у *Раништовачи* ВСтК Дан 199,

... ударили на Љубићу на *Србе* ВСтК ИСП I 59,

... могли сте ји дати у Петербургу у *банку* ВСтК ИСП I 198.

а) У сва три случаја употребљено је више конструкција какве испитујемо – једном акузатив, а други пут инструментал или локатив.

(1) У првом се примеру конструкције не додирују. Глагол 'поставити' може се схватити – као и неки горе размотрени – различито¹⁰. Овде је узет као глагол чији се садржај реализује у оквиру простора обухваћеног оним што значи именица у инструменталу ('над десном страном Јадра'). Исто је тако протумачен и глагол 'улогорити се', па је уз њега употребљен локатив с предлогом. Глагол пак 'послати' („отпремити куда по каквом послу, с каквом поруком; бацити, усмерити у каквом правцу“) заправо, будући обележјем почетка кретања, на 'место завршетка кретања' алудира само као на претпостављени циљ. Акузатив је једина могућност од оних о којима говоримо.

(2) Глагол 'ударити' врло је богат значењима, а нека („при брзом кретању, у паду и сл. налетети на нешто, лупити о нешто; пасти; – извршити оружани напад, напасти“) ¹¹ укључују кретање чији завршетак долази у простору означеном именицом: – Он онда удари уларом *о земљу*; – Ударили смо на *Нијемце* на лајковачкој станици; – Гром је ударио у *кестен* у парку. – Тај факат мислимо да није споран. Споран је само однос локатива у наша два

¹⁰ Ова је реч по себи вишезначна. В. РМС: „1. учинити да нешто стоји, да буде у усправном положају...; 2. метнути, сместити, наћи место за што, положити...; 3. довести што у такво стање да може служити сврси...; 4. сместити на одређено место, распоредити, наместити...“ итд. Уз њега је забележен углавном акузатив (... катарку поставе затим *на једра*; – ... да се земаљски закони поставе *на сиво*; – Поставе му круну *на главу*, а жезло *у руке*), али једном и инструментал (Поставио је једну стражу даље... а другу *пред караулом*).

¹¹ РМС: s. v.

потоња примера, као и у два из РМС – према глаголском садржају. Кренућемо од последњег случаја из РМС: неоспорно је да је 'у парку' ближе именици 'кестен' него глаголу у предикату 'ударио је'. Кестен заузима свој постор у парку, а ударац је примио он: две временске релације нису у узајамној вези. Друкчије ствар стоји у претходном примеру из поменутог речника: напад на Немце одиграо се на лајковачкој прузи. 'Ударили смо', дакле има своју ужу просторну одредбу 'на Немце' (која је истовремено и даљи објекат) и ширу 'на лајковачкој прузи'. У односу на прву кретање је делимично ван 'места завршетка', док у односу на другу месни оквир обухвата цео глаголски садржај, и уоквирава кретање које он обележава у целини.

(3) Глагол 'дати' такође укључује извесно кретање („предати нешто из руке у руку, уручити; пружити...; послати, упутити кога на какав посао...“: – Отац [га је] да о, по свршеној нижој гимназији, у *аиоџеку*). То кретање чини употребу акузатива легитимном: јер у забележеном последњем примеру 'у банку' алудира на завршетак кретања. Опет имамо и локатив 'у Петербургу', и то истиче разлику која постоји у одређивању места вршења глаголског садржаја: и овде се једном део кретања обавља ван локалног оквира обележеног именицом, а други пут се све дешава у оквиру тог простора.

4. Анализа горњих примера показује заправо да је за дистрибуцију падежа уз поменуте глаголе од значаја однос радијуса кретања и просторног оквира обележеног именицом у падежу. Управо прегледани случајеви могу навести на погрешну мисао да је секвенца од више падежних облика обавезно састављена од дивергентних конструкција: ако је у једној кретање у целини обухваћено просторним оквиром што га обележава именица у падежу, у другој се кретање делимично дешава ван тог оквира. Језик је међутим примарно створен за 'опис ситуације', па употреба речи и конструкција у првој инстанци зависи од предметног садржаја.

4.1. Да бисмо то показали, разгледаћемо најпре следеће примере:

... њега Главаш на мјесту у *наији Смедеревској у селу Дубони* код некака човека, као да му чува овце ВСтК Дан 41,

Наскоро по том добу на један извор крај пута, код кога сједну у *лагу њод једним дрвџом* да се одморе ВСтК Дан 134,

Суд се овај најпре на мјесту у *манасџиру Вољавчи, у наији Рудничкој* ВСтК Дан 228.

а) (1) Село Дубона једно је од више која су чинила 'Смедеревску наију' – представља дакле ужи простор у односу на 'наију'. Ипак, 'намјештање'¹² се обавља у оквиру села, као и у ширем оквиру нахије. Локатив у обе конструкције и сам по себи сведок је таквог стања ствари. Али локатив није једина могућност избора падежа. У РМС поред локатива (– Подаље на мјесте лађу у води); забележен је и акузатив: – Желио је на мјестити сина на *џај њоложај*; – Отац [га]... на мјестио у *сјеменишће*... (2) Глагол 'сести' „заузети седећи положај, ослонити тело на столицу, или др.; заузети место одређено за седење“¹³ и сам укључује извесно кретање у току реализације садржаја. То је кретање, међутим, уоквирено простором који означава именица у локативу 'у ладу', одн. у инструменталу 'под једним дрветом'. Но грешка би била мислити да су локатив и инструментал једино употребљиви у оваквим конструкцијама. У РМС стоје наведени примери са акузативом: – Узду врже, на *мркова* сједе; – С мртвим Марком на *талију* сједе; – Путнице пчеле у ливади твојој на *дрво* селе... – У светлу ових примера друкчије можемо посматрати и наш пример, тј. можемо устврдити да су ту акузатив и локатив/инстр. подједнако прихватљиви; дакле, као што је прихватљиво 'на дрво селе', прихватљиво је и: – сједну у *лаг њод једно дрво*. – Да ли је могуће и обрнуто: 'на дрвету селе' – нешто нисмо сигурни, али не бисмо били изненађени да се нађе у тексту. Но сигурно је исправна конструкција као у примеру, где именица обележава нешто шири простор:

... онда потегне пиштољ, те из једне колибе рашћера људе, пак сам у њој сједне и... надвладају га ране ВСтК Дан 171.

Изгледа да је кретање које означава глагол 'сести' у односу на именицу 'колиба' сувише малог радијуса да би се схватило као делимично остварљиво ван њених димензија. Искљученост акузатива разумљива је последица тога.

5. Сада на реду имамо два случаја са истим предлозима, и са различитим падежом:

... да сјутра и зиђу *џрегања* у *Љешницу* или на *Јагар* ВСтК Дан 169,

... дође к њему у *авлији* негде предвече пијан ВСтК ИСп I 139.

¹² РМС: s. v.: „ставити на одговарајуће место, сместити“.

¹³ РМС: s. v.

а) Глагол 'изићи'/ 'изаћи' „напустити, оставити неко затворено или ограђено место, простор; отићи, удаљити се“ (РМС: s. v.) у некој перспективи има обриси почетно свршенога глагола, јер обележава почетак удаљавања од некога места. Значење завршетка кретања он добија у конструкцији у виду пресупонираног садржаја, и у тим околностима је спојив са акузативом као у првом нашем случају. Необично је само што исти падеж стоји и кад значи (неодређено) мањи ('предања') и већи простор 'у Љешницу или на Јадар'.

б) И управо се у последњој тачки разликује други наведени пример од првог. Разликује се наравно и по завршно свршеном видском значењу глагола 'доћи'. Али упадљивија је усклађеност датива 'к њему' са усмереношћу кретања према неком мањем простору, и локатив 'у авлији' са значењем ширег простора. Овде ипак назиремо и један додатни моменат: присенак предикативности форме 'у авлији': – до ђе к њему (кад се налазио) у авлији. У овој интерпретацији, ипак, две конструкције заузимају различите синтаксичке перспективе: датив је одредба глагола, а локатив циља ка 'њему' – има дакле функцију атрибута.

б. Забележени су и неки случајеви које ћемо укупно подвести под појам околиналне употребе падежа *на*.

6.1. Прво ћемо размотрити примере:

Миленко Стојковић, старјешина нахије Пожаревачке, одреди се у Крајину Нејојинску... ВСтК ИСп I 235,

... него нешто било одвојено у Брзу љаланку, а нешто у Велико ошрво ВСтК Дан 46.

а) Глагол 'одредити' „тачно утврдити, одредити, установити...; прописати, одлучити, назначити; упутити...; наменити, одвојити...“ – само у неким значењским нијансама, и само у перспективи, сврси или последици онога што он значи (дакле, рекло би се у ономе што Серл назива перлокуцијом) могуће је назрети семантички моменат тзв. усмерења или окренутости према неком месту. Па ипак се и ту може наћи упориште за употребу акузатива с предлогом који обележава место завршетка кретања.

б) Слично ствар стоји и са глаголом 'одвојити' „оделити, оцепити, одсећи део од неке целине; раставити оно што је спојено, разлучити...; скупити у засебну групу оно што је било с чиме измешано, издвојити...; лишити што чега, уклонити, удаљити“.

в) За оба случаја може се додуше тврдити да су необични или спорадични у употреби, али је тумачење као неисправних – неупутно.

6.2. Следећи случај је колико необичан, толико исто и теоријски вредан пажње:

Млоги су бежећи преко шума зашли у *шумој земљи*, па су ји после онако поплашене и гладне убијале и жене по селима ВСтК ИСп I 65.

Глагол 'заћи' на први поглед је некомпатибилан са локативом јер је кретање које означава ипак повезано са претпостављеним претходним покретом слободног дијапазона, и тако сам значи завршетак кретања на датом месту: 'заћи у шуму', 'заћи у туђу земљу'. Загонетка је међутим лако разрешива погледом на вишезначност овога глагола. А једно од значења (РМС: под 4) јесте: „погрешити пут, скренути, залутати“. Прелом кретања, заокрет или сл. не сматра се делом вектора којим је трасирано кретање, већ догађај за себе, који као тренутно свршени глагол тражи заправо локатив уза се. Легитимност употребљене конструкције ван сваке је сумње.

6.3. На крају наводимо и два случаја чија исправност заиста може изазвати оправдану сумњу:

... те га погоде и убију *на месту* ВСтК ИСп I 151,

... оваке људе воли употребити *у сваки важнији народни јосао* ВСтК ИСп I 209.

а) Глагол 'убити' ('убијати') „усмртити, уморити“ – у основном значењу не садржи идеју промене места, па према томе искључује употребу акузатива РМС: – Ви сте *у њој* убили идеју доброте; – Волови му *у орању* убили вратове¹⁴. Наш пример, према томе, није објашњив, нити је мотивисан семантиком глагола и именице који у конструкцији партиципирају. Али 'убити на месту', одн. овде 'на место' (одн. рекло би се боље 'наместо') – без обзира на то што није забележено у РМС и РСАНУ – представља идиоматизовани израз устаљеног облика који не мора бити усклађен са значењем.

¹⁴ У друкчијим, споредним значењима, нпр. „забити, ударањем утерати, забости...; разбићи, припремити јаја за јело, умутити“, акузатив је могућ, и забележен је у текстовима: – Јак вјетар *уби га у њрса*, – Може ли се итко похвалити да је *убио клин у коло од среће*; – ... двоје троје јаја *на њаву* убити.

б) Последњи случај заиста је необичан и објашњив је једино ако можемо претпоставити да је 'употребити' овде узето са значењем 'укључити' или сл.¹⁵

3. Закључне напомене

1. Може се закључити да употреба акузатива, на једној страни, одн. локатива и инструментала, на другој, у крајњој линији зависи од односа глаголског садржаја и простора обележеног именицом у падежу.

а) У случају да извршење глаголског садржаја захтева шири простор од просторног оквира обележеног именицом у падежу, онда се цео садржај глагола остварује у том оквиру, а падеж којим се то обележава јесте локатив, одн. инструментал с предлозима.

б) Ако извршење глаголског садржаја подразумева кретање чији радијус прекорачује оквир постављен димензијама које оцртава именица у падежу, онда се за употребу намеће облик акузатива с предлозима.

2. Сем овако чисто оцртаних односа, постоје случајеви у којима је могуће различито тумачење поменутог односа између глагола и именице – па стога долази до колебања у употреби падежа, односно у тумачењу ширине оквира или дијапазона кретања.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсенијевић 2003: Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српском језику, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, Нови Сад, 101–261; XLVI/2, Нови Сад, 51–216.
- Батистић 1972: Татјана Батистић, *Локатив у савременом српскохрватском књижевном језику*, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Ивић 1954: Милка Ивић, *Значења српскохрватској инсјруменатилу и њихов развој*, Београд: САНУ.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика*.

¹⁵ Исп. РМС: s. v.: „применити нешто, послужити се нечим да оствари, постигне неки циљ“.

- Простја реченица*, ред. Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синџакса*, Београд: Јасен.
- Симић–Јовановић 2007: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска џрамаџишка*, Београд: Јасен.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синџакса*, Београд: Научна књига.

ИЗВОРИ

- ВСтК Дан: Вук Ст. Караџић, *Даница*, Београд: Просвета, 1969.
- ВСтК ИСп I: Вук Ст. Караџић, *Историјски сјиси I*, Сабрана дела V, Београд: Просвета, 1969.
- ВСтК ИСп II: Вук Ст. Караџић, *Историјски сјиси II*, Сабрана дела VI, Београд: Просвета, 1969.
- РСМС: *Речник српскохрватскојо књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватскојо књижевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

Радоје Симић
Елена Јовановић-Симић

К ВОПРОСУ ОБ УПОТРЕБЛЕНИИ ЛОКАЛИНОГО АКУЗАТИВА, ТАКЖЕ ЛОКАТИВА И ИНСТРУМЕНТАЛИНОГО ПАДЕЖА В ЈЗБИКЕ ВУКА КАРАДЖИЧА

Резюме

В предлагаемой работе авторами рассматриваются некоторые особенности употребления падежей в языке Вука Стефановича Караджича. Речь идет о локативе, падеже места, на котором что-либо происходит /а также о творительном падеже с предлогами и значением 'покоя' / – они, по сравнению с аккузативом места, проявляют некоторые особенности достойные внимания. Авторы считают, что смежная линия между этими двумя семантическими полями теоретически яно определена, однако практически она довольно нестабильна, и в результате получается, что на обеих сторонах встречаются некоторые явления, указывающие на превышение пограничной линии.

РАДА СТИЈОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КОНГРУЕНЦИЈА ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА НА -А*

Предмет овога рада јесу именице мушкога рода на *-а*, и то пре свега њихова конгруенција у множини. Пажња је усмерена на питање да ли је у књижевном језику преовладала граматичка конгруенција и феминински конгруенцијски индикатори или се још увек јавља, и у којој мери је заступљена, и семантичка конгруенција.

Кључне речи: именице мушког рода на *-а*, семантичка конгруенција, граматичка конгруенција, атрибутске одредбе, предикатске одредбе.

Уводне напомене

Познато је да именице мушкога рода на *-а* у српском књижевном језику припадају трећој (Стевановић 1974, Поповић 2012), односно другој (Мразовић–Вукадиновић 1990, Пипер–Клајн 2013) именичкој врсти. Оне се и у једнини и у множини деклинирају као именице женскога рода на *-а*. Њихова конгруенција у једнини одговара конгруенцији именица мушкога рода (Говорио је наш нови владика), док у множини постоји двострукоост – конгруенцијски индикатори могу бити феминински: Говориле су наше владике (граматичка конгруенција) и маскулински: Говорили су наши владике (семантичка конгруенција).

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка исцртавања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Нормативисти српског (српскохрватског) језика различито посматрају ову појаву. М. Ивић говори о правилу српскохрватског књижевног језика „да овакве именице у плуралу добијају обавезно феминински К[онгруенцијски] индикатор“, а да у народним говорима „постоји шаренило у овом погледу“ (Ивић 1960: 199–200). А. Белић сматра да семантичка конгруенција у множини не припада савременом српскохрватском књижевном језику (Белић 1950: 151–152). Овако је и код Маретића (1931: 367–37). С. Марковић, међутим, констатује да маскулинску конгруенцију у множини одржавају писци који потичу са запада наше језичке територије и илуструје то богатим материјалом (Марковић 1954: 87–110). М. Стевановић налази да, осим у народним говорима, „па и у онима који чине ужу основицу књижевног језика ... све чешће и у самом књижевном језику наилазимо ... на слагање по значењу“ (Стевановић 1974: 132), које је чак и чешће од граматичког слагања када су конгруенцијске одредбе удаљене од именице са којом се слажу: Војводе се све заједно Карађорђију да ће му бити вјерни – Вук (Стевановић 1974: 133). Стевановић примећује и да се заменица *који*, када се јавља непосредно иза именице на коју се односи, неретко јавља у мушком роду: Водио је нечујне разговоре са газдама који су му били ортаци – Андрић (Стевановић 1974: 134).¹ Новије граматике наводе као регуларне обе конгруенције у множини, дајући предност граматичкој (Мразовић 1990: 679; Поповић 2012: 305). У *Синтакси савременој српској језика* констатује се да је семантичка конгруенција мање уобичајена или „сасвим неприхватљива“ (Пипер 2005: 83).

Задатак овога рада јесте, пре свега, да утврди колико често се данас јавља семантичка конгруенција у множини, затим какав је однос атрибутивних и предикатских одредби и како се понаша заменица *који* када долази непосредно иза именице мушког рода на *-а*. Примери су узимани из извора насталих у последњих двадесетак година. Ради поређења са старијим стањем, навели смо и нешто старијих примера (из дела Б. Станковића, И. Андрића, превода стране лите-

¹ Ово констатује и М. Храсте: „У књижевним дјелима двадесетог столјећа и у савременој књижевности не проводи се увјек слагање тих именца ни у множини по граматичком, него по природном роду: *Kao da tamo nema Lupčeka i da se tu ne kese ovi barabe* (М. Крлежа, *Hrvatski bog Mars*)“ (Храсте 1953: 62).

ратуре М. Московљевића и сл.). Грађа је ексцерпирана из етикетираног електронског корпуса Математичког факултета у Београду.²

Једнина

1.1. Досадашња стручна литература уједначено говори о конгруенцији именица мушког рода на -а у једнини, која је редовно семантичка, што је потврђено и у грађи коју нуди електронски корпус: *Твој колеџа ми је рекао; Слуџа је одмах њослушао; Био је добар занайџија, осигуран њензијом*. Међутим, уз именицу *судија*, која је према свим нормативним приручницима именица мушког рода, у савременој комуникацији предикат неретко стоји у женском роду:

Судија је на лицу места *донела* привремену меру (Политика, 17. 8. 2000). *Судија* је дала налог (Политика, 6. 3. 2006, 5. 9. 2009, 12. 5. 2010). *Судија* је рекла (РТС, 3. 4. 2009; Политика, 28. 1. 2009, 7. 3. 2006, 7. 9. 2007). *Судија* је завршила цитирајући Хегела (Политика, 11. 4. 2007). *Судија* је догала да је одлука о кривици заснована (РТС, 18. 12. 2009).

Ово је, највероватније, проистекло из савремене тежње да се обавезно обележи да је носилац радње жена. Како су судије данас често жене, а није устаљен женски облик ове именице, то се чињеница да је реч о жени истиче обликом предиката, без обзира на то што онда изостаје слагање субјекта и предиката.³ Ово код аутора не наилази на отпор језичком осећању вероватно зато што је именица *судија* блиска именицама типа *џијаница*, које су и мушког и женског рода и могу имати обе конгруенције. Овај тип слагања прихвата као регуларан *Нормативна граматика српског језика* (Пипер–Клајн 2013: 84). Да ли ће то утицати да се *судија* прикључи двородим именицама, остаје да се види (мада у грађи нисмо нашли ниједан пример с атрибутом у мушком роду; увек је: *мировни судија, месни судија, џриметиво је судија, џронађен је судија*).

² Податке смо преузимали у оном виду у ком смо их нашли у корпусу. Ту се, нажалост, не наводе аутори појединих текстова из дневних новина, а често ни преводиоци књижевних дела.

³ Ово срећемо код још неких именица које су мушког рода, а које означавају жене, нпр. код презимена: Мићић је допутовала и сл.

Множина

Атрибутске одредбе

2.1. Екскерпирана грађа показује да придевске речи у служби атрибута именица мушкога рода на *-а* у множини готово редовно долазе у женском роду, чак и онда када је предикат (делови предиката који разликују род) у мушком роду:

Младе ѓазде?! (Б. Станковић, Јовча). Њихове вође изгледаху убеђени да се тога дана неће тући (Стендал, Опатица из Кастра; превели: Младен Лесковац, Милош Јовановић, Иванка Јовичић). Њејове колеје ѓледали су га само седамдесет и девет пута (Ж. Верн, Пут око света за 80 дана, преводилац Р. Завишић). За једним столом су младе ѓазде који тек почињу да излазе и пију (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Његов начин рада чудовишан је и понекад за ѓоједине сћарешине (И. Андрић, Проклета авлија). Председник је послао стражу која је ухватила ваше ѓазде (А. Дима, Четрдесет и пет витезова; превео А. М. Поповић). Такве су судије, бива, само ради параде седели (М. Шолохов, Тихи Дон; превео Милош Московљевић). Радосал купио дивку Влкославу, оженио се њом и изродио две војводе (Р. Петровић, Бурлеска господина Перуна бога грома). Посебно би се обрадовале мнојбројне комшије (Свет, број 222). Собне сћарешине су се драле (А. Исаковић, Трен 2 : казивања Чеперку). Њејове колеје студенти ... нису често ѓокушавали да му приступе (К. Симак, Транзитна станица, превео М. Живковић). Видели сте како су ружно поступиле са мном моје колеје (Ј. Потоцки, Рукопис нађен у Сарагоси). Око њега беху козачке сћарешине (А. С. Пушкин, Капетанова кћи, превео Божидар Ковачевић). Поједине ућицајне војводе стварале су своје свите (Б. Петрановић, Србија у Другом светском рату 1939–1945). Моје мудрије колеје успињале су се полако тим лествама (К. Леви-Строс, Тужни тропи). Треба, најзад, да постанемо разумне комшије (Мостови, бр. 100). Карађорђе и њејове војводе из Првог српског устанка (Даница за годину 2000). Њихову улогу преузимају усћаничке војводе (Исто). Пойуларне Делије су на нашем највећем стадиону створиле фантастичну атмосферу (Политика, 28. 10. 2000). Мноје делије постале су добровољци на ратиштима (Политика, 20. 5. 2001). Да ли су такав став имале само ѓвоје колеје са

славистичких група или и остали? (Д. Киш, Горки талог искуства). *Добронамерне комшије* су Зорицу Ивановић из Ђаковице саветовале (Политика, 10. 1. 2001). Размишљао сам како су *њихове вође* образоване у манастирима (У. Еко, Име руже, превела Милана Пилетић). *Наследне сџарешине* који су у почетку имали војну улогу ... (Данас, 21. 8. 2003). *Звездине делије* су са трибине стадиона у Кули вређале Цомбу (Политика, 28. 9. 2008). Уз то, *моје колеџе* – научници такође су ми без изузетка били од велике помоћи (У. Легвин, Човек празних шака, превели М. Живковић и З. Живковић). *Ленџонове колеџе* су се често шалиле (Д. Браун, Анђели и демони). *Све наше колеџе* [су га] избегавале (М. В. Љоса, Авантуре неваљале девојчице, превела Љиљана Поповић Анђић). *Неке владике* су, међутим, испојиле сумњу (Политика, 12. 11. 2008). Тимченко каже да зна *џанчевачке џазде* (Политика, 12. 6. 2009).

2.2. У богатој грађи пронашли смо само два примера атрибута у мушком роду, и то оба са простора Босне и Херцеговине:

Најживље је у механи кад се деси да се запију *варошки млађи џазде* и газдински синови (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Ово нису уважили *неки наши колеџе* (М. Хамовић, Избјеглиштво у Босни и Херцеговини, 1994).

Предикатске одредбе

3.1. У множини анализираних именица преовладава граматичко слагање с предикатом:

Обесне *џазде*, које су га *залуђивале* и *наџониле* на то, *џаџиџиле* високе глобе (И. Андрић, На Дрини ћуприја). *Газде* су *џа чаићавале* (Исто). Јунаштвом су се *исџакле* и *војводе* из нашег краја (Наш крај – Приручници из Познавања природе и друштва за 3. разред основне школе). *Судије* би онда *џочеле* да га псују (М. Црњански, Сеобе друга књига). *Судије* су овај документ *овериле* својим печатима (Ј. Потоцки, Рукопис нађен у Сарагоси). Видели сте како су ружно *џосџуџиле* са мном *моје колеџе* (Исто). Популарне *Делије* су на нашем највећем стадиону *сџвориле* фантастичну атмосферу (Политика, 28. 10. 2000). Крамар, тако су се овде *називале вође* кара-

вана (Ф. Давид, Ходочасници неба и земље). Драго ми је што *делије нису заборавиле* све што сам урадио док сам био у Црвеној звезди (Политика, 28. 10. 2000). Црну Бару [су] *походиле владике* банатске (Политика, 27. 8. 2000). Она тврди да су се *џе занатлије бациле* на посао (Политика, март 2001). На висоравни Арефату *окућиле* [су се] *хације* из целог света (Политика, 5. 3. 2001). Многе *делије постојале* су добровољци на ратиштима (Политика, 20. 5. 2001). *Делије* [су], *незадовољне* расподелом карата, *насрнуле* на полицију (Политика, 4. 7. 2001). *Добронамерне комшије* су Зорицу Ивановић из Ђаковице *савештовале* (Политика, 10. 1. 2001). *Комшије* су *стигановале стиешњене* по околним сопственим кућама (М. Ђурђевић, Трећи сектор или сама жена у транзицији). Размишљао сам како су њихове *вође образоване* у манастирима (У. Еко, Име руже, превела Милана Пилетић). *Колеје и муштерије* [су] *пролазиле* са спољне стране и *иледале* у њу (М. Ђурђевић, Паркинг Светог Саватија). *Војводе* су *појачињене* Карађорђу (Б. Милосављевић, Полицијске установе у време Првог српског устанка). *Војводе* су *одлучиле* (Н. Стевановић, Уз 200. годишњицу Првог српског устанка: ратна лукавства устаничке војске, Данас, 2. 2. 2004). *Делије* су *имале* доста повода за славље (Политика, 26. 11. 2005). *Канелу* су *колеје уверавале* да је Пантовић идејни творац озлоглашеног црног таласа (М. Демић, Слуге хировитог лучоноше). Код њих је прорадио комплекс ниже вредности јер су *делије* претходно *ослободиле* целу Србију (Свет, број 219). *Колеје* су, после, са њим *збијале* шалу (М. Демић, Слуге хировитог лучоноше). *Ленгдонове колеје* су се често *шалиле* (Д. Браун, Анђели и демони). *Комшије* су се *покарабасиле* (В. Арсенијевић, Предатор). *Владике* су се *појавиле* на фејсбуку (Политика, 1. 7. 2009). *Судије* су *мислиле*, или је налетео кобац или је залутао (С. Ковачевић, Зечији насип, савремена трагедија). *Судије* су *разврстале* у шест платних група (Закон о судијама, 2732-08). *Колеје* из тројке су нас *информисале* о свом сусрету са Коштуницом (М. Мојжита, Београд – белешке 1995–2001, Данас, 9. 2. 2004). Све наше *колеје* [су ја] *избећавале* (М. В. Љоса, Авантуре неваљале девојчице, превела Љиљана Поповић Анђић). Да ли су такав став *имале* само *џвоје колеје* са славистичких група или и остали? (Д. Киш, Горки талог искуства).

3.2. За разлику од атрибута, који се готово не среће у мушком роду, предикат у мушком роду није редак, мада је, ипак,

знатно чешћи у женском. Овде доносимо 13 примера семантичке конгруенције, а 32 граматичке, иако је однос ексцерпираних примера другачији, тј. разлика је знатно већа у корист граматичке конгруенције. Простор не дозвољава да се прикаже реална сразмера, а желели смо да изнесемо примере у мушком роду, за које се у новијој стручној литератури махом не налази потврда:

Судије су после кратког већања *йойвргдили* смртну казну (М. Црњански, Сеобе). *Такве су судије*, бива, само ради параде *седели* (М. Шолохов, Тихи Дон; превео Милош Московљевић). Јуче сам питао *комишије* које би прво питање *йосйавили* новом градоначелнику (Политика, 8. 10. 2000). *Наследне сйарешине ...* су у почетку имали војну улогу (Данас, 21. 8. 2003). *Војводе су* и сами били међу најважнијим носиоцима полицијских задатака (Б. Милосављевић, Полицијске установе у време Првог српског устанка, 2004). Које смо ми *били колеје*, живота ти? (М. Ђурђевић, Леш у фундусу). *Звездине делије* током целог сусрета изванредно су *бодрили* екипу Црвене звезде (Политика, 29. 9. 2006). Ленгдон се сада присећао серије исечака које су му пре неколико година *йослали колеје* изучаваоци илумината (Д. Браун, Анђели и демони). Многе *вође [су]* били масони (Д. Браун, Анђели и демони). А у томе су *йредњачили колеје* из Трећег програма Радио Београда (Република. Гласило самограђанског ослобађања, бр. 311). *Делије* су скандирањем *йоздрављали* и спортског директора клуба Илију Ивића (Политика, 28. 9. 2008). *Делије* су у саопштењу насловљеном са Управе напоље навели катастрофално лоше резултате (Политика, 23. 4. 2009). Тимченко каже да зна панчевачке *йазде који су наручивали* да им се донесу камене плоче са светионика (Политика, 12. 6. 2009).

3.3. У грађи смо нашли и два примера са по два предиката, од којих је један у женском роду, и то онај у првој реченици, а други, онај удаљенији од своје именице – у мушком:

Многе *делије йосйале* су добровољци на ратиштима, *неки су се йрославили* у Српској добровољачкој гарди (Политика, 20. 5. 2001). *Звездине делије* су са трибине стадиона у Кули *вређале* Џомбу, а огорчење *су исказали* и према в. д. председника (Политика, 28. 9. 2008).

3.4. У једном броју примера на избор предиката у мушком роду могла је да утиче именица која стоји уз именицу мушког рода на *-а*, а која сама захтева предикат у мушком роду: *колеџе научници, колеџе сџуденџи*:

Уз то, *моје колеџе-научници* такође су ми без изузетка били од велике помоћи (У. Легвин, Човек празних шака, превели М. Живковић и З. Живковић). *Навијачи-делије* овога клуба склони су тврдњи да су *они* посебно заслужни за рушење режима Слобода-на Милошевића (НИН, 28. март 2002). *Њејове колеџе сџуденџи* ... нису често *йокушавали* да му приступе (К. Симак, Транзитна станица, превео М. Живковић). Чинило јој се да су се сви њени *колеџе-добровољци* још од обданишта *бавили* медицином (Е. Пру, У чабру).

Заменица *који*

4.1. Када заменица *који* (*која, које*) везује релативну реченицу за управну и долази непосредно иза именице мушкога рода на *-а*, на коју се односи, махом се слаже с њом по облику:

Њене *џазге, које* су га гониле, уђоше истог часа (Г. Флобер, Бувар и Пекише). *Обесне џазге, које* су га залуђивале и нагониле на то, платиле [су] високе глобе (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Хосе Аркадио Други и остале синдикалне *вође, које* све до тада нису биле познате (Г. Г. Маркес, Сто година самоће). Треба да издвоје више новца него *њихове комшије које* се греју из топлане (Политика, 20. 1. 2001).

4.2. У немалом броју примера заменица *који* долази у мушком роду, и то и онда када је атрибут уз именицу у женском роду (*младе џазге који*). Предикат који у овим случајевима следи такође је у мушком роду. Мада је у грађи заступљенији женски род, доносимо овде више примера са заменицом *који* у мушком роду како бисмо илустровали релативно богатство ове грађе:

За једним столом су *младе џазге који* тек почињу да излазе и пију (И. Андрић, На Дрини ћуприја). Треба замолити *колеџе* архивисте и *колеџе* са факултета *који* имају најбољи увид у кадрове који пристижу (С. Терзић, Србија 1916. године). У дворишту поздрављамо *комшије који* сеире уз прву јутарњу кафу (Свет, број 214). Посебно би се обрадовале многобројне *комшије који* такође

обожавају и Верин репертоар и њу лично (Свет, број 222). Наследне старешине *који су* у почетку *имали* војну улогу и *који су* већ *били* поменути због полицијске функције ... (Р. Мантран, Н. Ватен, Ж. Вејнстејн, Ф. Жоржон, Историја Османског царства, Данас, 21. 8. 2003). Врховни суд Србије може поново да изабере *судије који су* позивни чланови Високог савета правосуђа (Закон о високом савету правосуђа). Станојевићева сведочи да су *џазде који су* *изнајмљивали* куће за склоништа *уцењивале* Саветовалиште против насиља у породици (Политика, 20. 10. 2007). Фудбалери су на тај начин желели да пошаљу поруку и подрже *Делије који* сматрају да је њихов друг неправедно осуђен (РТС, 22. 9. 2008).

Закључне напомене

Када је реч о *једнини* именица мушког рода на -а, савремена грађа потврђује оно што доноси досадашња стручна литература – конгруенција је, уз врло ретке изузетке, семантичка, дакле, конгруенцијски индикатори, и атрибутски и предикатски, увек су у мушком роду: Био је *добар занатлија, осигуран* пензијом. Једино се уз именицу *судија*, када је носилац занимања жена, у најновије време појављује предикат (никада атрибут) у женском роду, што *Нормативна граматика* сматра регуларним: *Судија је* дала налог. У *множини* именице мушког рода на -а готово редовно уз себе имају атрибутску одредбу у женском роду, чак и онда када је предикат (делови предиката који разликују род) у мушком роду: *Њихове вође* изгледаху *убеђени* да се тог дана неће тући.

Када је реч о предикатским одредбама, доминира граматичка конгруенција, али се још увек не може рећи да је семантичка потиснута. Показало се да је вероватноћа да ће предикат бити у мушком роду већа када је он удаљенији од именице: Јуче сам питао *комишије* које би прво питање *поставили*, као и када уз именицу мушког рода на -а стоји нека друга именица која захтева предикат у мушком роду: *колеје сјуденџији су* *покушавали*.

Када заменица *који* (*која, које*) везује релативну реченицу за управну и долази непосредно иза именице мушког рода на -а, на коју се односи, махом се слаже с њом по облику: *њене џазде, које су*

га гониле ... У немалом броју примера заменица *који* долази у мушком роду (*колеџе који имају*), и то и онда када испред именице стоји атрибут у женском роду (*младе љазде који тек почињу*). Предикат који у овим случајевима следи такође је у мушком роду.

Очито је да је конгруенција ових именица још у превирању.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1950: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика*, II/1, Београд: Научна књига.
- Ивић 1960: Милка Ивић, Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику, *Наш језик* X/7–10, Београд, 192–211.
- Маретић 1931: Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Марковић 1954: Svetozar V. Marković, О колебљивости слоганја у роду код именица чији се природни и граматички род не слажу (и о роду ових именица), *Pitanja književnosti i jezika* 1, Sarajevo, 87–110.
- Мразовић–Букадиновић 1990: Ravica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика. Простра реченица*, ред. Милка Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2012: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II, Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Храсте 1953: Mate Hraste, Моје колеге или моји колеге?, *Jezik* 2, Zagreb, 61–62.

ИЗВОР

Корпус савременог српског језика, Математички факултет Универзитета у Београду, 2003. и 2013.

Рада Стишович

КОНГРУЭНЦИЈА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ
МУЖСКОГО РОДА НА -А

Резюме

Предметом настоящего исследования является конгруэнция существительных мужского рода на -а, в первую очередь во множественном числе.

Имеющийся материал показал, что эти существительные имеют семантическую конгруэнцию, и атрибут и предикат /части предиката, отличающиеся родом/ употребляются в мужском роде, при весьма редких исключениях: Био је *добар занайлија*, *осиуран* пензијом. Только при существительном *судија* в последнее время предикат /никогда атрибут/ появляется в женском роде: *Судија је дала налој*.

Во множественном числе существительные мужского рода на -а регулярно, как правило, имеют при себе атрибутивное определение в женском роде, даже в тех случаях, когда налицо предикат в мужском роде: *Њихове вође изгледаху убеђени* да се тог дана неће тући.

Когда речь идет о предикативных определениях, доминирует грамматическая конгруэнция, несмотря на то что все еще нельзя говорить о вытеснении семантической. Вероятность наличия предиката в мужском роде больше при отдаленности от существительного: Јуче сам питао *комишије* које би прво питање *йосйавили*, а также в тех случаях, когда при существительном мужского рода на -а находится какое-нибудь другое существительное, требующее постановки предиката в мужском роде: *колеје стиуденџи су йокушавали*.

Когда местоимени *који/која, које/* связывает релятивное предложение с главным, и когда оно находится непосредственно после существительного мужского рода на -а, оно, как правило, согласуется с ним по форме: *њене љазге, које су га гониле...* В значительном количестве примеров местоимение *који* употребляется в мужском роде */колеје који имају/*, даже в тех случаях, когда перед существительным находится атрибут в женском роде */младе љазге који тек почињу/*. Предикат, который в таких случаях следует, употребляется также в мужском роде.

ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ТИПОЛОГИЈА РЕЧНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА I (ТЕОРИЈСКИ ОКВИР)*

У раду се указује на значај типологизације речника. Даје се кратак преглед досадашњих истраживања.

Типологија речника српског језика није хијерархијска и не претендује на универзалност. Параметри су подељени у две групе: лингвистички параметри и ванлингвистички параметри. Један од циљева овога рада јесте инвентаризација различитих типова речника српског језика који у овом тренутку постоје.

1. Типологија и класификација

Многи научници сматрају да термини *типологија* и *класификација* нису синоними¹ (мада има и другачијих мишљења²), па онда ни синтагме *типологија речника* и *класификација речника* не могу бити синонимичне (Табанаква 2001, Табанаква и Сивакова 2003: 114, Лукјанова 2004: 24, Битева 2012: 13). Типологија се бави издвајањем одређених категорија, речничких модела и њиховим описом. Класификација системски распоређује по класама, групама и разредима речнике запажених типова (Битева 2012: 13). Под типом речника Н. А. Лукјанова подразумева неко апстрактно

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178021 *Опис и стандардизација савремене српској језика*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Опширан преглед дефиниција термина *типологија* и *класификација* наведених у различитим речницима и енциклопедијама, највише филозофским и социолошким, в. у Старикова 2007.

² В. Старикова 2007: 222.

представљено мноштво реално постојећих речника, обједињених одређеним општим обележјем (или обележјима). Сходно томе, један тип речника одређен је опозицијом према неком другом типу (Лукјанова 2004: 24).

У пракси је ситуација другачија. Термини *типологија речника* и *класификација речника* често се користе као синоними: „2. Различные словарные классификации ... История лексикографии знает не одну классификацию словарей. ... Из опыта отечественной лексикографии достаточно вспомнить хотя бы некоторые: Л. В. Щербы“ ... „В. В. Моровкина: типология филологических словарей по трём основаниям“ (ц. Дубичински 2008: 65–66; в. и Дубичински 1994: 19). Неки лингвисти користе термин *типологија речника*, други – *класификација речника*.

Чак и лингвисти који инсистирају на разлици између термина *типологија речника* и *класификација речника*, у својим радовима ове синтагме користе недоследно: „Стремление выделить максимальное число оснований с последующей детализацией привело к появлению обобщающих, подробных классификаций. Так в 1994 году в своей работе “Типология словарей” В.В. Дубичинский, ссумирюя известные классификации, попытался разработать типологию существующих словарей, по которой можно было бы анализировать и классифицировать лексикографические произведения в учебных и других практических целях“ (ц. Табанакова и Сивакова 2003: 116–117).

Описни речници српског језика, и општи речници и речници страних речи, значења именица *класификација* и *типологија*, што је и разумљиво, одређују нешто другачије од лингвиста који инсистирају на разликовању ових термина.

Ш. Девапала користи термин *Typological Classification* – *типолошка класификација* (Девапала 2004).

2. Типологија и типологизација

У лингвистичкој литератури коришћеној за овај рад термин *типологија* (*типологија*, *typology*) доследно се користи у значењу како процеса (тражења и откривања суштинских обележја, категорија, модела), тако и резултата тог процеса. Потписник ових редова сматра

да би подесније било коришћење два термина: *типологијација* или *типологизирање* – за процес, и *типологија* – за резултат тог процеса.

Иако именица *типологијација* није забележена у шестотомном *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (Речник МС), у *Речнику српскога језика* (Речник МС 2007), у *Образном речнику српскога језика* (Николић 2000), као ни у речницима страних речи Милана Вујаклије (Вујаклија 1980), Радомира Алексића (Алексић 1978), Ивана Клајна и Милана Шипке (Клајн и Шипка 2006) и Радомира Јовановића (Јовановић 2006)³, у научним и стручним текстовима, али и у дневним листовима и неспецијализованим часописима, неретко се среће.

Основни предмет чланка је питање да ли је уопште могуће типологизација штрајкова, који су се у протеклих неколико година одиграли и који се данас одигравају на тлу Србије, који фактори утичу на могућност типологизације и који се критеријуми могу користити у типологизацији. У том циљу износе се основни подаци о штрајковима у протеклих пет година, пореде се са карактеристикама штрајкова у претходном периоду и указује на нове тенденције у штрајкачкој борби. У тексту се врши типологизација штрајкова према њиховим битним карактеристикама, да би се онда показало да се поједини типови штрајкова веома ретко, или уопште не користе, што показује неразвијеност целовите стратегије штрајкачке борбе (ц. Архив за правне и друштвене науке 1995/4); Klasifikacija i tipologizacija crkava u zakonu neophodna je da bi se afirmisao i zaštitio verski pluralizam u društvu (ц. Vreme 797, 13. april 2006).

3. Значај типологизације речника

На значај типологизације речника указивали су бројни лингвисти, поготово руски⁴.

³ Ова именица није забележена ни у десетак речника страних речи мањег обима.

⁴ „Следует отметить, что в отечественной лексикографии типология словарей рассматривается и постоянно обсуждается как центральная проблема теоретической лексикографии“ (ц. Табанакова 2001); „В современной литературе по лексикографии, достаточно обширной и весьма содержательной, неизменно указывается, что центральной проблемой этой области лингвистики является проблема типологии словарей“ (ц. Битева 2012: 13).

За Л. В. Шчербу типологизација речника представља један од првих задатака лексикографије (Шчерба 1940). Она је неопходна за развитак теоријске лексикографије, а несумњив је и њен практични значај.

Груписање огромног мноштва постојећих речника по одређеним типовима, како истиче Сергеј Викторович Гринев-Гриневич (Гринев-Гриневич 2009: 155–156), омогућује контрастивно изучавање једнотипских речника, оцењивање конкретних метода описа лексике у конкретним речницима, који припадају истом типу, и избор најподеснијег начина представљања лексике у одређеном типу речника. Типологија речника омогућује унификацију и усавршавање метода састављања речника истога типа. Инвентаризација свих могућих типова речника даје могућност да се одреде границе лексикографије као области људске делатности, а зависност метода израде речника од њихових типолошких карактеристика чини питање типологије речника примарним, полазним за целокупну и лексикографску теорију и лексикографску праксу (Гринев-Гриневич 2009: 155).

Н. А. Лукјанова истиче значај типологије речника у универзитетској и школској пракси. Студенти (у већој мери) и ученици средњих школа (у мањој мери) сусрећу се с најразличитијим речницима. Типологија речника им може помоћи да се снађу у том мору речника и да их ефикасно користе у настави и самосталном раду (Лукјанова 2004: 20–21).

У области лексикографске дескрипције специјалне лексике решавање проблема типологије речника, по мишљењу С. В. Гринева-Гриневића, доприноси још прецизнијем опису специјалних јединица. Регистровање и свестрана анализа постојећих речника омогућује да се одреде општи принципи њихове израде и специфичности реализације јединствених принципа приликом припреме појединих типова речника, као и да се разраде најефективнији методи описа специјалне лексике у речницима. Утврђивање оптималних метода представљања информације о типској специјалној лексици при састављању једнотипских речника, као и унификација композиције и технологије припреме речника истога типа за терминологију је веома значајно. Разлога за то је неколико. Прво, већи део речника специјалне лексике раде стручњаци за поједине области, који најчешће немају озбиљније металексикографско знање и

лексикографско искуство, што их лишава могућности да самостално налазе оптимална лексикографска решења. Готова типска решења омогућују специјалистима да своју пажњу у потпуности усредсреде на решавање садржајних задатака. Друго, унификација начина представљања терминолошке информације у речницима истога типа олакшава кориснику прелажење с једног речника на други. Треће, интензивна аутоматизација истраживачког рада и производње, и стварање многобројних компјутерских система, у којима функционишу термини, изискује избор оптималних унифицираних начина речничког представљања специјалне лексике. Истраживања овог проблема могу довести до појаве нових, сада непознатих типова речника, који ће бити примеренији новим функцијама и задацима (Гринеv-Гринеvич 2009: 155–156).

У савременој лексикографској теорији, како наводи Вера Димитријеvна Табанакова, разрада типологизације речника данас се не читује толико у стварању универзалне, свеобухватне формалне класификације колико у акумулирању системског описа постојећих речника, који би могао да се искористи за различите практичне циљеве: информационе, прогностичке, научне, образовне итд. (Табанакова 2001).

4. Досадашња проучавања

Аутор прве значајне типологије речника је руски лингвиста Л. В. Шчерба (Шчерба 1940, Шчерба 1974). Готово да нема расправе о типологизацији речника, не само у Русији и словенском свету него и другде⁵, која се не осврће на његов рад. Након Шчербе у Совјетском Савезу, односно Русији овим су се питањем бавили многи лингвисти⁶. Неки су типологизацији речника посветили посебне радове (Јакимович 1972, Цивин 1978, Табанакова и Сивакова 2003, Иванишчева 2004, Лукјанова 2004, Попова 2012, Паршин 2014 и др.),

⁵ Зејнеб Сами Хавел (Сами Хавел 2007) и Мирослава Потхајецка (Потхајецка 2009) наводе превод Шчербиног рада *Опыт общей теории лексикографии* на енглески (Шчерба 1995). У списку литературе већине других радова наведено је дело на руском језику.

⁶ Опширан преглед наводи се у Гринеv-Гринеvич 2009, а посебна пажња посвећена је типологијама терминолошких речника.

док су се други тиме бавили у оквиру својих књига – монографија, приручника и уџбеника (Семјонов 1959, Рахманова 1966, Апажев 1971⁷, Караулов 1981, Дубичински 1994, Апажев 2005⁸, Лејчик 2006, Маслов 2006, Веденска 2007 и др.).

Типологизација речника на енглеском говорном подручју била је углавном методички усмерена. Најутицајније и најцитираније су типологије Јакова Малкиела (Малкиел 1967) и Сиднија Ландауа (Ландау 1984). Запажена је и типологија Томаса Себеока (Себеок 1962).

Типологизација речника у нашој металексикографији донекле је остала по страни. Типологије Данка Шипке и Ладислава Згусте две су најдетаљније типологије објављене на српском језику (с тим што је Згустино дело *Основи лексикографије* преведено с енглеског језика на српски, а преводилац је био Данко Шипка). Типологија Ане Фишер-Поповић (Фишер-Поповић 1984) односи се само на терминолошке речнике, а типологија Вилме Тишке (Тишке 2013) на двојезичне речнике (српско-мађарске и мађарско-српске), док је обимни чланак Рајнхарда Рудолфа Карла Хартмана (Хартман 2005) посвећен мешовитим врстама речника (сем тога, рад је објављен на енглеском језику, а само је резиме на српском).

Типологија Л. В. Шчербе (Шчерба 1940, Шчерба 1974) заснована је на шест опозиција.

Прва опозиција је: речник академијског типа – речник-приручник. Л. В. Шчерба издваја три обележја ове опозиције. Прво обележје је нормативни и приручни карактер речника. Друго – јединство стила и временске корелативности лексике, укључене у академијски речник, у поређењу с хронолошком и стилском разнородношћу приручног речника. Треће обележје је системност лексике, што је карактеристика речника академијског типа, док речници приручници садрже разнородну лексику која не образује никакав систем⁹.

⁷ Иако је ово дело објављено као засебна публикација, због броја страна (44) не спада у књиге већ у брошуре.

⁸ Мухамед Локманович Апажев објавио је и шест радова посвећених типологизацији речника (наведени су у списку литературе у Апажев 2005).

⁹ „В основе словарей второго рода вовсе не лежит какого-либо единого языкового сознания: слова, в них собранные, могут принадлежать разным коллективам, разным эпохам и вовсе не образуют какой-либо системы“ (ц. Шчерба 1940, Шчерба 1974: 266).

Друга опозиција је: енциклопедијски речник – општи речник. Енциклопедијски речник, за разлику од општег, садржи и власти-та имена. Суштинска разлика између ова два типа речника је и у начину дефинисања значења термина. Енциклопедијски речници дају прецизну научну дефиницију, док су семантичке дефиниције термина у општим речницима засноване на општепознатим обе-лежјима, која су често сасвим случајна.

Трећа опозиција је: тезаурус – обични (дескриптивни или преводни) речник. У речницима првога типа наводе се све речи неког језика, чак и ако се јављају само једанпут, а уза сваку од њих се дају сви цитати, док речници другог типа садрже изабрану лексику, а примери се наводе само као илустрација.

Четврта опозиција: обични (дескриптивни или преводни) речник – идеолошки речник¹⁰. Разлика између ова два типа реч-ника огледа се у начину на који су распоређени речнички чланци. У „обичним“ речницима редослед речничких чланака је алфаветски.

Пета опозиција је: описни (дескриптивни) речник – преводни речник.

Шеста опозиција је: неисторијски речник – историјски речник.

Н. А. Семјонов (Семјонов 1959) речнике дели на енциклопе-дијске и филолошке, а последње даље дели на десет поткласа:

1. етимолошки речници
2. преводни речници
3. речници страних речи
4. речници синонима
5. фразеолошки речници
6. речници обласних дијалеката и жаргона
7. историјски речници
8. ортографски и ортоепски речници
9. речници језика писаца
10. описни речници.

Сличну класификацију предлаже и Л. И. Рахманова (Рахма-нова 1966). И она речнике дели на енциклопедијске и филолошке, а филолошке дели на поткласе, којих има четрнаест:

¹⁰ Уместо термина *идеологическиј словарь* у каснијим радовима руских линг-виста много чешће се користи термин *идеографическиј словарь*.

1. описни речници
2. речници синонима
3. речници страних речи
4. нормативни речници
5. дијалекатски речници
6. речници жаргонизама
7. фразеолошки речници
8. речници језика писаца
9. ортографски речници
10. ортоепски речници
11. речници скраћеница
12. етимолошки речници
13. историјски речници
14. фреквенцијски речници.

Л. И. Рахманова уводи и два додатна критеријума: исцрпност представљања лексике (потпуни речници и непотпуни речници) и број представљених језика (једнојезични речници и вишејезични речници).

Амерички лингвиста Јаков Малкиел (Малкиел 1967¹¹) речнике класификује по три основа: област, перспектива и представљање.

1. Област (обим и распрострањеност прикупљеног лексичког материјала)
 - а. исцрпност прикупљања лексике
 - б. број језика
 - в. приступ представљању лексичких информација.
2. Перспектива
 - а. у односу на обухваћени временски период (синхрони или дијахрони приступ лексички)
 - б. у односу на размештај речничких чланака
 - в. у односу на намену.
3. Представљање (метајезик)
 - а. начин дефинисања
 - б. егземплификација (примери употребе)
 - в. графичке илустрације
 - д. специјалне напомене.

¹¹ Овај рад Ј. Малкиела први пут је објављен 1959. године.

Приручник лексикографије Ладислава Згусте (Згуста 1971) оставио је видног трага у светској металексикографији, а његова типологија речника спомиње се у великом броју радова који се баве овим питањем¹². Прва подела је традиционална – речници се деле на енциклопедијске и језичке¹³. Језички речници деле се на основу груписања сродних обележја.

Прва група речника издвојена је на основу хронолошког обележја и чине је дијахронијски и синхронијски речници. Међу дијахронијским речницима издвојена су два типа: историјски и етимолошки речници.

У другој групи су општи речници на једној страни и ограничени (или посебни) речници на другој страни. Међу бројним ограниченим речницима издвојени су дијалекатски речници, речници професионалних језика, речници жаргона, егзегетски речници (унутар њих издвајају се индекси и конкорданце), речници иностраних речи, речници скраћеница, фразеолошки речници, речници везаних израза, речници пословица, речници афоризама, синонимски речници или речници синонима, речници антонима, систематски речници. Унутар категорије општих речника разликују се два типа: стандарднодескриптивни речници и општедескриптивни или информативни речници.

Према броју језика речници се деле на једнојезичке речнике, двојезичке речнике и вишејезичке речнике.

Према сврси издвајају се педагошки речници (који обухватају ортоепске речнике и ортографске речнике), обрнути речници (индекси а *tergo*) и фреквенцијски речници.

Последња димензија према којој су речници разврстани јесте њихов обим. Лексика је најдетаљније представљена у тезаурусу, затим следе академски речник, речник средњег обима, речник малог обима и „подминимални“ речници (међу њима се може издвојити вокабулар – двојезичка преводна листа речи, нпр. као додатак издању неког страног писца, те глосар (листа речи са објашњењима оних речи за које се претпоставља да су читаоцу неразумљиве, иако припадају његовом матерњем језику).

¹² О утицају Згустине књиге на типологије речника објављене у Совјетском Савезу током седамдесетих година прошлог века в. Гринев-Гриневиц 2009: 161.

¹³ Сви металексикографски термини наводе се према преводу Данка Шипке (Згуста 1991).

Типологија речника А. М. Цивина (Цивин 1978) замишљена је веома амбициозно. Она је, по ауторовом мишљењу, универзална¹⁴, дубока и перспективна¹⁵, што се за класификације речника које су претходиле његовој не може рећи. Класификациони систем А. М. Цивина састоји се од осам класификационих схема. Сходно томе, сваки објекат класификације (речник) одређује се на основу осам обележја. У свакој класификационој схеми класа речника дели се на основу једног диференцијалног обележја на поткласе првог слоја. Поткласе првог слоја на основу једне од варијаната истог диференцијалног обележја деле се на поткласе другог слоја итд.

Према првој класификационој схеми речници се деле на:

1. једностране¹⁶

2. двостране

2.1. преводне

2.1.1. вишејезичне

2.1.1.1. диференцијалне

2.1.1.2. системске

2.1.2. једнојезичне

2.1.2.1. диференцијалне

2.1.2.2. системске

2.2. непреводне

2.2.1. „објашњавајуће“¹⁷ (описне, дескриптивне)

2.2.2. „појашњавајуће“¹⁸

2.2.2.1. функционалне

2.2.2.1.1. фреквенцијске

2.2.2.1.2. стилистичке

2.2.2.2. који појашњавају форму.

¹⁴ Иако А. М. Цивин сматра да је његова типологија речника свеобухватна, Н. А. Лукјанова наводи примере речника који овом типологијом нису обухваћени иако су у време када је Цивинов рад објављен већ постојали (в. Лукјанова 2004: 23).

¹⁵ Под универзалношћу се подразумева способност да се обухвате сви објекти дате области, под дубином – постојање више нивоа класификације, под перспективношћу – способност да се гипко реагује на појаву принципијелно нових објеката (Цивин 1978: 100).

¹⁶ У Цивин 1978 класификационе схеме су представљене илустрацијама па су и бројеви којима се означавају врсте речника различитих нивоа другачији од овде наведених.

¹⁷ *Объяснительные.*

¹⁸ *Пояснительные.*

Једнострани речници имају само леву страну (ортографски речници, обратни речници), док двострани речници имају и леву и десну страну. Чисто описни речници, према Цивиновој класификацији, не постоје јер сви постојећи речници који се сматрају дескриптивним уједно садрже и детаљне информације о изговору, стилистичкој употреби и граматичким карактеристикама.

Према другој класификационој схеми речници се деле на:

1. алфабетске
 - 1.1. строго алфабетске
 - 1.1.1. директне („обичне“, разврстане од А до Ш)
 - 1.1.2. обратне (инверзне, обрнуте, а *tergo*)
 - 1.2. гнездовне
 - 1.2.1. гнездовно-коренске
 - 1.2.1.1. речнике са слабом гнездом
 - 1.2.1.2. речнике са јаким гнездом
 - 1.2.2. аналогне
2. неалфабетске
 - 2.1. тематске (систематске)
 - 2.2. статистичке
 - 2.2.1. директне („обичне“, разврстане од А до Ш)
 - 2.2.2. обратне (инверзне, обрнуте, а *tergo*).

За регистрацију принципијелно нових типова речника, који ће се појавити у будућности, у систему сваке класификационе схеме лако је успоставити нову класу без измена других елемената схеме. Сем тога, како наводи А. М. Цивин, предложене схеме се могу користити и као помоћни материјал за прогнозирање развоја лексикографије (Цивин 1978: 107).

Књига *Dictionaries: The art and craft of lexicography* Сиднија Ландауа (Ландау 1984) имала је до данас најмање пет издања. Користи се као уџбеник практичне и теоријске лексикографије у лексикографском центру у Ексетеру (Exeter), као и на многим универзитетима широм света. Типологија речника дата у овој књизи изразито је методички усмерена, као и цела књига. Речници су описани и класификовани на основу десет критерија:

1. број језика
2. начин финансирања израде и штампања речника
3. узраст корисника речника

4. обим речника
5. граница тематског обухвата
6. ограничења језичких аспеката
7. лексичка јединица
8. основни језик тржишта
9. обухваћени временски период
10. приступ.

Типологизација речника В. В. Дубичинског заснована је на осам критеријума (Дубичински 1994):

- I У зависности од броја језика:
 1. једнојезички речници
 - а. који објашњавају, дефинишу уврштене лексеме
 - б. који само наводе спискове лексема, без тумачења
 2. двојезични и вишејезични речници.
- II Према обухвату лексике:
 1. речници који укључују лексику „без ограничења“
 2. речници који обухватају само одређене лексичке групе, изабране:
 - а. по хронолошком принципу
 - б. по стилистичким карактеристикама
 - в. по ауторској лексици
 - г. по територијалном принципу
 - д. по унутарлингвистичкој градацији речи
 - ђ. по односу према адресату
 - е. по професионалној селекцији лексике.
- III По обиму:
 1. велики или потпуни речници
 2. мали речници.
- IV Према начину представљања и исцрпности информација:
 1. илустративни речници
 2. џепни речници
 3. једнотомни и вишетомни речници.
- V У зависности од функционалне усмерености:
 1. струковни речници
 2. језички речници.

- VI Према редоследу представљања лексичког материјала:
1. семасиолошки, алфабетски речници
 2. ономасиолошки речници
 3. обратни (обрнути, инверзни, а *tergo*) речници.
- VII С културолошке тачке гледишта:
1. ономастички речници
 2. речници говорне културе и нормативни речници
 3. културолошко-језички речници.
- VIII Комбиновани или комплексни речници.

Једно од поглавља дела *Основи лексикологије и сродних дисциплина* Данка Шипке (Шипка 1998: 135–139, Шипка 2006: 160–164) посвећено је типологији речника (8.2. *Tipovi rječnika*).

Типологија Данка Шипке заснована је на три критеријума, који проистичу из троструке релације коју речник остварује: према својој грађи, састављачу и кориснику. Однос према грађи одређује захват речника, према састављачу – његову намеру, а према кориснику – намену.

На основу наведених релација, фактори издвајања речничких типова јесу:

- а. сфера интересовања речника, односно његова лингвистичност или алингвистичност,
- б. број језика који су у речнику обрађени,
- в. обухваћена лексичка маса,
- г. начин презентације те масе.

Први фактор је најопштији и управо се по њему и препознају они речници који су у фокусу лексикографије. То су, наиме, они речници које занима првенствено језичка страна лексичке јединице. Алингвистичност је својство оних приручника (првенствено енциклопедија) који се занимају и за све друге атрибуте неке датости, а не чисто лингвистичке.

Други фактор, број језика, раздваја оне речнике који предочавају лексиконе једног језика, два језика или више њих.

Обухваћена лексичка маса, као фактор поделе формира велики број категорија у класификацији – речник може обухватати лексику неке професије, друштвене групе, дијалекта...

Фактор представљања обухваћене масе такође формира велики број категорија. Грађа може бити представљена с циљем да се

неки део лексикона опише, пропише његова употреба, она може бити обрнуто алфабетирана (од краја речи према почетку) и сл.

Једнојезичници, речници где се лексичке јединице једног језика представљају и тумаче јединицама истог тог језика, битно се по својој организацији разликују од двојезичника, где су супростављена два различита језика. Наведена два типа уједно су и најзаступљенија. Вишејезичници се срећу углавном у терминологији.

Општи речник подразумева интерес за језик у целини. Такви су речници доста ретки, и по правилу су присутни углавном код једнојезичника. Посебни речници обухватају неки посебни аспект језика (временски одсечак, дијалекат, струку...). Деле се по великом броју поткритеријума. Најшири поткритеријуми за класификацију посебних речника јесу:

- а. употребне карактеристике лексичке масе,
- б. развој лексичке масе,
- в. иманентне особине лексикона,
- г. граматичке особине лексичких јединица.

Употребне карактеристике условљене су временским, територијалним и функционалним критеријумом, те употребним карактеристикама нехијерархијског типа.

Временски критеријум издваја историјске речнике, који обухватају лексику одређеног временског периода. Територијални критеријум разграничава од осталих различите дијалекатске или регионалне речнике, који обухватају лексику одређеног географског простора. Варијантски речници обухватају лексеме маркиране припадношћу овој или оној варијанти стандардног језика. Функционални критеријум издваја велики број терминолошких и стручних речника (нпр. електротехничких, хемијских, шумарских...) на пољу стандардног језика, те речника професионалног и стручног сленга (жаргонских речника) (нпр. лоповског, војничког, ђачког жаргона, и сл.). Нехијерархијско раслојавање одређује речнике језика писаца или чак појединих њихових дела, различите речнике табу лексике (нпр. вулгаризама) и сл.

Речници одређени развојем лексикона подељени су на оне који су усмерени на лексику одређеног порекла и друге који су заинтересовани за ону која учествује у творбеним процесима. По пореклу разликују се речници страних речи, који су фокусирани на лексику страног

порекла, у целини или за поједине језике. Порекло лексике која се, бар непосредно, не осећа као страна расветљавају етимолошки речници. Творбени речници наводе творбене елементе и тако су ограничени само на оне лексеме које су настале творбеним процесима.

Иманентне особине лексикона карактеризују речнике семантичких релација (синонима, хомонима, антонима...), где су наведене лексеме са одговарајућим релацијама, те речнике риме, где се представљају само оне лексеме чија се форма римује. Посебан тип двојезичних речника јесу речници међујезичке хомонимије, где су представљене лексеме различитих језика сличне или идентичне форме а различитог значења. Ту су и речници ограничени на поједине сфере лексикона: фразеолошки, где се дају фразеолошке јединице, ономастички, где су представљена властита имена, тематски (систематски) речници, речници семантичких поља и сл.

Граматицке особине карактеришу речнике врста речи (глагола, предлога...), синтаксичке речнике, који дају синтаксичке функције речи, колокацијске речнике, који представљају њихове устаљене комбинације, речнике језичких недоумица, где се наводе речи проблематичне употребе, те ортографске и ортоепске речнике, где су наведене речи проблематичног писања или изговарања.

Разлика између генералних и специјалних речника, како наводи Данко Шипка, не лежи у обухваћеној лексичкој маси, већ у начину на који се она представља. Типична позиција генералног речника је описна (дескриптивна). Лексичка се маса описује и тумачи лексемама истог или другог језика. Специјални речници, с друге стране, ту масу предочавају с неким посебним циљем. Такви су прескриптивни, прохибитивни или, најчешће прескриптивно-прохибитивни речници, где се језичка употреба прописује и/или забрањује, затим ученички речници, прилагођени онима који уче језик, обрнути (обратни) речници, где су лексеме алфабетиране идући по редоследу слова од краја према почетку речи, сликовни (пикторални, идеографски) речници, где се као тумачење дају цртежи, и њима слични илустровани, где се таква остензивна дефиниција примењује само повремено.

Данко Шипка истиче да се наведена типологија може проширити јер постоји још много критеријума по којима је могуће вршити поделу. Тако се, рецимо, по самосталности разликују самостални

од анексних речника, који су саставни део неке веће целине, нпр. уџбеника. По медијуму, могуће је разликовати рукописне (манускриптне), штампане (речнике-књиге) и електронске речнике (на дискети, компакт-диску, интернету, магнетској траци...). Штампани речници деле се на џепне речнике, стоне речнике и тезаурусе; те једнотомнике, двотомнике и вишетомнике, све то по физичким карактеристикама медијума. По обиму лексичке масе разликују се речници малог, средњег и великог обима.

Поред општих типологија, од краја шездесетих година XX века јављају се и специјализоване типологије – школских речника, етимолошких речника, термилошких речника, речника језика писаца и др. (Новиков 1969, Сергејев 1973, Денисов 1974, Игњатјев 1975, Фишер-Поповић 1984, Бергенхолц и Хауфман 1997, Воронцова 2002, Хартман 2005, Гринева-Гриневић 2009, Попова 2013, Тишкеј 2013 и др.).

5. Типологија речника српског језика

Типологија речника српског језика, која ће бити наведена у наставку овога рада, није хијерархијска и не претендује на универзалност. Параметри су подељени у две групе: лингвистички параметри и ванлингвистички параметри. Иако типологија, како је већ речено, није хијерархијска, лингвистички параметри се сматрају за значајније од ванлингвистичких. Један од циљева ове типологије јесте инвентаризација различитих типова речника српског језика који у овом тренутку постоје.

ЛИТЕРАТУРА

- Ал-Касими 1983: Ali M. Al-Kasimi, *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden: E. J. Brill, <http://books.google.rs/books?id=MCgVAAAAIAAJ&pg=PA15&lpg=PA15&dq> [Датум приступа: 14.5. 2014].
- Апажев 1971: М. Л. Апажев, *Лексикографија и класификација словарей русског језика*, Нальчик: Эльбрус.
- Апажев 1998: М. Л. Апажев, Типология словарей и читательских запросов к ним в их отношении к лексикографической параметризации языка, у: *Материалы Международного симпозиума, посвященного 100-летию со дня рождения А. С. Чикобава*, Тбилиси: Картули Эна, 133–134.

- Апажев 2005: М. Л. Апажев, *Лексикографија : теорија и практика : прошлое настоящее будущее (на материале русского, кабардино-черкесского и карачаево-балкарского языков)*, Нальчик: Эльбрус.
- Бергенхолц и Хауфман 1997: Henning Bergenholtz, Uwe Kaufmann, Terminography and Lexicography: A Critical Survey of Dictionaries from a Single Specialised Field, *Hermes, Journal of Linguistics* 18, 91–125.
- Битева 2012: Т. И. Бытева, К уточнению некоторых лексикографических понятий, *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология* Т. 11. № 9, 13–17.
- Веденска 2007: Л. А. Введенская, *Русская лексикография: учебное пособие*, Москва: ИКЦ „МарТ“, Ростов н/Д: Издательский центр „МарТ“.
- Влавацка 2008: М. В. Влавацкая, Классификация словарей комбинаторного типа, *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 1–1, 50–56.
- Воронцова 2002: И. А. Воронцова, Принципы классификации тезаурусов английского языка, *Ярославский педагогический вестник* 3 (32), 9–15.
- Гринева-Гринева 2009: Сергей Викторович Гринева-Гринева, *Введение в терминологию : Как просто и легко составить словарь : Учебное пособие*, Москва: Книжный дом „Либроком“.
- Грузберг 2012: Александр Грузберг, Словари иностранных слов, *Филолог : Научно-методический, культурно-просветительский журнал*, Пермский государственный гуманитарно-педагогический университет, 2012/18. http://philolog.pspu.ru/module/magazine/do/mpub_18_375 [Датум приступа: 23.5. 2014].
- Девапала 2004: Sh. Devapala, *Typological Classification of Dictionaries*, <http://search.net/sealex/Devapala-TypologyDict.pdf>.
- Денисов 1974: П. Н. Денисов, *Очерки по русской лексикологии и учебной лексикографии*, Москва: Наука.
- Дубичински 1994: В. В. Дубичинский, *Искусство создания словарей : Конспекты по лексикографии*, Харьков: Харьковский государственный политехнический университет.
- Дубичински 2008: В. В. Дубичинский, *Лексикография русского языка : учебное пособие*, Москва: Наука – Флинта.
- Заграјевска 2012: Т. Б. Заграјевска, *Лексикографическе параметри словаря лексического субстандарта*. http://www.sociosphera.com/publication/conference/2012/119/leksikograficheske_parametry_slovarya_leksicheskogo_substandarta/ [Датум приступа: 28.5. 2014].
- Згуста 1971: Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography* (Janua Linguarum, Series Maior, 39), Paris – The Hague: Mouton.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost.
- Иванишчева 2004: О. Н. Иванишчева, Типология словарей (Когнитивно-коммуникативный подход к постановке проблемы), *Вестник Оренбургского государственного педагогического университета. Электронный научный журнал* 2, 72–82.
- Игњатјев 1975: Б. И. Игњатјев, *Вопросы двуязычной научно-технической лексикографии*, Автореферат дис. ... канд. филол. наук, Ленинград: Ленинградский государственный университет.

- Якимович 1972: Ю. К. Якимович, Типология словарных изданий, у: *Книга: Исследования и материалы: Сборник XXV*, Москва: Книга, 22–30.
- Караулов 1981: Ю. Н. Караулов, *Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка*, Москва: Наука.
- Ландау 1984: S. I. Landau, *Dictionaries: The art and craft of lexicography*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лейчик 2006: В. М. Лейчик, *Терминоведение: предмет, методы, структура*, Москва: КомКнига.
- Лесников 2011: С. В. Лесников, Типология русских словарей лингвистической терминологии, *Мир науки, культуры, образования* 6-2, Горно-Алтайск: РМНКО, 6–10.
- Лукьянова 2004: Н. А. Лукьянова, Типология русских лингвистических словарей, *Вестник НГУ. Серия: История, филология. Т. 3. Вып. 1. Филология*, Новосибирск: Новосибир. гос. университет, 20–46.
- Малкиел 1967: Yakov Malkiel, A Typological Classification of Dictionaries on the Basis of Distinctive Features, *Problems in Lexicography* (edited by F.W. Householder and S. Saporta), Bloomington: Research Center for Language and Semiotic Studies, 3–24.
- Маслов 2006: Ю. С. Маслов, *Введение в языкознание*, Санкт Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета – Москва: Академия.
- Новиков 1969: Л. А. Новиков, Учебный словарь сочетаемости слов, его лингвистические основы и структура, у: *Вопросы учебной лексикографии*, Москва: Изд-во Московского университета, 39–52.
- Паршин 2014: П. Б. Паршин: *Типы словарей и принципы и методы лексикографического описания*. http://virtual.mpsf.org/Mast2/Study/enter_par.html [Датум приступа: 22.5. 2014].
- Попова 2012: Л. В. Попова, Типологии и классификации словарей, *Вестник Челябинского государственного университета* 20 (274), 106–113.
- Попова 2013: Л. В. Попова, Типология когнитивного лексикографирования, *Вестник Челябинского государственного университета* 10 (301), 80–82.
- Потхајецка 2009: Mirosława Podhajecka, Historical Development of Lexicographical Genres: Some Methodological Issues, у: *Selected Proceedings of the 2008 Symposium on New Approaches in English Historical Lexis (HEL-LEX 2)*, ed. R. W. McConchie, Alpo Honkarpohja, and Jukka Tyrkkö, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 153–170.
- Рахманова 1966: Л. И Рахманова, *Русская лексикография*, Москва: Наука.
- Рубльова 2009: О. С. Рублева, Некоторые типы словарей русского языка и параметры их классификации, *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета* 2/2, 63–66.
- Сами Хавел 2007: Zeineb Sami Hawel, A Study on the Approaches of Classifying Dictionaries with an Evaluation of Dictionaries Used by the Students of Translation, *Journal of the College of Arts. University of Basrah* No. 43, 20–48.
- Семјонов 1959: Н. А. Семенов, *Толковые словари русского языка*, Киев: Издательство Киевского университета.
- Себеок 1962: Thomas A. Sebeok, Materials for a Typology of Dictionaries, *Lingua* I, 363–374.

- Сергејев 1973: В. Н. Сергеев, О типах современных терминологических словарей, у: *Вопросы разработки научно-технической терминологии*, Рига: Зинатне, 190–200.
- Силантјев 2007: Б. А. Силантјев, Мултимедијне словари: критерији анализа, *Современная лексикография : Глобалные проблемы и национальные решения : Материалы VII Международной школы-семинара Иваново, 12–14 сентября 2007 г*, Иваново, 108–110.
- Старијева 2007: М. А. Старијева, Проблема енциклопедијског освешчења терминологије : типологија и класификација, *Вестник Воронежског државног универзитета*. Сериа: Филологија. Журналистика 2, 240–243.
- Табанајева 2001: Вера Дмитријева Табанајева, *Идеографичко описанје научне терминологије в специјалних словарима*, Дисертација на соисканије учене степени доктора филолошких наука, Тюмен: Тюменски државни универзитет.
- Табанајева и Сивајева 2003: В. Д. Табанајева, Н. А. Сивајева, Типологија словарей сегадња, *Вестник Тюменског државног универзитета* 4, 114–119.
- Тишкеи 2013: Вилма Тишкеи, Типологија српско-мађарских и мађарско-српских речника, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 56/1, 153–165.
- Фишер-Поповић 1984: Fišer-Popović Ana, Klasifikacija terminoloških rečnika, *Prevodilac* III/2, 19–24.
- Хартман 2005: Reinhard R. K. Hartmann, Pure or hybrid? The development of mixed dictionary genres, *Facta universitatis – series: Linguistics and Literature* vol. 3, br. 2, 193–208.
- Цивин 1978: А. М. Цивин, К вопросу о классификации русских словарей, *Вопросы языкознания* 1, 100–108.
- Шипка 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шипка 2006: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina – drugo, izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шчерба 1940: Л. В. Шчерба, Опыт общей теории лексикографии. Эюд I. Основные типы словарей, *Известия Академии наук СССР* № 3. <http://feb-web.ru/feb/izvest/1940/03/403-089.htm> [Датум приступа: 22.5. 2014].
- Шчерба 1974: Л. В. Шчерба, Опыт общей теории лексикографии, *Языковая система и речевај дејателност*. Ленинград: Наука, 265–304.
- Шчерба 1995: L. V. Shcherba, Towards a General Theory of Lexicography, *International Journal of Lexicography*, Vol. 8, No. 4, 314–350.

РЕЧНИЦИ

- Алексић 1978: Радомир Алексић, *Речник стјраних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Вујаклија 1980: Милан Вујаклија, *Лексикон стјраних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Јовановић 2006: Radomir Jovanović, *Veliki leksikon stranih reči i izraza*, Београд: Alnari.
- Клајн и Шипка 2006: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник стјраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.

Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.

Речник МС 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XVIII*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Джордџе Оташевич

ТИПОЛОГИЈА СЛОВАРЕЈ СЕРБСКОГ ЈАЗИКА I (ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАМКИ)

Резюме

В настоящей статье указывается на значение типологизации словарей. Дается также обзор имеющихся исследований.

Типология словарей сербского языка не носит иерархический характер и не претендует на универсальность. Параметры разделены на две группы: лингвистические параметры и внелингвистические параметры.

Одной из целей настоящей работы является инвентаризация различных типов словарей сербского языка, имеющихся в данный момент.

АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

КРИТИЧКО КОРИШЋЕЊЕ ДРУГИХ РЕЧНИКА У ИЗРАДИ РЕЧНИКА САНУ*

У раду се, на примерима из описних и других речника који се користе у изради Речника САНУ, говори о потреби за њиховим критичким коришћењем. Указује се на потребу за вођењем рачуна о чувању концепције речника који се израђује.

Кључне речи: речници као корпус, одабир лексике, Речник САНУ, лексикографија, металексикографија, српски језик.

1. Циљ рада

Циљ овог рада методолошке је природе. Осврнућемо се на једну тако важну област израде Речника САНУ каква је употреба других речника као дела корпуса. Начин употребе таквих приручника принципијелно је осмишљен у Упутствима за израду Речника САНУ, али се од те концепције неретко одступа. Дакле, циљ нам је да скренемо пажњу на потребу за строжим примењивањем критеријума одабира лексике из објављених речника.

Поред тога, желимо да, с једне стране, подсетимо на то колико је знања, стрпљења и умешности потребно за израду доброг речника, односно за добро обављање лексикографског посла. Са друге стране, указаћемо на чињеницу (лексикографима добро

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватске књижевне и народне језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

познату) да сваки речник, ма колико добар био, нужно пати и од незаобилазних и тешко, од стране стручне и лаичке јавности која тај речник користи, опростивих грешака. Будући да се речници морају ослањати на претходна лексикографска дела, наш је циљ да укажемо на потребу да се према тим речницима заузме критичан став и да се, колико је то могуће, евентуалне грешке уоче и даље не преносе.

2. Тешкоће лексикографског посла

О томе колико је лексикографија комплексна лингвистичка дисциплина писали су многи металексикографи, тј. теоретичари лексикографије.¹

Указујући на лингвистичке проблеме с којима се лексикограф среће, М. Пешикан истиче да је израда великих описних речника коауторски подухват, у коме се и заслуге и покуде колективно приписују. Говори о раду и времену који се морају уложити у један тако обиман посао,² као и о неизбежним грешкама (1970: 147–149). Британски лингвиста С. Ландау (Sidney Landau) наводи речи Семјуела Џонсона (Samuel Johnson), енглеског писца, песника и чувеног лексикографа,³ који је у предговору свом речнику (објављеном 1755) рекао да „сваки други аутор сме да прижељкује

¹ Област која за предмет проучавања има речник неки истраживачи називају теоријском лексикографијом, а неки металексикографијом. Тако Згуста у уводу свог приручника помиње лексикографску теорију (1991: 16), док неки други, као Еткинсова и Рандел, негирају њено постојање (Еткинс–Рандел 2008: 4) и говоре о металексикографији. Ови аутори сматрају да постоје лингвистичке области и теорије које су од посебног значаја за лексикографију (као такве они виде лексичку семантику, когнитивну теорију, прагматику и корпусну лингвистику) и да је неречно очекивати да сваки лексикограф буде у потпуности упознат са свим тим областима и теоријама. Међутим, они мисле да лексикограф „може много тога да научи из лингвистичке теорије, као и то да су речници у великој мери побољшани захваљујући интелигентној примени теоријских идеја“ (2008: 4). Металексикографију помиње и Б. Тафра (2005: 7).

² „Кад приступа великим лексикографским подухватима, нашем лингвистичком раднику морало би бити извесно ... да ће једном у суштини анонимном послу посветити толико рада колико би ... било у индивидуалном раду довољно за читаве серије лингвистичких студија“ (Пешикан 1970: 147).

³ Ландау истиче да је С. Џонсон био песник, драматург, бриљантан говорник и полемичар, али да је „најтрајнију заоставштину човечанству оставио као лексикограф“ (Ландау 1993: 4).

славу; лексикограф тек може да се нада да ће избећи прекоре; чак и ту негативну надокнаду добије само неколицина“ (Ландау 1993: 310). Б. Тафра у својој књизи каже да је била осуђена на лексикографско проклетство, будући да је радни век провела радећи „на рјечницима који nisu dobili своје korice“ (Тафра 2005: 8).

Згуста на тешкоће лексикографског посла указује кроз читав свој приручник,⁴ а сажето их сагледава у неколико момената. Каже да, поједностављено речено, „leksikograf treba da zna sve“ (1991: 21), иако је то очекивање тешко испуњиво, будући да ради са „otvorenim klasama ројава“ (*ibid.*). Затим, истиче да је у центру пажње лексикографа лексичко значење, као појава чија природа није сасвим одређена.⁵ Уз то, Згуста каже да се „leksikograf bavi naučnim radom, ali da ga objavljuje za korisnike čiji su porivi uvek više praktični“ (1991: 22).⁶

Лексикографи, међутим, могу бити задовољни због чињенице да речници спадају у, како М. Пешикан каже, „најдуговечнија лингвистичка дела“ (1970: 149). И Ландау сматра да утеха за тежак лексикографски посао, који он посматра као неку врсту интелектуалног маратона, лежи у чињеници да речници спадају у малобројна дела специфична по томе што их врло велики број људи може користити врло дуго (1993: 310). Б. Тафра утеху за своје лексикографско проклетство види у „promišljanjima o riječima i rječnicima“ (2005: 8).

⁴ „Ne bi bilo svrhovito pokušati njihovo izolovano nabranje [teškoća] ... budući da će postati vidljivi iz knjige kao cjeline“ (1991: 21).

⁵ Са Згустом се, што се тога тиче, слажу многи лексикографи. „Само дефинисање лексичког значења је главни разлог што је лексикографија тежак и сложен интелектуални посао“ (Радовић-Тешић 2009: 17). Исто то примећују и Еткинсова и Рандел, говорећи о томе да је одређивање значења речи, као један од основних лексикографских задатака, отежано тиме што „лексикографи морају да описују нешто чија природа није сасвим јасна“ (2008: 264).

⁶ На научну страну лексикографског посла такође су указивали многи лексикографи и металексикографи. И. Грицкат, на пример, каже: „Тумачења речи са много значења, као и тумачења граматикалних речи, понекад се овде претварају, у оквирина прописане речничке технике, у минијатурне студије о тим језичким јединицама“ (Грицкат 1993: 11).

3. У којој мери речник мора бити нов и оригиналан

Научно истраживање сматра се креативним радом, који се, уз ослањање на претходна достигнућа, мора одликовати и нечим новим. Са друге стране, сваки речник се у великој мери мора ослањати на традицију.⁷

Ландау истиче да би „потпуно нов речник био ужасно дело, у којем би недостајале многе основне речи и значења, пуно бесмислених и неописивих грешака“ (1993: 35), али да је, на срећу, мало заиста нових речника, односно да речници никад не могу бити сасвим оригинални (1993: 36).

4. Допунски корпус за израду Речника САНУ

Грађа за Речник САНУ, коју чине цитати исписани на листићима, током израде речничког текста допуњава се грађом из речника, енциклопедија и лексикона. Што се речника тиче, у изради Речника САНУ у обзир се морају узети сви описни, двојезични, термилошки, дијалекатски речници, као и речници страних речи и израза објављени на српском (српскохрватском) језику. На списку најчешће коришћених приручних речника свакако су: Вуков Рјечник, који је, као и српскохрватско-немачки и немачко-српскохрватски речници С. Ристића и Ј. Кангрге, ексцерпиран и укључен у грађу за израду РСАНУ; Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ; Речник МС и други.⁸

Сваки сарадник на Речнику САНУ у обавези је да, при изради своје секције речничког текста, дату секцију испореди с поменутиим речницима и литературом како се неке одреднице или значења, иначе непотврђена ексцерпираном грађом, не би занемарила.

⁷ „Leksikografija je djelatnost u kojoj tradicija ima važnu ulogu“ (Зругста 1991: 24).

⁸ За детаљнији списак приручних речника и литературе в. Упутства, чл.

5. Критеријуми за одабир речи из дијалекатских речника, речника страних речи и израза, термилолошких речника и енциклопедија

Начелне препоруке о томе како вршити одабир речи и појединих значења из читаве речничке грађе дате су у Уводу у Речник САНУ, у Напоменама о обради текста Речника, као и у Упутствима за обраду речничке грађе.

У Напоменама о обради текста Речника препоручује се да се дијалекатске речи уносе „само онда када могу обогатити речник и када су се одомаћиле у књижевним или стручним делима“ (Напомене: XXXIV). За стручне термине се саветује да се узимају они који „су ушли у свакидашњи живот и књижевност“ (*ibid.*).

Одабиру речи посвећено је првих пет чланова Упутстава. У вези са уношењем речи из речника страних речи, прописује се да се избор врши према критеријуму нивоа знања човека с општим образовањем (чл. 16), док се за стручне термине препоручује да се уноси „оно што је ушло у обични, свакодневни живот и у књижевност, као и у средњошколске уџбенике“ (чл. 19). За енциклопедијске одреднице не наводи се експлицитно критеријум избора, али претпостављамо да би он могао бити исти онај који важи за стране речи и термине, дакле, да треба узимати све оно што одговара нивоу знања и опште културе просечно образованог човека. Дакле, приликом одабира одредница из речничке литературе лексикограф треба да се руководи критеријумима који показују да ли одређена реч припада општем лексичком фонду српског језика.

О селекцији речи у описним речницима писао је у више наврата М. Пешикан, истичући да „избор речи за речник иде у оне проблеме где је најтеже утврдити прецизна мерила“ (1970: 152). Он је нагласио да лексикограф мора добро да сагледа „не само оно што уноси, чему даје место у речнику који ради, него и оно што испушта“ (1982: 209), као и то да селекција треба да буде *мейоголошки одређена*. У том смислу, Пешикан наглашава да лексикограф мора бити свестан тога да описни речник какав је Речник САНУ не мора да обухвати *сву* лексику, већ *целовију* лексику (1982: 209; курзив је наш, А. М.), као и то да такав речник има право да превиди термине кратког века, ефемерну лексику и некњижевну (дијалекатску и

покрајинску) лексику која у садржинском смислу не допуњује значајно књижевну.

Пешикан се не слаже са критеријумом одабира по ком у Речник САНУ треба уносити само термине који су у општој употреби (1970: 156–157) и истиче да није јасно „где је граница шире и уже познатих термина“ (1970: 157). Због тога он, уместо критеријума опште употребе, наводи неколико критеријума према области стручних термина: потребу за исцрпним уношењем термина из оних области које у језику одавно имају своју терминологију (ботанички и зоолошки називи нпр.), будући да је њихов лингвистички значај велики; богато уношење термина из новијих научно-стручних области, као и економично приказивање и једних и других у Речнику. Мислимо да би се овим критеријумима могли допунити одговарајући чланови Упутстава за израду Речника САНУ.

Осврнућемо се и на речнике страних речи и одабир речи из њих. У списку обавезних речника за испоређење у раду на Речнику САНУ налазе се речници М. Вујаклије, Б. Клаића, те речник И. Клајна и М. Шипке. Поменули смо, на почетку ове тачке, критеријуме за избор одредница и значења из поменутих речника. Међутим, догађа се да се заборави на ограничење прописано Упутствима, па се готово све одреднице из тих речника прелију и у Речник САНУ. Осврнућемо се на нека од тих ограничења и то илустровати примерима из 18. тома Речника САНУ.

Постављамо питање које би, у светлу критеријума које М. Пешикан прецизно одређује, могло даље да се разматра у циљу дораде и прецизирања Упутстава – има ли смисла уносити у Речник САНУ термине који су потврђени искључиво речницима страних речи – *орѿоид*, *орѿофренија*, *орѿохроматичност*,⁹ или појмове какав је, на пример, *орфаниѿ*,¹⁰ које има смисла наводити у стручним публикацијама и енциклопедијама?

⁹ Као додатни критеријум код недоумица овог типа могло би се применити претраживање Корпуса савременог српског језика. У Корпусу 2013, на пример, ови термини нису заступљени ни са по једном потврдом.

¹⁰ Дефинисан у Речнику САНУ: 'у мн.: хусити који су се у XV веку, после смрти свога вође Јана Жишке одвојили и касније спојили са таборитима (у јд.: следбеник тих хусита)'.

Оправдање за уношење неких именица, које иначе нису постале део српског лексичког система, као на пример *орфан* (*сироче*), може бити њихово присуство у деривацији (*орфанотирофаци*, *орфанотирофиј(ум)*).

Именица *орџак*, чије је основно значење 'сарадник, пословни партнер', дефинисана је под 1в као 'добар друг, пријатељ', са речником Клајна и Шипке као једином потврдом. Наше је мишљење да ова реч (у овом значењу) није требало да буде потврђена само речником страних речи, већ и редакцијски, будући да је у разговорном језику у прилично широкој употреби. Слично томе, именице као *оријами* и *оријано*¹¹, *ојресиван* не би требало потврђивати само речником страних речи, јер су распрострањене и заступљене и у свакодневном говору. То препоручују Упутства: „Ако се у речницима наиђе на неку обичну реч или значење којих нема у грађи, а познати су обрађивачу, не треба цитирати речник као потврду, већ је обрађивач дужан да сам састави пример, а као извор стави: (Ред.) – тј. 'Редакција'“ (чл. 5). Можда би се овај члан Упутстава могао модификовати тако да прописује да се поред речничке потврде стави и редакцијска (дакле, да се ипак уведе као правило и уношење речничких потврда).

При преузимању значењских потврда из речника страних речи треба водити рачуна и о томе да се не наруше принципи и технике дефинисања у Речнику САНУ. У речницима страних речи оно што заправо представља два посебна значења понекада се наводи под једним истим значењем. Тако је из речника И. Клајна и М. Шипке преузета именица *орџојенија*, као и њена дефиниција: 'природни прираштај становништва; контрола рађања'. Наше је мишљење да је ова два подзначења свакако требало раздвојити, будући да је варијанта дефиниције с тачком и запетом између два дела у Речнику САНУ резервисана или за основно и метонимијско значење, или за два блиска значења, две блиске значењске нијансе. Дефиниција преузета из речника Клајна и Шипке не уклапа се, дакле, у метод дефинисања у Речнику САНУ.¹²

¹¹ У Корпусу 2013 именица *оријами* потврђена је 42 пута, а именица *оријано* око 60 пута.

¹² Исти опрез треба имати и приликом употребе двојезичних речника – пракса навођења различитих значења, односно различитих страних еквивалентних речи одреднице се разликује, а често се, уместо бројева, користе тачка и зарез, па

6. Критичко коришћење допунских речника

Управо због чињенице да су речници обавезан део корпуса за израду нових речника, сматрамо важним да укажемо на неколико проблема. Због великог, боље речено, огромног броја података које сваки речник садржи, није реално мислити да је могуће написати идеалан, савршен речник. Те су чињенице сасвим свесни сви они који се баве лексикографијом.¹³

У наставку рада указаћемо на ситније пропусте с којима смо се сретали у речницима на које се Речник САНУ ослања, али нам намера није изрицање оцене квалитета тих речника. При коришћењу тих речника треба задржати извесну дозу критичности како се евентуалне грешке и пропусти не би даље преносили. А то се неретко чини јер се сматра да су речници књиге од ауторитета (с правом, рекли бисмо). Преузимање појединих одредница и значења из приручних речника мора се обављати уз поштовање принципа и концепције Речника САНУ. Природа појава о којима ћемо говорити је различита – или је реч о недовољно јасном контексту, који је довео до погрешног тумачења одређеног значења, или о погрешно протумаченом значењу независно од контекста, а поменућемо и проблем са примерима из преведених текстова.

6.1. Проблеми с недовољним лексикографским контекстом

Нераспрострањена именица *погметуљак* дефинисана је у Речнику МС као 'онај који улагујући се што подмеће, настоји преварити кога', а илустрована је примером: Учинило му се да га је и пригодом бивших фалшних процјена ... исти такав подметуљак опомињао (Божић, РМС). Међутим, када се погледа шири контекст, који гласи: Изненадно, у изнутрици, невољки неки осјећај [га је] жацнуо, а чинило му се, да га је пригодом бивших фалшних процјена због којих му је кружио селима рђав глас, исти такав подметуљак опомињао ... [па] продужи обазриво (Божић

се разна значења ређају на тај начин. Неретко се дешава да се такви еквиваленти, заправо различита значења вишезначне речи, преузму у Речник САНУ и у њему представе као синоними.

¹³ "All dictionaries are incomplete ... there is no such thing as a perfect dictionary" (Еткинс–Рандел 2008: 2).

3, 58), чини се да се именица односи на 'нејасан, прикривен, подмукао осећај'.

Ово је уједно и добар тренутак да се укаже на потребу за пажљивим читањем не само цитираних реченица већ и мало ширих одсецака текста у којем се цитати налазе. Сами цитати морали би се исписивати тако да се на основу њих може прецизно одредити значење речи које се њима илуструје. Будући да тако идеалних цитата нема много, контекст је често неопходно проширити накнадно, током рада. Згуста говори о захтеву да контекст треба да буде што краћи и што јаснији (1991: 216), али и да је „*sasvim ... nemoguće naznačiti kako dugi treba da budu leksikografski konteksti. Veoma često stvarna signifikacija neke riječi može se razumjeti samo ako se uzme u obzir ne samo neposredni kontekst nego i ono što je rečeno mnogo strana prije ili poslije*“ (*ibid.*). Са овим Згустиним запажањем сигурно би се сложила већина лексикографа, који неретко проведу много времена листајући књигу из које је неки цитат исписан, покушавајући да, у ближој или даљој околини самог цитата, пронађу објашњење за нејасно значење.

Нераспрострањени глагол *йодсмицайши се* дефинисан је у РМС 'кретати се клизећи по глаткој површини', а потврђен је примером: Ножице им се подсмичу од жудње за музиком (Ковачић, РМС). Када се, међутим, погледа шири контекст, види се да је реч о игрању у колу око ватре, дакле на отвореном простору: „Дјеца завртјеше коло око кријеса ијујучући и пјевајући ... Вода им навире на уста за слатким залагајима, и ножице им се подсмичу од жудње за музиком“. Дакле, није могуће да глагол означава клизање по глаткој површини, већ се вероватно односи на наизменично померање ногу, поцупкивање: 'мицати се, померати се наизменично (о ногама)'.

6.2. Појрешно *йшумачење* смисла

Неке друге грешке у дефинисању не потичу од недовољног контекста, већ од, по нашем мишљењу, лоше утврђеног смисла. Придев *йодножан* дефинисан је у основном значењу у Речнику МС, као и у Речнику српскога језика (РСЈ): 'који је под ногама', а дато значење илустровано је у РСЈ синтагмом *йодножна сџаза*. Нама се чини да тако дефинисано значење придева у датој синтагми нема

нарочитог смисла, јер нема, бар не у обичном, неекспресивном изражавању, потребе стазу квалификовати на тај начин. Одговор за значење овог придева пружа пример из грађе за РСАНУ: Он узјаха и пође. Пут му беше подножан, јер се спушташе низ Јелицу (Дело 11, 37). Придев *йодножан* и у овом примеру, као и у синагми *йодножна сѣаза*, по неким тумачењима има значење 'погодан за кретање (о путу, стази и сл.)'.¹⁴

Глагол *йодуѣорѣиѣи* у секундарном значењу РМС дефинише: 'начинити рупе у обали какве реке, подлопати',¹⁵ а пример гласи: Дрина је подуторила Саву (Баран., РМС). Шири контекст гласи: Набујали потоци и реке снеле су воду у равницу. Дрина је подуторила Саву. Вода расте и сваки час може да провали и поплави села (Баран. 1, 223). Чини нам се да Дрина није могла да начини рупе у обали Саве, већ да је пре реч о томе да је преплавила, препунила, испунила корито Саве изливајући се у њу у већој мери него обично. Ово се значење као секундарно на први поглед не може повезати са основним ('направити удубљења, уторе'; исп. фусноту бр. 15), али ако се погледају и друга значења овог глагола: 'задовољити (некога), удовољити (некоме)'; 'најести се, заситити се', могло би се објаснити енантioseмијом – издубити – испунити.

РЈА, на пример, глагол *йодуѣреѣнуѣи/йодуѣреѣи* наводи као нереклексиван и дефинише га: 'упреѣи, упрегнути у што, управо пода што'. Пример којим се ово значење илуструје гласи: Одријеши један од њих два коња, а они се подупрегну у кола и стану вуѣи (Нар. прип. Вук² 291). Глагол, дакле, није потврђен као нереклексиван (иако и ту форму треба констатовати), реч је о рефлексивној форми, и то о правом повратном глаголу, будући да је реч о двојници Цигана који су, у жељи да преваре младића који је ишао запрежним колима, испрегли коње и сами се у кола упрегли, подупрегли, а затим побегли и украли коње.

¹⁴ Мишљење аутора овог рада јесте да придев *йодножан* има значење 'који је под нагибом, који води низбрдо, стрм (о стази, путу и сл.)', али је, по препоруци рецензента, тумачење значења промењено.

¹⁵ Основно значење гласи: 'подуторњем, подуторњаком испилити, направити уторе (жлебове на дугама за буре у које се углављује дно бурета)'.
 58

6.3. Примери из преводних текстова

Скренућемо на овом месту пажњу на потребу за још једном врстом опреза, наиме опреза кад су у питању преводни текстови. У грађи за РСАНУ налази се немали број дела преводне књижевности. Сусрели смо се, међу потврдама за именицу *йодушница*, и са примером из Гогољевих приповедака, који гласи: Ти немаш ни пара за подушнице (Поп. Ђ. 1, 157). Овај цитат навео је обрађивача да помисли да је реч о именици која има исто значење као и именица *йодушије*, дакле 'обредно гошћење, даћа'. Шири контекст гласи: Ти обилазиш око директорове кћери! ... Ти си нула једна, и ништа више. Ти немаш ни паре за подушнице (Поп. Ђ. 1, 157). Из самог контекста је јасно да би се именица *йодушница* у овом контексту могла тумачити само у склопу фразеологизма, а потврду за то налазимо и у изворном тексту: „Ведь ты нуль, более ничего. Ведь у тебя нет ни гроша за душою“. Реч је заправо о фразеологизму 'нет за душой у кого', који се у ТСР (*Толковый словарь русского языка*) дефинише као 'совсем нет', што значи да би одговарајући превод друге руске реченице коју наводимо требало да гласи: Та немаш ни динара. Самим тим, наведени пример могао би бити потврда за фразеологизам с речју *йодушница* као кључном, *немајши ни йаре за йодушнице* 'немати ни динара'.

Речник МС наводи придев *йодшумски* и дефинише га као 'који живи под шумом, под брдом обраслим шумом', а илуструје га примером: У ваше здравље, подшумске газде! (Бен., РМС). Будући да је реч о преводу с пољског, могуће је да је реч о лоше преведеном придеву и мислимо да је бољи поступак био не унети ову одредницу и не успоставити само на основу ње наведено значење.

7. Закључак

У вези са преузимањем одредница и значења из речника страних речи, дијалекатских и терминолошких речника, као и енциклопедија, мислимо да би било добро придржавати се Упутстава, која би се у неким члановима могла допунити на основу радова наших великих лексикографа и металексикографа.

Наша је жеља била да подсетимо на то да сваки речник има своју унутрашњу концепцију, на чијим је темељима израђиван (односно, на чијим се темељима израђује) и да треба водити рачуна о томе да се преузимањем концепције других речника не наруши концепција речника који се израђује.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1993: Ирена Грицкат, Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности, у: *Сјмо јодина лексикографској рада у САНУ*, ур. Павле Ивић, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 5–13.
- Еткинс–Рандел 2008: В. Т. Sue Atkins, Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, prevod i predgovor D. Šipka, Sarajevo: Svjetlost.
- Ландау 1993: Sidney I. Landau, *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Напомене: Напомене о обради текста Речника, Речник САНУ, 1. том, XXVII–XXXVII.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, Сложени услови рада на нашим описним речницима, *Наш књижевни језик на сјмо јодина јослије Вука*, Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије.
- Пешикан 1982: Митар Пешикан, О селекцији речи у описним речницима, у: *Лексикографија и лексикологија*, Београд – Нови Сад: Српска академија наука и уметности – Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду – Матица српска – Филолошки факултет у Београду, 209–215.
- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Тафра 2005: Branka Tafra, *Od riječi do rječnika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Упутства: *Ујујсјива за израду Речника срјскохрвајској књижевној и народној језика САНУ*, Институт за српски језик [интерно издање].

РЕЧНИЦИ

- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, 1880–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ТСР: *Толковный словарь русского языка*, у редакцији Д. Н. Ушакова, електронско издање доступно на адреси <http://feb-web.ru/feb/ushakov/ush-abc/default.asp>.

Александра Маркович

КРИТИЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДРУГИХ СЛОВАРЕЙ ПРИ СОСТАВЛЕНИИ СЛОВАРЯ СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК И ИСКУССТВИВ

Р е з ю м е

В предлагаемой работе подчеркивается необходимость критического подхода при использовании других словарей в процессе составления *Словаря САНИ*. Подчеркивается также необходимость учета критериев отбора слов из этих словарей, ссылаясь на концепцию работы над *Словарем САНИ*. Кроме того, затрагивается вопрос о примерах неподходящих определений или недоматочного лексикографического контекста, с чем автору приходилось встречаться в своей работе, приводя такие примеры в качестве лексикографических случаев.

НАТАША ВУЛОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПОРЕДБЕНЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ С КОМПОНЕНТОМ *ПИЛАТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду се разматра природа фразеолошких значења поредбених фразеолошких јединица с компонентом *Пилај* у српском језику: *досјејџи (наћи се) као Пилај* у *Вјерују* и *(о)јрайи руке као Пилај*. Методом компонентне анализе утврђују се семантичке компоненте које су мотивисале глобално значење, као и начини, процеси фразеологизације.

Кључне речи: поредбене фразеолошке јединице, библизми, семантичка транспозиција, семантичка компонента, унутрашња форма.

1. Поредбене фразеолошке јединице специфичне су, како по типичном структурном облику (тематско-реманска структура¹), тако и према семантичко-идиоматичним карактеристикама. У њиховој основи је поређење, као исконски, универзални начин

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Према називима за леви део поредбене фразеолошке јединице, који је основа поређења (тема – *tertium comparationis*, „оно што је дато“) и за десни, компаративни део (рема, „оно што је ново“) (уп. Гољак 2009: 211). Представљајући структурне облике поредбених фразеологизама у хрватском језику, Ж. Финк-Арсовски наводи два основна структурна типа: троделни (А + В + С), што подразумева „А компоненту која се успоређује (А-dio), поредбени везник (В-dio) и компоненту с којом се успоређује ... (С-dio)“ и „дводелни (В + С), веома редак структурни тип“ (Финк-Арсовски 2002: 12–19).

уознавања, спознавања, тумачења и описивања света, појава и дешавања у њему и око њега, који подразумева поређења двају објеката, откривање њихових сличности и разлика, при чему се нови објекат упоређује са већ познатим. Структурни облик поредбених фразеолошких јединица подразумева да садрже „два елемента повезана везником: основа поређења, или тзв. *tertium comparationis*, који се такође зове „базни део поређења“, „тема“, „леви део“, с једне стране, и компаративни део, или „еталон“, „рема“, „десни део“, с друге стране. Таква структура подразумева да се у оваквим поређењима одвијају „семантички процеси посебне природе засновани на зближавању референта и тзв. еталона“ (Гољак 2009: 211).

1.1. Према Д. Мршевић-Радовић, велики број фразеолошких поређења припада типу код кога се упоређује један конкретан предмет с другим предметом који нам није појединачно познат и чије је лексичко значење „сужено на значење доминантне карактеристике“ (Мршевић-Радовић 1987: 42). Особина, карактеристика маркирана је у односу на остале, представља основу поређења и служи као основна мера, еталон за означавање степена особине, карактеристике, стања, радње и др. одређеног појма који се пореди, референта. Други типови поредбених фразеологизама настају сликовитом семантичком транспозицијом базног облика, представљеног именичком синтагмом или предлошко-падежним обликом, или глобалном семантичком транспозицијом поредбене нефразеолошке синтагме.

1.2. Поређење је семантичка фигура која се састоји у приближавању једног појма другом по некој семантичкој величини и заснива се на синтаксичком функционисању речи (Грицкат 1967: 219). Међутим, није свако поређење фразеолошко. Да би једно такво поређење било језичка, тј. фразеолошка јединица, која се репродукује као готова, идиоматска, експресивна јединица, осим сликовите представе и експресивности, мора имати обележје конвенционалности, тј. услов за фразеолошко поређење истородних појмова „лежи у његовој конвенционалности, општости“ (Мршевић-Радовић 1987: 93). Дакле, да би се поређење сматрало фразеолошким, неопходна је потврда његовог постојања у колективном језичком изразу².

² Тако је, на пример, *сћар као Меџузале* поредбени фразеологизам, али уколико се еталон замени сличним субјектом, нпр. *сћар као Адам, Ноје* (или неки други лик из Старог завета којем се приписује да је живео приближно дуго као

2. Предмет овог рада јесте компонентна анализа³ поредбених фразеолошких јединица српског језика с компонентом *Пилај*: *до-сјети* као *Пилај* у *Вјерују* (*наћи се као Пилај* у *Вјерују*)⁴ и (*о*)*ирајши* *руке као Пилај*. Заједничка компонента у обе фразеолошке јединице јесте антропоним који означава римског префекта, намесника Јудејске области (био је њен пети управитељ) од 26. до 36. године после Христа. У Новом завету Понтије Пилат се спомиње у описивању процеса суђења Христу⁵, а ванбиблијски подаци о њему могу се наћи у текстовима историчара Филона, Јосифа Флавија, Тацита и у појединим јеврејским изворима (Енц. правосл. 2002, под *Пилај*).

2.1. Обе фразеолошке јединице имају провидно хришћанско порекло, с тим што прва потиче из историје канона хришћанске цркве, а друга је библизам. Библизам у фразеолошкој терминологији означава различите структурно-семантичке језичке творевине, устаљене изразе, фразеолошке јединице, цитате, термилошке синтагме, који могу бити преузети директно као готове форме из Библије (директни библизми) или могу посредно настати под утицајем алегорија, параболо, перцепције догађаја описаних у Светом писму (индиректни), али могу потицати и из хришћанског предања (Валтер 2009: 74–75)⁶.

Матусал – Адам 930, а Ноје 950 година), такво поређење би могло бити индивидуална, ауторска творевина, а није део ни народног ни књижевно-језичког корпуса, није устаљено, не репродукује се у говору од стране говорника српског језика.

³ Компонентна анализа једна је од метода семантичке анализе којима се служи когнитивна лингвистика. То је метода која се користи за изучавање сложене семантичке структуре полисемантичних лексема, тј. хијерархијског система компонената значења, а такође и у анализи компонената фразеолошког значења.

⁴ О фразеолошким јединицама с компонентом *Пилај* писала је Драгана Мршевић-Радовић, разматрајући мотивацију значења фразеолошке јединице *ићи од Понијија до Пилаја* (Мршевић-Радовић 1990: 302–308), а облике ове фразеолошке јединице у словенским језицима разматрао је Јосип Матешкић (Матешкић 1997: 163–165).

⁵ У јеванђељима је описан ток суђења Христу, као и догађај када јеврејске старешине одводе Христа код Пилата, који не налази никакву кривицу, те даљи след догађаја и Пилатово питање окупљеној маси: „А какво је зло учинио? А они из гласа повикаше говорећи: да се разапне. А кад видје Пилат да ништа не помаже него још већа буна бива, узе воду те уми руке пред народом говорећи: ја нијесам крив у крви овога праведника: ви ћете видјети“ (Мт 27: 11–26).

⁶ Такође, под библизмима се подразумевају фразеолошке и афористичке јединице различитог типа које потичу из Библије или су произашле на њеној основи. Поједини аутори баве се библијском фразеологијом и са лингвокултуролошког

2.2. Поредбена фразеолошка јединица *gocſieſſi* као *Пилај* у *Вјерују* (у *Вјероване*)⁷, (*наћи се као Пилај у Вјерују*) има значење „случајно се наћи негде, доспети негде где се не припада“. Унутрашња форма ове фразеолошке јединице огледа се у односу наведеног фразеолошког значења према базном облику који је мотивисао слику у еталонском делу конструкције. Фразеологизација је мотивисана догађајем, чином уношења језичке конструкције са именом библијске личности Понтија Пилата у Символ вере (Вјерују). Символ вере представља сажето хришћанско исповедање вере, значајно за развој тријадолошког богословља⁸. Првобитни Никејски Символ вере донет је на Првом васељенском сабору 325. године у Никеји, док је коначно дефинисан, проширен једним чланом и „језички донекле преформулисан“ 381. године на Другом васељенском сабору у Цариграду, због чега се назива и Никео-Цариградски Символ вере. Управо тај 4. члан, који је додат, гласи: „који је распет за нас у време Понтија Пилата“⁹, чиме се „потврђује и наглашава историчност Христове личности“ (в. Поповић 2007: 54–67). Тај чин додавања историјске одређености (фокуса) уношењем имена римског префекта мотивисао је настанак процеса семантичке транспозиције

аспекта, наводећи велики број термина који се користе за означавање библизама: библијски изрази, библијски обрти, библијски фразеологизми, библијске фразеолошке јединице и др. (Григорјев 2006: 31).

⁷ Варијантни облик фразеолошке јединице с компонентом *Вјероване* ум. *Вјерују* забележен је у *Фразеолошком рјечнику* Ј. Матешаћа (уп. Матешаћ 1982).

⁸ Вјерују је народни назив за Символ вере, настао према речи којом почиње Символ вере на црквенословенском језику: Вјерују во јединаго Бога Отца, Сведержитеља ..., односно Верујем у једнога Бога Оца, Сведержитеља ...

⁹ 1. Верујем у једнога Бога Оца, Сведержитеља, Творца неба и земље и свега видљивог и невидљивог. 2. И у једнога Господа Исуса Христа, Сина Божијег, Јединородног, од Оца рођеног пре свих векова; Светлост од Светлости, Бога истинитог од Бога истинитог; рођеног, а не створеног, једносушног Оцу, кроз Кога је све постало; 3. Који је ради нас људи и ради нашег спасења сишао са небеса, и оваплотио се од Духа Светога и Марије Дјеве, и постао човек; 4. **И Који је распет за нас у време Понтија Пилата, и страдао и био погребен**; 5. И Који је васкрсао у трећи дан, по Писму; 6. И Који се вазнео на небеса и седи са десне стране Оца; 7. И Који ће опет доћи са славом, да суди живима и мртвима, Његовом царству неће бити краја. 8. И у Духа Светога, Господа, Животворног, Који од Оца исходи, Који се са Оцем и Сином заједно поштује и заједно слави, Који је говорио кроз пророке. 9. У једну свету, саборну и Апостолску Цркву. 10. Исповедам једно крштење за опроштење грехова. 11. Чекам васкрсење мртвих. 12. И живот будућег века. Амин!

значења из нефразеолошког дескриптивног описа догађаја у базној језичкој јединици. При томе се као доминантна семантичка компонента издвојила сема „неприпадање, сувишност“, у смислу да правој вери није (био) потребан историјски оквир нити проширење постојећег Символа вере, и постала је примењива на нови денотат, дакле, семантички се транспонује. У овом случају нови денотат је особа која се нашла негде тамо где јој није место, где не припада. Семантичке компоненте „сувишност“ и „неприпадање“ омогућиле су пренос значења са нефразеолошке конструкције догађајно мотивисане на нови денотат. Глагол *досијети*, односно глагол *наћи се* задржавају своје узуално значење „наћи се, обрести се негде“, тако да глагол не учествује у фразеологизацији овог поређења. Значење поредбеног дела је експресивно-емотивно маркирано, с обзиром на библијску улогу субјекта поређења, Понтија Пилата.

2.3. Позната је важност суштине, намене и значај Символа вере у православном хришћанству, где је у 12 чланова укратко формулисана вера у „Бога као Св. тројицу, у сотириологију, еклисиологију и есхатологију“ (Поповић 2007: 67). Поред основних хришћанских симбола вере, римском префекту Пилату ту није место, што је свакако критички однос, те наведена фразеолошка јединица садржи и иронијску компоненту у значењу. Очигледно је књишко порекло ове фразеолошке јединице (и из књижевног језика), те је можемо сматрати књижевном фразеолошком јединицом.

2.4. Интернационални библизам (*о)йраји* (*умији*) *руке као Пилај* има значење „скидати, скинути са себе одговорност“.¹⁰ Еталон ове поредбене фразеолошке јединице састоји се само од једне компоненте, а то је једно од два имена библијске личности Понтија Пилата. Нефразеолошка језичка конструкција (*о)йраји* *руке као Пилај* представља мотивациону базу – чин прања руку римског префекта након преношења одлуке о осуди на јеврејске вође. Овај догађај је иницирао главну асоцијацију везану за име Понтија Пилата и учинио да име историјски маргиналне личности постане најпознатији синоним за опортунисту у интернационалним оквирима.

У оваквим случајевима, када су у питању лична имена одређених појединаца, од антропонима у језику могу настати и дерива-

¹⁰ У РСЈ наведен је варијантни облик само са свршеним глаголом, а дефиниција је: „извлачити се из критичне ситуације не желећи сносити одговорност“.

ти, што можемо потврдити забележеним придевом и прилогом *йилајски* у грађи за РСАНУ, насталих од имена Пилат, који носе семантичку компоненту опортунизам (нпр. у примерима из грађе: „пилатско прање руку“ и (бити) „пилатски невин“). У РСАНУ опортунизам се дефинише као „став или понашање којим се, без поштовања одређених принципа, уз моралне и друге компромисе, задовољавају тренутни интереси“, док је опортунист(а) „онај који се прилагођава приликама избегавајући сукобе, онај који је склон компромисима (у животу, политици итд.) ради задовољавања тренутних интереса“.

2.5. Глаголско-именичка конструкција састоји се од глагола *ојрајти* (*јрајти*, *умијти*) и именице у акузативу *руке* у референтном делу, док еталон чини именица *Пилај* у номинативу. Глагол *ојрајти* се има примарно значење: „прањем, спирањем одстранити нечистоћу, уклонити, спрати“. Компонента значења „одстранити (нешто)“ била је кључна за семантичко транспоноване значења у „скидање одговорности“. Исто значење у РСАНУ има и израз *ојрајти руке*, без поредбеног дела и антропонима Пилат. Дакле, глаголски члан је учествовао у фразеологизацији.

2.5.1. Глобално значење поредбеног фразеологизма (*ојрајти руке као Пилај*) мотивисано је семантичком транспозицијом базне језичке конструкције настале као производ именовања чина прања руку, у значењу скидања одговорности. Унутрашња форма ове фразеолошке јединице огледа се у односу актуелног значења фразеолошке јединице и значења нефразеолошке базе (сликовита основа преноса значења). Сliku у еталонском делу ствара асоцијација на улогу римског префекта у суђењу Христу. Описна слика новозаветног догађаја дата је у нефразеолошкој конструкцији, уз квалификацију ситуације, а процесом семантичке транспозиције значења из нефразеолошког у фразеолошко издвојила се семантичка компонента опортунизма, самооправдавања, кукавичлука. Она је доминантна и преноси се на нови денотат, а то је како гледамо на извлачење некога из ситуације и скидања одговорности са себе, која свакако постоји. Резултат је негативна оцена, квалификација таквог човековог поступка, понашања у одређеној ситуацији.

2.5.2. У процесу упрошћавања ове фразеолошке јединице изоставља се главни актер (субјекат) који оживљава слику, пред-

ставу новозаветне сцене суђења, па се мења асоцијативна слика уз промену структуре. Тако је у процесу елидирања (редукције) настала већ поменута нова фразеолошка јединица *йраџи руке* у истом значењу. Дакле, у процесу секундарне фразеологизације поредбене фразеолошке јединице *йраџи руке као Пилат* редукцијом се губе поређење и еталон (као Пилат), док референт носи семантичко-фразеолошку информацију, тј. опште фразеолошко значење (*йраџи руке*). На овај начин, поредбена фразеолошка јединица постаје фразеолошка метафора, јер бивши референт носи глобално фразеолошко значење, а не долази до дефразеологизације, при чему би тада глаголско-именичка конструкција *йраџи руке*¹¹ имала значења као у слободном лексичком споју. Заправо је између улоге личности (Понтија) Пилата у библијској сцени с којим се упоређује значење референта *йраџи руке* „ишчезла логичка поредбена релација која постоји у слободним (метафоричним) поређењима“ (Мршевић-Радовић 1987: 144).

2.5.3. Питање које је значајно за семантичко транспоновање значења у овом случају јесте: да ли је дошло до екстракције глаголске компоненте у секундарној фразеологизацији, са очуваном семантичким потенцијалом? Наиме, у процесу „семантичке кондензације може се десити да глаголска компонента преузме значење глаголско-именичког фразеологизма. Тако се за велики број глагола који се у речницима дају у неком од метафоричних значења, може претпоставити да су ово значење развили из употребе у фразеолошкој јединици; у таквим случајевима, када се глагол јавља као компонента фразеологизма, а има и самосталну метафоричну употребу у истом значењу, полазимо од тога да је метафорично значење глагола, дакле, секундарна појава“ (Мршевић-Радовић 1987: 144). Може се рећи да је такво и секундарно значење глагола *ойраџи се* у РСАНУ „фиг. скинути са себе одговорност, кривицу, срамоту, љагу и сл., оправдати се пред неким“.

2.6. Фразеолошки речници руског језика бележе ову фразеолошку јединицу у редукованом облику *умывать/умыть руки*, као и бугарски *измивам си ръцете*, а у речницима стоји објашњење порекла фразеологизма од поредбене конструкције засноване на

¹¹ Фразеолошка јединица *каљаџи руке* има значење у РСМ „радити што недостојно, нечасно; мешати се у нешто непоштено“.

догађају из Новог завета, тј. исти је развојни пут (в. ФСРБ 2005; ФССР 2009).¹² Објашњење постоји и у речнику библијских речи и израза који су израдили В. Мокијенко, Г. Лилич и О. Трофимкина (Мокијенко–Лилич–Трофимкина 2010: 360). Такође и Шански наводи ову фразеолошку јединицу, објашњавајући њено порекло и ритуални значај прања руку (Шански 2012: 251).

3. Језик Библије је у неким сегментима обједињујући за народе хришћанске културе и традиције. У фразеологији појединих језика оних народа који припадају јудеохришћанској цивилизацији библизми се могу разликовати и по структури и по пореклу. Неки су интернационални библизми, а поједини су национално-језички окарактерисани, што је свакако (поред осталих фактора) у вези и с разликама у преводима Светог писма на посебне језике, али и са временом када су преводи настајали. У литератури се истиче да често импулс за такве разлике представља и семантички синкретизам самог извора – текста Књиге над књигама (Мокијенко 2011: 673). Неретко је ту реч о калковима преузетим из неког од европских језика. Утицај општеевропске културе неминовно је приметан у свим модерним европским књижевним језицима. Тако је и у српском књижевном језику, чији део чини и специфичан корпус језичких јединица у којем је православна вера с ослонцем на црквенословенске сакралне текстове хармонијски блиска с општеевропском културом, а који се делом развијао и под утицајем немачког, француског, руског и др. језика, испољавајући своје особености. Поредбене фразеолошке јединице које су биле предмет разматрања у овом раду потичу управо из српског књижевног језика и одавно су уграђене у наш лексички и творбени систем.

¹² У речницима стоје описи догађаја и примери из књижевних дела с употребљеном поредбеном конструкцијом рус. *умываю руки как Понтий Пилат*, одн. буг. *измивам си рџцете като Пилат*.

ЛИТЕРАТУРА

- Валтер 2009: Хари Вальтер, Лексикографическое описание библейской фразеологии (из опыта немецко-русского словаря библеизмов), *Проблемы истории, филологии, культуры, Русская лексикография и фразеология в контексте славистики: теория и практика*, Москва–Магнитогорск–Новосибирск: Российская академия наук, 73–78.
- Гољак 2009: Светлана Гољак, Устаљена поређења у српском и белоруском језику са аспекта идиоматичности, *Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1*, Београд, 211–220.
- Григорјев 2006: Андрей Владимирович Григорьев, *Русская библейская фразеология в контексте культуры*, Москва: Издательство „Индрик“.
- Грицкаг 1967: Ирена Грицкаг, Стилске фигуре у светлу језичких анализа, *Наш језик* XXLI/4, Београд, 217–235.
- Енци. правосл. 2002: *Енциклопедија њавославља*, 1–3, главни уредник Димитрије М. Калезић, Београд: Савремена администрација.
- Матешић 1997: Josip Matešić, *Ići od Poncija do Pilata (Посылатъ от Понтија к Пилату), Problemy frazeologii europejskiej II*, Warszawa, 163–165.
- Мокијенко 2011: В. М. Мокиенко, Проблемы словарного описания русских библеизмов (общая и учебная лексикография), *XII Конгрес међународной ассоциацији преподавателей русского языка и литературы*, Shanghai: Shanghai foreign language education press, 670–675.
- Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глагољско-именичке синџајме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Мршевић-Радовић 1990: Драгана Мршевић-Радовић, Из историје српскохрватских израза (Ићи од Понтија до Пилата, Слати (кога) од попа до ковача), *Наш језик* XXVIII/4–5, Београд, 302–308.
- Поповић 2007: Радомир Поповић, *Појмовник црквене историје*, Нови Сад – Београд: Артпринт.
- Финк-Арсовски 2002: Željka Fink-Arsovski, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb: Filozofski fakultet.
- Шански 2012: Николай Максимович Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Научная и учебная литература, Москва: Книжный дом „Либроком“.

РЕЧНИЦИ

- Матешић 1982: Josip Matešić, Stefan Rittgasser, Zvonimir Diklić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Мокијенко–Лилич–Трофимкина 2010: В. М. Мокиенко, Г. А. Лилич, О. И. Трофимкина, *Толковый словарь библейских выражений и слов*, Москва: АСТ, Астрель.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској книжевној и народној језика*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.

РСЈ: Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ФСРБ 2005: Ани Нанова, *Фразеологичен синонимен речник на българския език*,
София: Издателство „Хейзъл“.

ФССР 2009: А. В. Жуков, М. Е. Жукова, *Фразеологическии современнии словарь
русского языка*, Москва: АСТ, Астрель.

Наташа Вулович

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ С КОМПОНЕНТОМ *ПИЛАТ* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В настоящей работе представлен один из способов семантического анализа фразеологического значения и определяется мотивировка образования сравнительных фразеологических единиц сербского языка – *досјетии као Пилаји у Вјерују /Вјеровање/ /наћи се као Пилаји у Вјерују /у Вјеровању/ и ојрајии руке као Пилаји*. Обе единицы христианского происхождения – первая фразеологическая единица происходит из истории канона христианской церкви, а вторая происходит из библейского текста. Рассматриваемые фразеологические единицы входят в фразеологический корпус сербского литературного языка.

ГОРДАНА ЈАЊУШЕВИЋ ЛЕКОВИЋ
(Гимназија „Нико Роловић“, Бар)

ПОЗИЦИОНО НЕУСЛОВЉЕНА ПОНАВЉАЊА У ТЕКСТУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ*

У овом раду истражујемо синтаксичке фигуре (фигуре конструкције), изразито стилски маркиране у тексту Милоша Црњанског. Усредредили смо се на анализу поступака понављања (овдје прије свега на позиционо неусловљена понављања) који су реализација парадигматског принципа еквивалентности као начела поезије. Наиме, осим класичних примјера за лирске паралелизме, фигуре чија је језичка структура таква да се често јављају у спрези са синтаксичким паралелизмима – веома су заступљени у умјетничком тексту Милоша Црњанског и поступци позиционо неусловљеног понављања (полиптогон, рефрен), занимљиви и са становишта текстуалне лингвистике, не само стилистике. Стилски је интересантно и како се градација, као фигура и композиционо начело, јавља у комбинацији са поступцима понављања, што је заправо спрега звучања и значења која веома утиче на семантизацију текста у цјелини, нарочито када се на широком плану текста јавља опетовање језичких јединица, најчешће у обличним варијацијама и семантичким нијансама, при чему се цијели текст значењски степенује и пуни додатним смислом.

Кључне ријечи: структура, принцип еквивалентности, поступци понављања, стилска фигура, синтаксичка фигура, семантизација, градација.

* Рад представља за објављивање у часопису прилагођен дио докторске дисертације под насловом *Синтаксичке и стилске структуре у дјелу Милоша Црњанског*, рађене на Филолошком факултету у Београду под менторством проф. др Јелене Јовановић Симић; дисертација је одбрањена 15. јула 2013. године пред комисијом у саставу: проф. др Јелена Јовановић Симић, ментор, проф. др Јован Делић, проф. др Срето Танасић.

УВОД

Анализа лексике у умјетничком тексту Црњанског битна је да бисмо могли сагледати стилске поступке, укључујући и фигуре синтаксичког нивоа језика. Кључне лексеме се на различите начине опетују у дјелу овог писца, а посебно је интересантна репетиција језичких јединица на широком плану текста, гдје најчешће није позиционо предвидива, и управо таква понављања сада су у фокусу наше анализе. Притом ћемо на почетку ипак поћи и од позиционо условљених понављања каква се јављају у синтаксичким стилским фигурама као што су класични лирски паралелизми – како бисмо скренули пажњу на то да се и у оваквим стилским поступцима јављају одступања од правила, извјесна асиметрија која већ нагиње позиционој непредвидивости опетованог елемента. Такав је први примјер који ће бити анализиран у овом раду. Овдје ћемо показати и како се поступци понављања комбинују са градацијом као синтаксичком фигуром (фигуром конструкције), те како принцип раста текста у спрези са паралелизмима производи вишеструки умјетнички ефекат. Потом ћемо анализирати и примјере у којима позиција поновљене јединице није предвидива, односно гдје се не може са прецизношћу утврдити правило по којем се репетиција одређених елемената у тексту јавља. Елемент који се понавља не мора бити увијек иста лексема него и њене блискозначнице, синоними и приближни синоними. Такође, то могу бити језичке јединице различитог ранга, од ријечи дио реченице, при чему извјесна понављања могу да се јаве са скривеним смислом, као алузија која успоставља везе у тексту, што је са стилистичког аспекта посебно занимљив поступак.

1. У тексту Црњанског запазили смо да је, чак и у примјерима за класичне лирске паралелизме, умјетнички активно „правило нарушавања правила“, то јест – да се извјесна асиметрија уноси у периодично и ритмично опетовање лексичких и синтаксичких јединица. Тако се ни ове фигуре често не јављају у свом чистом виду, него имамо и извјесно онеобичење препознатљивог стилског поступка. Правилно низање опетованих елемената често се прекида уношењем синтаксичке јединице која биљежи његово минус-при-

суство¹, па се потом наставља, или – после опетовања елемента у правилним ритмичким размацима – поново се, сада позиционо неусловљено, јавља у тексту, али у спречи за „правилном“ фигуром – производи стилски ефекат.

Да бисмо показали како се принцип раста текста остварује у комбинацији са поступцима понављања, прво ћемо анализирати примјер у којем имамо „правилну“, препознатљиву фигуру понављања, али са елементом у којем се дата правилност, тј. предвидивост позиције опетованог елемента, дјелимично нарушава. „Важно средство за информационо активирање структуре представља њено нарушавање“, сматра Лотман (в. 1976: 381), а овај научни став представника тартуске школе сасвим би се могао односити и на поетику Милоша Црњанског. Притом нарочито мислимо на одлике пишчевог језика и стила.

1.1. У примјеру који слиједи посматрамо како се симплоха комбинује са градијом.

Учинак стилских фигура понављања који се постиже на звуковном, али и на семантичком плану, умногоме се везује за појаву коју термилошки одређујемо као „измјену теме и реме“ (в. нпр. Ковачевић, 2000: 294), односно – понављање теме и измјену реме. Анализираћемо како се у наредном примјеру текст додатно семантизује упоредо са ритмичким понављањима на почетку и на крају ритмичких цјелина:

То просто није мој Микеланђело. То је лажни Микеланђело. То је Купидон који је порастао. То је, најбоље би било рећи, најниже врсте Микеланђело, банкарев Микеланђело. Никад Микеланђело није био Грк, у смислу како је то Гете, да буде, хтео, и толики други, који покушавају да се врате Грчкој. На пример, Еврипиду. Нема таквог повратка у свету. А Микеланђело је антички човек најмање био.

(Књига о Микеланђелу, 121)

Прије свега, и овдје препознајемо оно, за Црњанског тако карактеристично, а тако *умјетничко* – „правило“ нарушавања правила – па у овом сегменту, рецимо, немамо типичан, „школски примјер“ симплохе, него једну варијацију овакве структуре, у чијој основи

¹ Термилошки израз Романа Јакобсона. Термин је нашао широку примјену у лингвистичким дисциплинама, семиотици, али и књижевној теорији. Овдје: *минус-присусиво* у смислу одсуства које носи одређено значење (и производи умјетнички ефекат).

свакако имамо правило ове стилске фигуре. Опетовање показне замјенице *ѿо* на почету, и именице *Микеланђело* на крају реченичне цјелине – прекинуто је у трећој реченици, гдје је поновљен само реченични члан у иницијалној позицији, а наставља се у четвртој, гдје одсуство опетованог члана у претходној синтаксичкој цјелини као да је „компензирано“ његовом редупликацијом у финалној позицији, с тим што овдје не долази до простог удвојеног понављања реченичног члана, већ до разједначавања поновљеног елемента сегментирањем и формирањем још једне зависне синтагме у којој је главни члан опетовани елемент (*банкарев Микеланђело*) – а којом се структура заокружује. Сегментирана синтагма „банкарев Микеланђело“ заправо се може посматрати као редукована, овдје пресупонирана реченица *То је банкарев Микеланђело* – која би у пуној својој структури имала цјеловито реализовано правило симпложе. У постојећој структури финална синтагма је тек ехо реализоване симпложе.

Када за тренутак апстрахујемо опетоване елементе и обрати-мо пажњу на рему – семантички различите дијелове, *ново*, (позиционирано између поновљених елемената), а затим их поређамо редосљедом у којем се јављају, добићемо сљедећу скалу:

(није) мој
лажни
најбоље би било рећи, најниже врше
банкарев

Запажамо квалитативно градирање атрибутских одредница које се у цијелој структури односе на константу *То – Микеланђело*, при чему, дакле, рема твори градацију, утолико изразитију и сугестивнију управо стога што је праћена „повнављањем теме“ као инваријантом у позадини на којој се градацијски низ јасније одсликава. И трећа реченица ланчаног низа, у којој симпложа није реализована, гдје имамо „прекид“ (одсуствује елемент у финалној позицији), ипак задржава ланчану везу са претходном реченицом – како присуством поновљеног почетног елемента (*ѿо*), тако и ремом која је објашњење претходне: *Куиудон који је ѿорасѿао*². Реченица је

² В. Књиѿа о *Микеланђелу*, 115. Црњански помиње малу скулптуру Купидона као Микеланђелов рад по поруѿбини, посебном техником патиниран да изгледа као антички, па је као такав и продат. Микеланђело је изигран и преварен, док корист извлаче „банкари“, тј. наручиоци. Парадокс је да баш тај, преварен и „лаж-

зато и „уметнута“ да буде лексички и ритмичко-интонацијски асиметрична у односу на стилску структуру у којој се јавља, да „искочи из зглоба“ и унесе накнадно тумачење атрибута *лажни*, рему која се доима као досјетка која је узгред синула (те као таква и упада у структуру нарушавајући јединство регуларне, правилне симпложе), метафора којом се уједно и додатно освјетљава и конкретизује, и проширује значењски опсег атрибута *лажни*.

Уистину, у овој градацији елеменат реме – присвојни придјев „*банкарев*“, представља врхунац градацијског низа; то је атрибут јачи по интензитету неодобравања и отклона чак и од оног – „*најниже врши*“. У овом контексту, „*банкарев*“ је иронична метафора лажног мецената и профитерства које деструира и понижава умјетност.

Читамо поенту ове својеврсне ремске градације: *Лажни Микеланђело, банкарев је, не мој. (У ширем контексту, читалац Књије о Микеланђелу, али и других дјела Црњанског, зна да је овдје имплицирана и ова порука: Мој је један друји и друјачији, велики Микеланђело, који њосиоји у неким друјим дјелима које је сиво-рио: њосвећеник, радник, роб каменорезац и скулптор, њјесник сонетиа; њианџи, барокни Микеланђело са елементиима њишке, највећи умјетник и најнесрећнији човек ренесансе.)*

Поетизовани сегмент текста као стилска структура наставља се другим стилским поступком – онеобичењем редосједа синтаксичких јединица (... „у смислу како је то Гете, да буде, хтео“...) – што се овдје претвара у перифрастичну глаголску структуру,³ уз поступак осамостаљивања синтаксичких чланова на неуобичајеним мјестима, сегментирањем зарезима.

Дакле, у контексту употребе и других стилских средстава, и у садејству са њима, описани поступак понављања има своју пуну стилску вриједност и, у смислу оригиналности и умјетничког ефекта који ствара – непоновљивост. Оваквом ефекту доприноси и онај

ни“ Микеланђело, којег „банкари“ уваљују у аферу фалсификовања – у Италији напрасно постаје славан и поштован, као неко ко „и то“ умије.

³ „Без сумње веома висок степен стилематичности имају перифрастичне глаголске структуре у којима се пермутира распоред непунозначног (синсемантичног) глагола и његове допуне да + презент, тако да допуна долази испред непунозначног глагола који допуњава. При таквој пермутацији посебно се истиче садржај „помоћног глагола“ па је на том глаголу обавезно емфатички акценат“ (нпр. да га будим нећу) (Ковачевић 2000: 335).

моменат „нарушавања структуре“, уношења позиционо непредвидивог елемента као извјесне неправилности, одступања, у правилан поступак понављања који препознајемо као стилску фигуру. Овим смо се приближили поступцима позиционо неусловљеног понављања који такође бивају активирани упоредо са градацијом као стилском фигуром у којој се остварује принцип степеновања (раста, односно опадања), а која је (градација) као таква често и композиционо начело, не само стилска вриједност.

2. Позиционо неусловљено понављање одређених језичких облика – лексема и архисема, израза и фраза, исказа – веома је присутно као стилски маркиран поступак у тексту Милоша Црњанског. Притом, ова понављања дјелују и као кохезиона снага текста и као снага умјетничког израза. Лотман је истицао да се ријечи у тексту пуне додатним смислом, да у тексту попримају нова значења (в. Лотман 1976). У широким контекстима опетоване језичке јединице носиоци су и теме и реме. Оне су и већ речено и ново, а као стилско и средство кохезије – имају вишеструку функцију. Наравно, ово се може односити и на позиционо условљена понављања. Нама се на овом мјесту чини пак нарочито занимљивим да освијетлимо она понављања језичких јединица која су позиционо читаоцу непредвидива а која читав текст сваки пут освијетле на другачији начин.

Овај вид испољавања *йарадиџмайској йринциџа еквиваленџносџи* (ibid.) у тексту Црњанског представља ону најскривенију и најфинију нит која „увезује“ текст и уистину уздиже сва значења до симбола.

2.1. Описани поступак – позиционо неусловљено опетовање исте лексичко-семантичке јединице, или пак блискозначних ријечи, налазимо у сљедећем примјеру:

Лажете, графе Алмавива. Не мрзим Америку. Америка је сан. Не може се мрзети сан многих милиона. Мене зна президент. Имао сам тринаест година, кад сте ви овде завршили и спојили железницу, која везује Исток и Запад, Атлант и Пацифик. Ви сте то поздравили са сто пуцњева из топа. Ја сам то чуо, кроз свој сан у детињству. Чула вас је цела Европа. Свима се чинило да та железница води до обала неког тихог океана, где станује срећа. У неки нови свет, где станује слобода. Па? Сањали смо бескрајну земљу пуну сребра и злата. Неваду. Дакоту. Не, не само за себе. За милионе људи. Сањао сам и Индијанце, па сам, као и сва деца, био на страни Кожне чарапе.

Говорили сте да Индијанци деру кожу с главе белог човека. Па? Сад знам да је сам президент Хеиз написао, да су, скоро сви, ваши ратови проузроковани обећањима, које сте давали црвенокошцима, па их нисте одржали.

(Тесла, Дrame, 366, 367)

Лексичка јединица *сан* у драми *Тесла* иначе се понавља више пута, у различитим преливима значењских нијанси, што је један од поступака који подвлачи идеју – *живјети за свој сан*, а српски научник Никола Тесла, као и многи јунаци Црњанског (сваки у свом свијету), представљен је као *сањар* и *йосвећеник* (Тесла – у свијету науке). Лексичка јединица *сан* иначе је једна од кључних ријечи у тексту овог писца, тако да њену фреквентну употребу запажамо готово у свим књижевним остварењима Милоша Црњанског. У појединим дионицама текста, као у горњем примјеру, ово опетовање бива умјетнички активно као уочљивије позиционо неусловљено понављање.

*

2.2. Обратићемо пажњу на опетовање лексема из семантичког круга *театар*. Ова лексичка јединица била би у овом примјеру, дакле, дубинска сема и најмањи заједнички садржај, *архисема* из које се реализује текст⁴. Већ у првом пасусу може се запазити да је ова позиционо непредвидива репетиција лексичких јединица стилски маркирана, а исти поступак се на нивоу текста развија на врло суптилне начине и смисаоно обогаћује дјело у цјелини. У примјеру који слиједи опетују се блискозначнице и повезани појмови:

Сви се писци романа слажу, углавном, кад је реч о свету у ком живимо. То је, кажу, нека врста велике, чудновате, **позорнице**, на којој сваки, неко време, **игра** своју **улогу**. А затим силази са **сцене**, да се на њој више не појави. Никада, – *никада*. Нити зна зашто је у том **театру** **играо**, нити зашто је баш ту **улогу** имао, нити ко му је ту **улогу** доделио, а ни **гледаоци** не знају, после, куда је из тог **театра** отишао. (*Ујехал* – виче неко у једном вагону подземне железнице у Лондону.) Писци кажу и то, да смо, само при **силаску са позорнице**, сви, једнаки. И краљеви, и просјаци.

⁴ О томе како текстуална лингвистика укида ограничења „у погледу реченичне позиције коју могу заузимати синонимне (најчешће блискозначне) језичке јединице (...) не захтијевајући нужно ни паралелну везу реченица јер је (мисли се на текст, прим. Г. Ј. Л.) обједињен семантички: темом коју чини семантичка инваријанта (архисема) свих употријебљених 'синонима'“ (в. Ковачевић 2000: 306, 307).

Egalité. Fraternité. – чујем како неко **виче, немо**, у једном вагону подземне железнице у Лондону.

Тог што **виче**, читалац ће упознати у идућем поглављу. То је неки човек, у **војничком изношеном шињелу**, каквих је у Лондону, кад ова прича почиње, било, много.

(Роман о Лондону, 9)

Дакле, запажамо у горњем примјеру репетицију лексема и блискозначница из семантичког опсега *шеаџар*, као и са њима асоцијативно повезаних појмова из сфере сценске умјетности. То су сљедеће лексичке јединице: *џозорница* (јавља се два пута у овом примјеру), *улоја* (три пута), *сцена*, *шеаџар* (два пута), *гледаоци*, а имамо и карактеристичне глаголе: *иџраџи* (улогу), *догелиџи* (улогу). Такође је (и то нарочито) знаковит израз *силазак са џозорнице*. За њега се, у већ развијеној метафори, везује придјев *једнаки*, потцртан антониимијом лексема *краљеви – џросјаци*. Силазак са позорнице, дакле, мири све супротности, па и најизразитије неједнакости међу људима. У којој год улози били ту „неко време“, на крају морају сићи са сцене, заувјек. Односно – „да се више не појаве. Никада, – *њикаџа*.“ Употреба прилога *никада*, поновљеног на руском језику (што је облик синонимије са ријечима из страних језика, као специфичног поступка Црњанског), уз осамостаљивање тих синонимних јединица као непотпуне реченице – истиче неопозивост *силаска са сцене*, или – смрти (а смрт главног јунака, односно то – како ће он сићи са сцене, веома је значајна тематска јединица овог умјетничког текста).

За ријеч *једнаки* (сви су једнаки при силаску са позорнице) наратор везује паролу Француске буржоаске револуције, што су уједно и прве ријечи које у роману изговара главни јунак. Заправо – не изговара, јер он то *виче, немо*. Привидни оксиморон значи само то да је глагол *викаџи* употребљен мало необично, метафорично: главни јунак цијелом појавом својом скреће пажњу, опомиње, „виче“, не изговарајући ни ријечи – докле је доспјело друштво које је своје ново доба прије вијек и по утемељило на паролу „*Egalite. Fraternite*.“ Остаје једнакост у – силаску са позорнице.

Прва појава Рјепнинова такође је „сценска“, у војничком изношеном шињелу – што је његов „сценски костим“ у роману, који је изношен, офуцан, и каквих има много. Главни јунак као да је просјак, дио гомиле. Он је принц у костиму просјака. Његова трагедија је и у томе што, неспреман за бизарну промјену, метаморфоз,

не умије да одигра своју нову улогу. Стога ће његова посљедња улога бити силазак са сцене.

*

2.3. У сљедећем примјеру такође, позиционо непредвидиво понављање лексичке јединице „официр“ и њених синонима и блискозначних ријечи („војник“, „маршал“, „фелдмаршал“, „јункер“)⁵ упућује на дубинску структуру текста, и то не само једне издвојене дионице у којој се ово понављање учестало јавља – него и текста романа као цјелине, као и текста Црњанског уопште.

Одгонетање „корена несреће“, тражење одговора на то питање, претходи увођењу полиптотона у текст. Набрајање имена (руских официра) у координираном, стилски обиљеженом низу (имена су координирана помоћу једног „и“, затим два „па и“, између којих је име *Драјомиров* само сегментирано зарезом) претходи трагању за одговором на питање – шта је коријен њихове несреће.

Рјепниново „мрмљање“ представљено је прво као сегмент непосредног говора који се потом слива у доживљени, приповједачев говор (а који чува садржај и интонацију непосредног, директног, управног говора). Ритам се ту успорава, што је представљено упадљиво рашчлањеном структуром реченице, а што дочарава ритам и напрегнутост у тренуцима када Рјепнинова мисао постаје све изоштренија, пажљивија, на прагу да докучи одговор. (Овдје се уједно даје један од најважнијих одговора на питање постављено негдје на почетку романа: „Рјепнин? Ко је то?“) Синтагмом „потомак војника, Рјепнина, маршала, фелдмаршала, официра“ – започиње овај полиптотон у којем је „официр“ базична сема⁶:

⁵ Када расклопимо лексичку структуру, долазимо до кључних ријечи и семантичких поља текста, свакако битних и за стилистичку анализу, па и када су у питању фигуре синтаксичког нивоа језика: ту опетовани елемент уноси одређену спрегу звука и значаја, бивајући истовремено фактор текстуалне кохезије. Лексема *официр* и њени приближни синоними носе једно од тих кључних значења у тексту овог писца, као и лексеме *сан*, *џеајтар* и њихови приближни синоними заступљени у овдје анализираним примјерима. О значају проучавања структуре лексике у циљу разумијевања поетског свијета дјела, па и синтаксостилемског потенцијала текста, в. нпр. Јовановић 2001: 127.

⁶ Да бисмо нагласили њену повезаност са осталим слојевима текста, у примјеру смо подвукли и још неке синтаксичке и лексичке јединице.

Чему живети још неколико година! Не вреди! Знао је то, већ и Сенека! А увидели су то били и Барлов, па и тај Шулгин, Драгомиров, па и Сазонов. Сви су били несретни, и мислили на самоубиство. Били су несретни, али ниједан није знао да протумачи, зашто. Да ли само зато што су били Руси? Емигранти? На тој клупи Хајд Парка, те вечери, Рјепнин је, изненада, почео да мрмља: „Не, не, – није то узрок.“ **Корен његове несреће**, његове неспособности да се снађе, у туђини, у Лондону, учини му се, изненада, /да је само,/то,/ што је он,/просто,/потомак војника,/Рјепнина,/маршала, фелдмаршала, официра. Он је официр. Не инжењер рударства, како је ујак желео да он буде. **Руски официр**. То је **корен** све његове **несреће** у туђини, па и у Лондону. Био је војник. То је **корен свега**: „*That's the root of everything*“, – мрмљао је енглески, на тој клупи, спремајући се да оде, до седмог спрата куће, Нел Гвин.

Да, да, **официр**, па се све више губи,/у том животу за цивиле,/који гледа сваки дан,/у милион примера,/у Лондону. **Све је несигурнији, смешнији, слабији, неспретнији**, у том животу, и, сањари, ето, као балавац, као јункер.

(Роман о Лондону, 419, 420)

Лексичко интонирање нарочито је наглашено у слиједу реченица:

„Он је официр. Не инжењер рударства, како је ујак желио да он буде. Руски официр.“

Емфатички акценат преузима непотпуна реченица „Руски официр“ – као осамостаљена структура, смисаоно и синтаксички надовезана на структуру у дистантној позицији. Кохезија се постиже понављањем, а уједно се лирски интонира и значењски пуни текст. Овдје имамо „прекид“ у виду „интерпониране“, такође непотпуне реченице, а која заправо и смисаоно и синтаксички представља наставак претходне структуре: синтагма „Не инжењер рударства“ заправо је редукована клауза у адверсативном односу према претходној реченици – а са којом је, са друге стране, субординирана зависна релативна клауза са начинском нијансом („како је ујак желио“...) Накнадно надовезивање (поступком понављања) на удаљену реченицу „Он је официр“ – у виду осамостаљеног именског дијела предиката, именеце „официр“, са накнадним атрибутивним одређењем „руски“ (које уноси и алитерациски и силабички, мелодијско-ритмички звуковни елемент), што скупа формира одјелиту синтаксичку јединицу са завршним знаком интерпункције, а чиме је ортографски означена као цјелина комуникативне реченице – чини да понављање саме лексичке јединице „официр“ поприми посебну интонацију, акценат и ритам.

Именица „официр“ и њене блискозначнице представљају *одговор*, више пута поновљен, а у свјетлу тако наглашеног одговора стоји значењска опозиција: *цивил – војник, сиварности – сан* (Рјепнина одликује неспособност „да се снађе“ и способност – да сањари), *иуђина – Русија*. Кумулација компаратива придјева *несиуран, смешан, слаб, несиреџан*, („Све је несигурнији, смешнији, слабији, неспретнији“...), те именица *балавац* („као балавац, као јункер“) – контрастира кумулацији официрских звања у синтагми: „потомак војника, Рјепнина, маршала, фелдмаршала, официра“. Слабост и карикатура наспрам помпезности, гротеска наспрам трагичног доживљаја свијета.

Енглеско „*That’s the root of everything*“ алузијом на један наслов и рефрен из романа успоставља везу са тим поглављем (*Роман о Лондону*, 189–206) – јетко и иронијски. Самоиронијски дискурс такође је присутан, и у самом полиптотону, иако поступак наглашава прије свега трагичне тонове Рјепниновог унутрашњег монолога као „мрмљања“ о животу.

Несналажљивост „у животу за цивиле“ карактеристика је и других јунака Милоша Црњанског. Стога се Рјепнинов полиптотонски *одговор* једнако и на њих односи (лирски субјект *Лирике Иџаке*, официр Чарноевић – *Дневник о Чарноевићу*, Вук Исакович – прва књига *Сеоба*, Павле Исакович – *Друџа књиџа Сеоба*).

3. Примјере репетиције одређених језичких јединица, ријечи и конструкција – у виду специфичних „рефрена“ на широком плану текста – налазимо у сваком од романа Милоша Црњанског. Текстуални „рефрени“ тј. опетоване језичке јединице⁷ – врло су фреквентни и слободно можемо устврдити да су једна од препознатљивих стилских одлика у тексту овог писца.

3.1. Ратна тематика у романеским остварењима свакако ко-респондира са једним типом рефрена који подсјећа на војничке

⁷ Напоменули смо да јединице чијом репетицијом се остварује одређени стилски ефекат и семантичко обогаћење могу бити различитог ранга, па се у функцији текстуалних рефрена или полиптотонског опетовања у тексту Црњанског јављају ријечи, синтагме, редуковане клаузе, реченице и сл. Такође, наилазимо на примјере опетовања реченице, а затим у даљем тексту дијелова исте реченице или само једног сегмента (једна лексичка јединица или израз) и на тај начин се алудира на одређено значење, контекст и смисао, а умјетнички ефекат појачава.

команде. (Писац је и у своју аутобиографску прозу, у коментаре уз пјесме *Ишаке*, такође унио рефрене – војне команде, који извиру из ратних сјећања.) Врло сличан тип рефрена представљају и узвици у знак поздрава војсковођама и вођама (нпр. поменути рефрен из *Друје књије Сеоба*; међутим, врло сличне налазимо и у неким другим дјелима Милоша Црњанског). Њихов звук бива кроз текст различито обојен, врло изнијансиран у значењу, од семантике одушевљења и дивљења – до резигнације и очајања.

Глава *Романа о Лондону* у којој се Рјепнин огорчено обрачунава са Наполеоном, праћена је рефреном „Vive l'impereure!“ – што звучи врло иронично и цинично. У ствари, Рјепнин се ту обрачунава са свима који шаљу милионе у смрт, а сами понесу славу побједа. То је обрачун са свијетом који превиђа велике ратнике, изузетне појединце уопште, који су својим војничким (и не само војничким) генијем задобили битке, извојевали побједе, а славу и право на памћење, на историјски спомен – задржава само „вођа“. Ријеч *војник* код Црњанског има и то значење: прегалац, стваралац, радник, ратник, херој, безимен човјек, човјек у сјенци. (Отуда и реченица Црњанског у коментару уз Пролог: „А све су револуције у то време биле само побуне војника.“) Отуда и рефрен „Виват“, вариран на различитим језицима у тексту, у ствари носи значење једног великог страдања и великих заблуда, и великих неправди учињених „војнику“, који на крају не може ни као награду добити оно што му припада (сан Павла Исаковича да, послије свих путешствија, препрека, неправди и несрећа, у граду из *сна*, из царске, *руске фанџазије* – Санкт Петербургу, буде примљен код руске царице и преда јој завјет – руку Лазареву (в. *Сеобе III*, 402, 408–462) – остаће ипак само сан: неком другом, далеко мање заслужном, припашће част аудијенције код „императрице“, Павле ће доживјети да се наругају његовом сну; остаје да одзвања рефрен: „Елисавета, царица свих Руса, и свих Росија, виват“).

3.1.1. Наводимо неколико примјера за рефрен „Виват“ у различитим варијацијама, као и за сличне типове рефрена – френетичне поздраве у славу царева и вођа.

У *Сеобама*, на примјер, пратимо како се вође и империје којима се народ окреће – мијењају, оно „виват“ остаје, а положај народа се не мијења, несреће народне трају.

Виват!

Издалека, пред собом, чуо је ритам трчећег корака, лупу оружја и гласно понављање слогова, у један глас: **Ма-ри-ја, Ма-ри-ја, Те-ре-зи-ја, Те-ре-зи-ја.**

(*Сеобе I*, 207)

Исакович му показа прво узвик имена Марије Терезије, затим поздрав у његову част са заставом и виком његовог имена и титуле, које су војници, крај свих казни, нехотице, изговарали Ребенклау, уз громко „**виват**“.

(*Сеобе I*, 247)

А кад се задовољство разли по војничким редовима, испод павиљона, као што се жито заталаса преко булки, старац размахну својим тророгим шеширом и раздера се немецки: „**Срби! Три пута, виват, за маторог Енгелсхофена!**“ и машући својим перушкама и сам се дерао, самом себи, одавајући почаст, као да је нека краљица. Срби су то разумели као да је вољно, за тренутак, изићи из редова (...) па су урлали од задовољства: „**Vivat!**“ „**Vivat!**“ „**Vivat!**“

(*Сеобе II*, 29, 30)

Они су, и код Прага, полазећи на јуриш, још викали:
Срби! **Vivat** за грофа Валиса! **Vivat!**

(*Сеобе II*, 256)

Елисавета, царица свих Руса, и свих Русија, **виват.**

(*Сеобе III*)

3.2. Израз „у висину“ понавља се у Другој књизи *Сеоба*. Посматрамо израз у контекстима у којима се јавља, а на крају и у оном ширем контексту – цјелине романа. (Напоменимо да готово сваку стилски обиљежену језичку структуру можемо посматрати и у још ширем контексту – опуса, текста Црњанског у најопштијем смислу.)

Павле Исакович има своју представу о „Русији“ која у њему буди осјећање да се пење „у висину“. Подсјетимо, у *Сеобама*, за Вука Исаковича „звезда Русија“ изазивала је слику „непрегледног пространства по којем ће јахати“, простора, ширине. Павла Русија звезда зове себи, води – „у висину“.

Цијело једно поглавље носи наслов:

Пут у Русију водио је у висину

(*Сеобе III*, 170)

Исакович је, тако, имао осећај да, ћутке, одлази у планину, да га, ћутке, воде некуд у висину.

(*Сеобе III*, 171)

Срце му се, после толико тужних година, смејало.
Снег се пред њим, као ћилим, пружао бескрајан, као неко бело небо,
куда се попео, по ком се вози некуд, у висину.

(Сеобе III, 200)

Међутим, ту се јавља још једна лексичко-семантичка јединица, блискозначна, у паралелној предлошко-падежној конструкцији: „у даљину“, кумулираној са сличним предлошко-падешким конструкцијама, као низ узастопних синтаксичких паралелизама:

Да прелази мост познао је само по томе, да протутња.
У тој јурњави, пратио га је, сребрн, глас звонцади.
Крај све буке и хуке, тај глас је, непрекидно, понављао се, као да га је све даље звао, мамио, прожимао му тело. Осети као да је, са саона, сишао, па да и он јури на снегу, велики, порастао – јури, јури, некуд, у снег, у даљину, у радост неку, у небесно плаветнило на видику.

(Сеобе III, 201)

Глас који зове, *сребрн ѿлас звонцади*, јесте онај стари зов даљина, али овдје је то зов неба као зов смрти или – вјечности. Тај *ѿлас* представља антитезу ономе што значе лексеме „бука“ и „хука“. Он се понавља, непрекидно, и зове све даље. Управо тако се понављају одређени елементи текста, лирски и синтаксички паралелизми, док истовремено ту постоји нека инваријанта, негдје изнад свега тога, која условљава да мисао градацијски расте „у висину“ а да стилски одабири тај раст прате до врхунског умјетничког дмета. Запажамо и позиционо неусловљено понављање глагола *јури*, и градациони напоредни низ кумулираних јединица:

некуд,
у снеѿ,
у даљину,
у радосѿ неку,
у небеско ѿлавейнило на видику.

Присуство неодређеног прилога *некуд*, те неодређене замјенице (у *радосѿ неку*) указује и на неодређеност „простора среће“ којем Павле Исакович хрли, јури у сусрет, али је јасно да то *јесѿи* повлашћени простор који је даљина, и који је висина, који је бескрајан. То Павле Исакович јури на саони са сребрном звонцади – смрти

као вјечности, небу и свјетлости. То се један Исакович приближава „звезди у бескрајном плавом кругу“.

Ова кључна значења стилски су уобличена и испољена у поступцима понављања комбинованим са градацијом, и на нивоу микро-сегмената текста, и на нивоу текста као макрокомпозиције.

Сваки пут језичка јединица градирана је семантички и смисаоно на неки начин, уздигнута за по који степен у значењском смислу. Чује се тај ехо одређеног звука и значења као везивни елемент текста, али и као моћно стилско средство које у широким контекстима поприма све дубља и апстрактнија значења, и које сам текст и његову архитектонику подиже „у висину“. У висинама текста Црњанског налазимо тако одређене симболе, полиптотонске „звезде“ које бацају посебно свјетло на цијелу ту умјетничку језичку грађевину.

4. Некада се цијели искази, не само лексеме и изрази, доимају као позиционо неусловљени, изненадни рефрени.

Репетиција одређених лексичких јединица и језичких конструкција у чијој основи су алузије на одређену идеју и варијације на тему, знају бити имплиците присутне у дубинској структури текста, „скривене“, а што ће рећи да се откривају у свом богатству значења и семантичког нијансирања само пажљивом читаоцу. Уводе се постепено, контекстуализују зналачки и обогаћују смислом умјетнички текст као структурну цјелину.

Наводимо један такав примјер.

4.1. Варијације у репетицији синтагми „све под конац“, „по лењиру“, „према концу“... „према плану графа Мерци“ – у *Друјој књижи Сеоба* јесу расути и рашчлањени, редуковани елементи рефрена у чијој основи су искази – „Све треба довести у ред, према плану графа Мерци“ и „Све се мора догодити према туђем плану и по туђој вољи“.

Роман *Сеобе*, рефрен: „под конац“, „према плану грофа Мерци“.

Идеја да се „сербски национ“ не да сврстати „под конац“, не да се укротити, укалупити, и подредити било чијем „плану“, јер

то је национ у којем постоје тако снажне индивидуалности, тако ванредни сањари, и у сваком од њих тако велика жудња за „звездом“ – изражена је и посредством овог позиционо неусловљеног рефрена. Он се уводи у текст неосјетно и постепено, па његове почетке налазимо у првим поглављима *Друје књије Сеоба*, да би се тек, како текст одмиче, почео претварати у прави текстуални рефрен.

Он ће их населити у села, где су куће назидане у реду, као по концу, према лењиру геометра.

(*Сеобе II*, 14)

У то време, према плану графа Мерци, цео темишварски Банат имао је бити испреплетан друмовима, који су се градили.

(*Сеобе II*, 58)

Поред друмова, градили су се и канали, опет по плану графа Мерци, као праве линије, дуж кривудавих вода Тамиша и Бегеја, који су се често разливали и тај предео плавили.

(*Сеобе II*, 58)

Милом, или силом, ја сам решен – а то је и жеља царичина – да уредим овај крај краљевства. копаће се канали, по систему графа Мерци. Према францеским плановима. Ум човеков не може да трпи да све те планове, уређене по логици, омете та гомила косматих, урличућих Срба.

(*Сеобе III*, 16)

А што се тиче Махале, он, Енгелсхофен, неће ићи да види село које се уређује по лењиру, ни шорове што се исправљају према концу. Луд је тај гроф Мерци и ти геометри и капуцини, што би хтели да човека претворе у анђела.

(*Сеобе III*, 17)

Гарсули је био дошао да отпуштене војнике, Расцијане, врати, што више њих, у рупе, и на згаришта, дуж турске границе.

Зато су им одобравали селидбу у Русију.

Зато су им одузимали старе барјаке.

Зато се градио друм према плану графа Мерци.

(*Сеобе III*, 102)

А непрекидно трају бефели, развојачења, насељавања, селидбе. Непрекидне су промене према плану графа Мерци!

Нема за њих овде ничег, осим много лицемерства.

(*Сеобе III*, 248)

Што је најлуђе, у том рату, нису Срби само под росијским заставама гинули. И аустријска војска изводила је сличне, сербске, пукове, на бојишта, према плану графа Мерци. А гинули су према плану грофа Хаугвиц, који је, у аустријску војску, био увео нов маневар, брз плотун, у бици.

Он је, и међу официре, у касарни, увео нешто ново.

А назвао је то – сталешки дух: *Esprit de corps!*

Није, дакле, живот сербски био бесмислен, него њихове смрти.

(*Сеобе III, 478*)

И овдје се поменути рефрен не понавља увијек у потпуно истом облику (што је такође стилски маркиран умјетнички поступак), али је и формом и значењем врло препознатљив као једно текстуално (кохезионо) и стилски маркирано позиционо неусловљено понављање. Смисао му у сваком наредном понављању постаје сложенији. Опетована језичка јединица носи интонацију и обогаћује семантичка поља околног текста.

Тако, на неким мјестима у тексту доживљавамо овај исказ као благо ироничан. Поновљен, сваки пут постаје тврђи, опор и горак.

(Оно што ће се у неким другим дионицама текста испољити као паралела – то је име грофа Растрелија и градови који ничу као бајка. Стварање из сна, у дубљим слојевима текста, супротстављено је грађењу под конач, према лењиру и по логици.)

Читалац кроз појединачно понире у опште. И тај официр плавих очију, Павле Исакович, што се као Нарцис у језеру огледа у лику свог сународника и имењака из неке раније епохе, Павла Бакића (*Сеобе III, 450*) – суочава се са суровошћу реалности у којој се и његови, и снови његовог национа, ломе и руше пред једним равнодушним „планом грофа Мерци“, пред нимало маштовитом замисли довођења „под конач“ нечега што врви од различитости и изузетности, и што се не да приземљити – све док је „бескрајног плавог круга“ и у њему „звезде“. Очај појединца који сања Русију као простор у којем ће отићи „у висину“, немоћ трошне индивидуе иза које можда последије свега неће остати ни упамћено име као знак – израженији су, снажнија је експресија тога очајања пред зидом једног неумољивог рефрена што значи равнодушност једне императорске администрације према изузетним појединцима и малим национама, према личностима и њиховим судбинама.

ЗАКЉУЧАК

Поступци понављања, уз поступке осамостаљивања, представљају најизразитији примјер реализације парадигматског принципа еквивалентности као начела поезије. У овом раду нарочиту пажњу смо посветили позиционо неусловљеном понављању језичких јединица које је, по нашем мишљењу, стилски најинтересантније, и у спрези је са свим слојевима текста: семантичким, тематским, идејним, слојем звучања. Језичко-стиљска анализа одломака из прозних дјела Милоша Црњанског показује да се „неправилном“ репетицијом језичких јединица различитог ранга – од ријечи до реченице, постиже значајан стилски ефекат који обавезно укључује семантичку компоненту у смислу значењског и смисаоног обогаћивања текста. Тако поновљени елемент, без обзира на језички ранг којем припада, упија значења из контекста, истовремено обогаћујући контекст новим, али и претходним својим значењима. Стога се репетиција језичких јединица обично јавља у варијацијама, и упоредо са градацијом. То је поступак који, архисемски обједињујући значењске нијансе, прати принцип раста текста. Поступке понављања, дакле, посматрамо као фигуру конструкције, тј. синтаксичког нивоа језика, и средство кохезије текста, али и као изразито стилски маркирано средство у којем се реализује поетски принцип еквивалентности.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел 2002: Аристотел, *О њесничкој уметности*, Београд: Дерета.
Ingarden 1931: Roman Ingarden, *Das literarische Kunstwerk*, Halle: Max Niemeyer.
Јакобсон 1991: Роман Јакобсон, *Лингвистика и поезика*, Београд: Нолит.
Јовановић, 2001: Јелена Јовановић, *Поетска драматика Васка Поје*, Београд: Филолошки факултет – Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа – Србиње: Српско просвјетно и културно друштво.
Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

- Лотман 1976: Јуриј М. Лотман, *Структура уметничког текста*, превод и предговор Новица Петковић, Београд: Нолит.
- Симић 1978: Радоје Симић, *Грамањичка и инјонацијска структура њрозног дела Милоша Црњанског*, Књижевна историја XI/41, Београд, 15–60.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Ошћта стилсћика*, Београд–Никшић: Јасен.
- Сосир 1969: Фердинанд де Сосир, *Ошћта линјвисћика*, Београд: Београд.
- Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени срјскохрвајски језик II, Синћакса*, Београд: Научна књига.
- Уллман 1980: Стефан Уллман, *Сћилсћика и семанћика*, Москва.
- Џацић 1976: Петар Џацић, *Просћори среће у делу Милоша Црњанског*, Београд: Нолит.

ИЗВОРИ

- Сабрана дела Милоша Црњанског (*Сеобе I, Сеобе II, Сеобе III, Код Хийерборејаца I, Код Хийерборејаца II, Поезија, Проза, Дрме, Есеји, Пућојиси*), Београд: Просвета – Нови Сад; Матица српска – Загреб: Младост – Сарајево: Свјетлост; Београд, 1966.
- Милош Црњански, *Роман о Лондону*, Београд: НИН, Завод за уџбенике и наставна средства, 2004.
- Милош Црњански, *Књига о Микеланђелу*, Вршац: „КОВ“, 2010.

Gordana Janjušević Leković

THE REPETITIONS WHICH ARE NOT POSITIONALLY
CONDITIONED IN THE WORKS OF MILOŠ CRNJANSKI

S u m m a r y

We have analysed the relationship between **the figures of speech and the text structure**. Here we have explored syntactic figures (figures of construction), very distinct in the works of Miloš Crnjanski: *the techniques of repetition*, with special emphasis to the repetitions which are not positionally conditioned (polyptoton), as well as *the techniques of disengaging*, which also realise the poetic principle of equivalence. We have noticed the connections between the gradation – as a figure of speech and a constructive principle or principle of composition – and the techniques of repetition in the text. In this way, the text grows and becomes enriched, both in meaning and sounds. Repetitions represent important means of text cohesion. What may be of particular interest from the stylistic point of view are all those equivalences and meanings which intersect, enriching the text both in melody and semantics as they interweave.

Прикази

Марија Ђинђић, *Yeni Türkçe – Sıprça Sözlük**

Велико ми је задовољство да српској, и не само српској, лингвистичкој јавности скренем пажњу на овај други по реду, а први, и у Турској и у Србији, велики и веома добар турско-српски речник. Први, мањег обима, коауторско дело Славољуба Ђинђића, Мирјане Теодосијевић и Дарка Танасковића, изишао је 1997. године. Оба су речника издања Турског лингвистичког друштва, други је и пројекат Турског лингвистичког друштва.

Потреба за израдом овога речника била је, с једне стране, у скромнијем обиму првога, и, с друге стране, у нужности да се лексикографски забележе новије промене у лексичком фонду турскога језика. Ове су потребе задовољене: у речнику је забележено и лексикографски идентификовано више од 51.000 лексема, и оних моносемантичких, и оних са богатом полисемантичком структуром, то једно, и, друго, у речнику су презентирани турски и српски језик на почетку 21. века.

Грађа. Грађа је ексцерпирана из 11. издања једнојезичког Речника турског језика (*Türkçe Sözlük*) и из корпусне базе података Турског лингвистичког друштва. У грађу су ушле лексеме савременог књижевног турског језика, али и нове речи, експресивне и неутралне, како оне настале од домаћих, турских елемената, тако и оне позајмљене из других језика, нова значења експресивна, неутрална, колоквијална, жаргонска, термилошка и др. већ постојећих речи, нови термини архитектуре, медицине, економије, спорта, информатике и др. области, нови изрази, нови фраземи. У Речник су ушле и лексеме које нису део савременог стандарда, али се ја-

* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, 9–1527 стр.

вљају у књижевности; оне су маркиране одговарајућим квалификаторима *zast, nar., ist., argo* и *gp.*, којима се одређује њихово место у лексичком систему. У Речник су ушле и турске лексеме које као турцизми постоје у српском лексичком систему; ово пружа могућност за увид у њихову еквиваленцију или, неретко, у њихово семантичко разилажење на синхронијском нивоу; и једно и друго у Речнику је маркирано. Нпр. турска лексема **müft** и српска *муџте* семантички су еквивалентне и значе *џабе, бесилајино*; или – турска лексема **peşkir** неуобичајена је у савременом стандардном језику, наместо ње употребљава се лексема **havlu**, те, иако је семантички еквивалентна српском *ћешкиру*, по употребној вредности није еквивалента српској; или – код турске лексеме **dolap** еквиваленција са српском лексемом *долај* постоји тек на секундарном лексичком нивоу; или – српских турцизама *дуван* и *шејрић* нема у савременом стандардном турском језику. У Речнику је маркирана и етимологија; нпр. **müft** је по пореклу персијска реч; или – све одреднице, или готово све, са иницијалним **ј** француског су порекла.

Структура Речника. Лево страну Речника чине турске лексеме, и оне једночлане и оне вишечлане. Десну страну речника чине: граматичке информације, информације о етимологији речи, када је то потребно, квалификатори употребне вредности лексема (*anat., biol., bot., neform.*) дати за целу полисемантичку структуру речи или само за једну семантичку реализацију, семантичке идентификације дате у облику лексикографске дефиниције или система лексикографских дефиниција, код полисемантичних речи и на крају, примери код речи којима је потребно експлификовати прагматичку вредност.

Грамматичке су информације дате на начин који одговара презентацији и самеравању језика различитих система, какви су турски и српски језици. Нпр., именице и изведени од њих придеви, односно придеви и изведене од њих именице у турском језику имају исти облик, исти спољашњи лик, јављају се као једна лексема. Нпр., турска лексема **bileşik, +ği** у Речнику је представљена следећим чланком (даћемо само део чланка): *I. prid. 1. сложен, sastavljen. 2. hem. koji čini jedinstvo. II. im. kadar (na filmu). – eylem gram. сложен глагол. – kap ekon. složena kamata.* Или, турска лексема **bok** представљена је следећим чланком (и овде ћемо дати само део чланка): *I. im. 1. izmet, fekalija, balega, pogan. 2. vulg. loše stanje, teškoća, sranje. a duşmek*

zapasti, zapadati u teškoće, u sranje. II. *prid. vulg.* ljigav, neprijatan, pečastan. Дакле, на левој, турској страни Речника у оба случаја дата је једна лексема, баш као и у турским речницима; на десној страни дате се две лексеме, једна под римским бројем један, друга под римским бројем два; на левој страни је граматичка идентификација у турскоме језику, на десној је граматичка идентификација у српскоме језику. И још две ствари да кажемо. Прво, и веома важно, турски глаголи су, разуме се, давани у једноме облику за оба вида, а српски у два различита облика за два вида, свршени и несвршени, као у изразу: запасти, западати у тешкоће, у срање. Узгред, у првоме турском речнику није тако, глаголи су у дефиницијама давани углавном у свршеном виду. Друго, и за корисника не мање важно, изрази су давани уз поједина значења, уз она значења у којима се одредница јавља.

Граматички, а и семантички, различити су и глаголски системи у турскоме и српскоме језику; нпр. српски језик нема посебне облике за каузативне и пасивне глаголе, па су турски такви глаголи морали бити дефинисани типским граматичким дефиницијама, којима се, с једне стране, одређивао семантички садржај, а, с друге стране, показивао различит турски и српски глаголски систем.

Лексикографске дефиниције. Основни је тип дефиниција у двојезичним речницима, па тако и у овоме, синонимски низ еквивалентних лексема одредници. Нпр. **birincil prid.** 1. primaran, fundamentalan. 2. osnovni, temeljni, glavni, ročetni. Секундарни је тип дефиниција онај који поред еквивалентне лексеме одредници садржи и описни део; дефиниције овога типа се дају када се не може формирати синонимски низ еквивалентних лексема, а по лексикографским узусима једна лексема, по правилу, не може чинити дефиницију. Нпр. **boyunduruk**, + *ğu im.* okvir u koji se upreže tegleća marva, jaram. У дефиницијама ботаничких термина даје се и латински назив, који, на неки начин, замењује описни део идентификације. Секундарни је тип дефиниција такође и онај у коме се садржи само описни део; он се даје само у случајевима у којима недостају еквивалентне лексеме турској одредници. Нпр. **boylamak gl. (-i)** 1. dospe(va)ti na neko odedeno mesto. Секундарне су и дефиниције: види то и то, и исп. то и то (ово друго више као допуна дефиницији).

Специјални типови дефиниција дају се у идентификацији фразема. Њих је неколико, а сваки од њих показује сву тешкоћу не само разумевања већ и превођења фразема. Први је тип (код њега нема проблема) онај код кога у српскоме језику за турски фразем постоји истозначни фразем са еквивалентим лексемама, нпр., **su gibi bilmek znati kao vodu. ders vermek da(va)ti lekciju**; оваквих је израза и пословица не мали број, и оне сведоче о заједничком балканском, и не само балканском, турском и српском културном и језичком миљеу. Други је тип онај код кога имамо, да тако кажемо, двоструке дефиниције: буквално, или скоро буквално превођење и давање српског семантички истозначног фразема (али са нееквивалентним лексемама), нпр., турска пословица **sütten ağzı yanan yoğurdu/ayranı üfleterek yer/içer** дефинисана је и српском нераспрострањеном пословицом с еквивалентним лексемама *ko se jednom na mleko oreče taj i u jogurt duva*, и пословицом семантички еквивалентном, али са нееквивалентним лексемама *koga jednom zmija ujede, taj se i guštera plaši*. Трећи је тип онај код кога имамо у дефиницији српски фразем од нееквивалентних лексема, али који семантички и прагматички одговара турском фразему; нпр. **eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içer tanesini bırakır) nar. šta zna svinja šta je dinja** (више о овоме у Предговору Речника).

Системи лексикографских дефиниција. Систем лексикографских дефиниција чини дефиниција основног, примарног значења и дефиниције секундарних значења; овај систем илуструје распоређивање значења у једној полисемантичкој структури. И ово распоређивање није слободно, постоје одређене језичке законитости у развоју полисемије, и овим су законитостима одређене лексикографске законитости. Оне се састоје у следећем: заједно са примарним значењем дају се симилисемична значења, разуме се, ако их има, нпр. **baş glava** (čoveka, životinje); даље се дају метонимијска значења, па она индукована синегдохом, нпр. **starešina, šef, rukovodilac; predvodnik u društvu; glava**; на крају се дају значења индукована метафором, нпр. **ročetak, pa vrh, vis, sleme** итд. У Речнику су системи лексикографских дефиниција давани по овим правилима где год је грађа турскога језика то омогућавала.

Имилицијне информације. Све ово о чему смо досад говорили експлицитно је показано. Међутим, у Речнику има, да тако

кажемо, и скривених информација. Две су најважније. Прва је ова: полисемантичке структуре турских лексема у многим семантичким реализацијама одговарају полисемантичким структурама српских еквивалентних лексема; показали смо то на лексеми **baş**. Друга је ова: потенцијал семантичког варирања, полисемантичког ширења носе турске лексеме које припадају ускоме делу општег лексичког фонда, онеме коме припадају лексеме којима се именују делови људскога тела важни за човека, људске радње, уопште којима се именују појмови из најужег људског окружења. Нпр., лексема **baş** (= глава) у овоме је Речнику забележена у 13 именичких значења, у једном придевском и у 202 синтагматска израза. (Узгред, турска је лексикографска, а и лексиколошка пракса нешто друкчија од српске и словенске: реализација лексеме у семантичкој позицији са заданим детерминатором третира се као израз, нпр. **baş çekmek** 1) *biti kolovođa (zavere)*; 2) *повести, водити игру, бити први (у игри)*). Или – турска лексема **el** (= рука) забележена је у 6 значења и близу 250 израза, док је турска лексема **bacak** (= нога) забележена само у 4 значења и 6 израза. Тако је и у српском језику: *ілава* има богату полисемантичку структуру и реализује се у многим изразима, фраземима и пословицама; и *рука* има богату полисемантичку структуру и реализује се у многим изразима, фраземима и пословицама, док је *ноіа* семантички много сиромашнија. Ове две скривене информације значе: да су законитости развитка полисемије веома слични у турскоме и српском једику и да и у једноме и у другоме језику семантичко богатство лексеме зависи од важности за човека појма који се њоме именује.

Да сведем. Појављивање овога речника пријатан је и важан догађај у турској и српској лингвистици и култури.

Даринка Горііан Премк

Рада Стијовић,
*Језички савешник**

Недавно се појавила нова књига Раде Стијовић под насловом *Језички савешник*. У досадашњем свом раду поменута ауторка показала је да има активан однос према савременом језику, као и да упркос значајним научним подухватима у којима се остварује из различитих области лингвистике, највећу вредност ипак има оно што је практично – поуке и савети који излазе из оквира универзитетских сала и канцеларија института и налазе свој пут до публике којој језик није струка. Како и сама ауторка у Уводним напоменама (5) сугерише, теме обрађене у *Језичком савешнику* тичу се актуелних језичких и правописних проблема.

Након *Уводних напомена* (5), следи девет поглавља: *Како се њише?* (7–32), *Како њласи?* (33–62), *Како се мења?* (63–92), *Како се њради?* (93–110), *Шта значи и како се њио њребљава?* (111–146), *Има њи ли неки њредлој?* (147–155), *Како се каже?* (156–167), *Како се слаже?* (170–174), *Који је њио облик?* (175–190). На крају књиге налазе се *Ре њист њар њојмова* (191–217) и *Садржај* (219–225). Већ из самих наслова поглавља може се закључити да теме у овој књизи обухватају готово све нивое језика: од правописа, преко фонетских и морфолошких правила, творбе речи и лексике, до сложенијих питања синтаксе, какво је питање конгруенција и сл.

У првом поглављу, под насловом *Како се њише?*, дате су напомене у вези са променама у правопису које доноси *Правоиис ср њско ња језика* Матице српске из 2010. године (ПМС 2010) у односу на издање из 1993. године. Ауторка указује на најбитнија правила која се односе на употребу великог слова, писања имена празника, спојеног и одвојеног писања речи, скраћеница. Најважнија новина

* Београд: Чигоја штампа, 259 стр.

у овом поглављу јесте препорука да се писање *свеџи* уз име свеца врати на старије правило (7) како би се мање оптерећивао текст (некада се писало малим словом, а ПМС 2010 прописује писање великим почетним словом). Сматрамо да је и даље остало проблематично писање сложеница у којима је први део страни формант (ово питање је, како и ауторка примећује, посебан нормативни проблем, али је неразрешен; најпре је проблематична терминологија [„Посебан нормативни проблем јесу саставнице са статусом форманта или префиксоида“ – примећујемо да је термин *формант* хиперордистриран у односу на термин *префиксоид*], а затим и неуједначена решења – *цудо-џакамичење* у односу на *цез музика* и *жиро рачун*?!), те се надамо да ће се ауторка, али и остали нормативисти, детаљније бавити овим проблемом у будућности, понајвише зато што је оваквих речи све више имајући у виду уплив страних речи у српски језик. Вредна пажње је и ауторкина белешка о лексеми *шорџи* (*шорџис*), јер указује на неусаглашеност ПМС 2010 и *Речника српскога језика* Матице српске из 2007. године (РМС).

Друго поглавље, под насловом *Како њласи?*, доноси преко четрдесет краћих текстова о правилном писању и изговору појединих речи. Недоумице су углавном последица гласовних алтернација и адаптације стране лексике. Већина ових питања већ је обрађивана у различитим језичким приручницима и граматици (у *Српском језичком приручнику* Ивана Клајна и групе аутора, у различитим издањима *Правоица српскога језика* и сл.), а овде незнатно допуњена, међутим, неколико лепих запажања тичу се новијих истраживања или предлога који су у складу са тренутним узусом, као што је тумачење порекла речи *Порџуџал* и *Порџуџалија* (50), текст о употреби предлога *с/са* и *к/ка* (53), језичка цртица о *Бечу* (59-60) и сл.

У трећем поглављу ауторка даје нормативне препоруке које се тичу морфолошког нивоа. Иако се већина правилних облика може наћи у нормативној литератури, овде су ти облици освежени ауторкиним коментарима и образложењима, од којих многи од њих сежу у прасловенску епоху. Том новом, дијахроном декорацијом важећих решења ауторка даје занимљив оквир граматичким питањима, па правило постаје приступачније и лакше се памти. Такви су нарочити мали есеји, са доста илустративних примера, о облицима презента гл. *клизаџи*, *досуџи*, *досјеџи*, *обмањиваџи* и сл.

Четврто поглавље посвећено је творби речи. Најуспелији део тиче се изведеница којима се именују становници различитих држава и насељених места. Ауторка даје објашњења зашто су исправни следећи облици: Косовац (: Косово), Гањанин и Ганац (: Гана), Корејац (: Кореја), Јамајканац (: Јамајка), Нигеријац (: Нигерија), Тунишанин (: Тунис), Шпанац, Шпанкиња (: Шпанија) итд. Један мали део овог поглавља посвећен је деривацији придева, а свакако је врло занимљив прилог под насловом *Како се змија њрећворила у змаја*. Ауторка се на крају поглавља дотиче и врло актуелне теме – језик родне равноправности, позивајући се на одлуку Одбора за стандардизацију српског језика, којом се аргументовано образлаже потреба за мовираним феминумима онда када треба обезбедити прецизност исказа.

У поглављу *Шћиа значи и како се ујоћребљава* ауторка скреће пажњу на стилски маркирану лексику, као и новије кварење језика, пре свега у медијима, које се јавља као последица експанзије страних речи и/или као последица њихове неадекватне употребе. Вредност ове групе ауторкиних белешки огледа се, између осталог, и у томе што се она не бави само нормама, већ и честим и распрострањеним заблудама раширеним под утицајем лоше литературе (такав је пример употребе предлога *након* и *јосле* [114]).

Шесто поглавље *Имаће ли неки њредло?* обједињује проблеме који се тичу одговарајуће употребе предлога и предлошких израза (*с циљем, са разлоја, с обзиром да, код/њри, збој/ради* и сл., досад обрађиване у Клајновим *Језичким недоумицама*, као и у поменутом *Срјском језичком њриручнику* и другде). Ауторка је ове проблема освежила савременом грађом, прикупљеном из новина и разговорног језика и тиме омећила поједине појаве истичући њихово место у одређеном функционалном стилу. У вези са забелешком која се тиче израза *с обзиром да*, можда би се могло очекивати образложење става да је једино исправно *с обзиром на то да*. Наиме, ауторка сматра да неки нормативисти безразложно оправдавају скраћену верзију *с обзиром да*, али не даје аргументе. Ако имамо у виду да је *на то* корелатив, чија је функција да најави зависну реченицу, те га не можемо сматрати обавезни чланом, зашто бисмо скраћени облик овог израза проглашавали ненормативним?

Чини се да поглавље под насловом *Како се каже?* доноси највише нових запажања у погледу савременог језика. Ауторка се у овом поглављу бави калкирањем, употребом лоших и недовољно прецизних спојева речи (*ѿај неки, свашѿа нешѿо, заѿо јер*), на систематичан начин образлаже семантичку нијансираност између конструкција *ѿрви ѿуѿи* и *ѿо ѿрви ѿуѿи*, међутим, непрецизно остаје образложење употребе партикуле *ни*: „Ако је у предикату сложен глаголски облик (нећу доћи, не могу да мислим, немој да журиш итд.), његово значење може да се појачава и партикулом *и* и партикулом *ни*. Партикула *и* долази увек испред непунозначних одричних глагола: Ја *и нисам желела* да доћем, Он то *и не уме* да уради. То нико *и није могао* да зна. Партикула *ни* долази испред пунозначне речи у предикату: Није могао *ни да сања* да ће успети. Његово име не смеш *ни да ѿменеш*. Не можеш *ни да замислиш* шта се догодило. Та пунозначна реч не мора бити глагол: Можда он *није ни жив*“ (164). Најпре, већина ових глагола није у сложеном глаголском облику, већ је у питању сложени предикат, а затим није прецизирана дистрибуција *и/ни*, већ њихова позиција у односу на непунозначне глаголе. Ово поглавље завршава веома занимљивим белешкама о пореклу поздрава *Христѿос васкрсе* и формама учтивог обраћања, чији значај надилази чист језички ниво и залази у културолошки.

Мало, али важно поглавље *Како се слаже?* обухвата веома лепа запажања о конгруенцији с бројевима, паукалним и партитивним синтагмама, збирним бројевима, дакле, унајкраћем – најтежа правила конгруенције у српском представљена су питко и сажето.

Последње поглавље у овој књизи носи наслов *Који је ѿо облик?* и углавном се тиче рекције. Похвално је то што ауторка и на старијим и на новијим примерима из различитих функционалних стилова аргументује одређена правила, али и указује на новије тенденције. Нарочито треба истаћи белешку о употреби *кући* и *дома* (175). Наиме, на основу примера које ауторка нуди, јасно је (иако она то нигде не сугерише) да их у конструкцијама као што су *Кући сам. Дома сам.* треба посматрати као прилоге, па се можемо надати да ће их нормативисти тако у будућности и прихватити. У овом поглављу ауторка даје и леп чланак о инфинитиву пружајући аргументе у прилог тези да је у питању стара словенска категорија, која се понекад безразложно протерује из српског језика (184).

Ангажовање Раде Стијовић у новинама, на интернету и уопште у свим медијима говори нам да добар научник и професор може истовремено бити и добар саговорник и занимљив учитељ онима који се језиком само служе, а не анализирају га и не описују. То су све додатни разлози да ова књига буде обавезна литература свима које језик интересује.

Свејлана Милановић

Марина Спасојевић,
Глаголи на -(j)ети, -ѝм у корелацији са глаголима
на -ити, -ѝм у савременом српском језику
(нормативни и лексикографски аспекти)*

У науци о српском језику стална је потреба за студијама и приручницима који се баве нормом стандардног језика. Обимна студија Марине Спасојевић једним делом ту празнину употпуњава. Млада и перспективна лингвисткиња Марина Спасојевић за тему, прво магистарског рада, а потом и монографије, изабрала је с нормативног аспекта „проблематичну“ групу глагола, а то су они глаголи који испред инфинитивног наставка *-ѝти* имају рефлекс *јаѝа* – *-е-*, *-(у)је-*, тј. они који се у инфинитиву завршавају на *-(j)еѝти*, а у првом лицу једине презенте на *-ѝм* (*волеѝти*, *волим*; *желеѝти*, *желим*; *сѝареѝти*, *сѝарим*; *белеѝти*, *белим* итд.). У студији се обрађује однос ове групе глагола са морфолошки блиском групом глагола који се у инфинитиву завршавају на *-иѝти* а у презенту првог лица једине на *-ѝм* (нпр. *сѝариѝти*, *сѝарим*; *црниѝти*, *црним* и др.). Код глагола прве групе продиру облици инфинитива на *-иѝти* карактеристични за другу, бројнију групу глагола, чему је најпре допринело то што су облици презенте обе групе глагола подударни. Осим тога утицај да се то деси вршило је и аналошко уопштавање рефлекса *јаѝа* из мушког рода радног глаголског придева у ијекавским говорима. Ширењем варијанти на *-иѝти* на рачун варијанти на *-(j)еѝти* (и ређе обрнуто) долази до неутрализације формалне опозиције, што најчешће није нормативно оправдано, а код групе глагола мотивисаних придевом, као и мањег броја глагола мотивисаних именицом, долази и до нарушавања семантичко-синтаксичких односа.

* Монографија 17, Београд, Институт за српски језик САНУ, 2013, 452 стр.

У приказу студије указаћемо само на оне њене елементе који се тичу нормативних аспеката обрађених глагола, тј. који се могу користити у нормирању и стандардизацији, а из тумачења ћемо изоставити творбене, синтаксичке, лексикографске и друге интерпретације које нису у директној вези с нормом српског језика и језичком културом.¹ И до сада су нормативни приручници указивали на нестандардну употребу облика глагола на *-ићи* уместо на *-(j)ећи* и обрнуто, као и на то да треба водити рачуна о семантичким и синтаксичким разликама које међу њима постоје, али никада тако темељно и систематично описано и представљено примерима лоше праксе, што је јако битно за норму. Свакако, ова књига не представља језички приручник, већ научну студију, али ћемо се на потребу и за једним приручником којем су тема искључиво глаголи и њихова норма вратити касније. Ауторка у уводном делу доноси преглед нормативних приручника у којима су поменути проблеми са употребом погрешних форми глагола на *-(j)ећи*, али нажалост, без полемичког тона.

Тема изискује пре свега дескриптивну обраду, те је тако у монографији дат попис и опис глагола код којих се јављају дублетне или нестандардне форме на релацији *-(j)ећи* – *-ићи* – *-аћи*. Детаљном анализом ових глагола показано је из којих разлога и на који начин долази до колебања норме. Грађа је обимна, у неким случајевима и више него што је потребно и може отежавати праћење. Но, то ипак не бисмо узели као ману јер сматрамо да је велики и пажљиво изабран корпус изузетно важно полазиште за било какав језички опис и анализу. Осим што потврђује податке које истраживач добија из литературе, претпоставке које му даје језичко осећање или лингвистичка интуиција, предност корпуса је и та што истраживачу

¹ Књига има следећу структуру: I. Увод (11–31), II. Глаголи на *-(j)ећи*, *-им* у корелацији са глаголима на *-ићи*, *им* (33–308), III. Лексикографски поступци у обради глагола на *-(j)ећи*, *-им* (309–342), IV. Закључак (343–349), V. Summary (351–352), VI. Резюме (353–355), списак извора и њихових скраћеница (VII) (357–360), VII. Извори и њихове скраћенице (361–368), VIII. Литература, речници и правописно-нормативни приручници (361–368), IX. Регистри, и то посебно Регистар глагола (369–438) и Регистар радних глаголских придева у придевској служби (438–448). Други део монографије обухвата три главна поглавља: 1. Немотивисани глаголи на *-(j)ећи*, *-им* и глаголи на *-(j)ећи*, *-им* мотивисани именицом и од њих префиксирани глаголи (34–118), 2. Глаголи на *-(j)ећи*, *-им* мотивисани придевом (129–288) и 3. Радни глаголски придев у придевској служби (289–308).

омогућава добијање нових и, што је још важније, објективних података који до тада нису уочени, нису били предмет истраживања или су их претходни истраживачи занемаривали. Нажалост, речничка грађа се ретко и споро допуњава, па је врло важно то што је Марина Спасојевић све обрађене глаголе потврдила примерима из богатог корпуса који чине дела из књижевности, публицистике, али и материјал из разговорног језика, да би затим све регистровано проверила у контролном корпусу који чини *Корѝус савременој срѝској језика* Математичког факултета у Београду.

Глаголи су, како сама ауторка истиче, врста речи која је најбогатија по броју морфолошких и граматичких категорија, што утиче на врло комплексну њихову класификацију по морфолошким, синтаксичким и семантичким критеријумима. Наведено има последице и на норму српског језика. У анализи појединачних глагола најпре се сагледава нормативни статус предметних глагола, пре свега на основу постојеће речничке, приручничке и друге литературе. Затим се кроз примере показује стање у језичкој пракси и износе препоруке за евентуално кориговање норме, као што чини, рецимо, на стр. 76–77, када говори о глаголу *врети*, где недвосмислено износи став да у оним примерима где се то већ није десило, норма мора бити чвршћа према нестандартним формама на *-иѝи* у корист стандардних на *-(j)ети*. На крају студије даје се нормативни регистар глагола на који ћемо се касније вратити.

Прву анализирану групу глагола чине немотивисани или глаголи мотивисани именицом. Ту се издвајају (т. 1.1) глаголи код којих је форма на *-иѝи* нестандартна. Рецимо глаголи попут *ѝрмети*, *киѝети*, *милети*, *чилети*, са неправилним формама *ѝрмиѝи*, *киѝиѝи*, *милиѝи*: *Гром је заѝрмио.² *Супа је кийила. *Бубе су милиле. *Магла је иѝчилила. Углавном је појава нестандартних облика чешћа у старијем језику. Следећи подтип (т. 1.2) јесу глаголи који имају неколико, најчешће два облика презента, а форме на *-иѝи* које се спорадично јављају не припадају стандарду, глаголи типа *бдети*: *бдим* / *бдиѝем*, али неправилно је *бдиѝи*, нпр. *Бдила је целу ноћ. Или глагол *врети* с неправилним обликом *вриѝи*, нпр. *Кафа је ѝроврила, па и глагол *зрети* с презентима *зрим* и *зрем*, мада ретко и неправилно *зриѝи*, нпр. *Воће је узрило преко ноћи. Овакви примери

² Звездича указује на нерегуларни облик.

јављају се и у савременом језику. Трећу подгрупу (1.3) чине глаголи код којих су форме на *-ићи* нестандардне у екавском, а равноправне у ијекавском изговору из фонетских разлога (због дисимилације рефлекса *јаџа* у два узастопна слога), рецимо *мрзеићи*, *вредетићи*, *седеићи* (и њихове префиксирани творенице) и *мрзјеићи* и *мрзијићи*, *вриједјеићи* и *вриједијићи*, и *сједјеићи* и *сједијићи*. За екавску изговорну норму (малобројне) варијанте на *-ићи* спадају у нестандардне појаве. Следећа подврста (1.4) јесу непрелазни медијални глаголи код којих су варијанте на *-ићи* нестандардне и каузативни (прелазни активни) глаголи од исте основе с инфинитивом на *-ићи*. Иако постоји могућност, ови глаголи се ретко реализују и као непрелазни медијални и као прелазни активни глаголи (нпр. *засмрг(ј)еићи* и *засмрдијићи*, *засџид(ј)еићи* и *засџидијићи*), већ се каузативно значење реализује у оквиру полисемије. Пету подврсту (1.5) чине морфолошки дублети типа: *бубреићи* / *бубрејићи* – *бубријићи* / *бубријићи*, *йуи(ј)еићи* – *йуијићи*, *сџреи(ј)еићи* – *сџрејијићи*, *йрејереићи* – *йрејеријићи*, *хлай(ј)еићи* (*лай(ј)еићи*) – *хлайијићи* (*лајијићи*), *цвилеићи* / *цвиљеићи* – *цвилијићи*, *шумеићи* – *шумијићи* и можда још који. Из тумачења М. Спасојевић, заступљеност у употреби је важан критеријум зашто је нешто дублет, тј. распрострањеност је критеријум исправности, што на једном, месту она и каже када говори о глаголу *шумеићи* – *шумијићи*: „Распрострањеност и бројност варијаната на *-(ј)еићи* и *-ићи* засада им обезбеђује место дублета“ (стр. 104). Иако истиче распрострањеност и заступљеност као пресудне за утврђивање норме ових глагола, М. Спасојевић се, како примећујемо, не спори с традицијом, посебно речничком (не и приручничком), те углавном потврђује став лексикографа, који су одреднице успостављали управо на основу засведочене грађе у одређеном тренутку, док су правописи и приручници тежили системности. Могли бисмо се запитати шта је са другим критеријумима важним за норму и језичку културу, рецимо критеријум стабилности норме или сврховитости. А са друге стране, зрелог и искусног нормативисту, у шта се топло надамо да ће М. Спасојевић у будућности израсти, морају красити такве особине које М. Спасојевић већ поседује – а то су добра моћ запажања, стрпљење и предвиђање (тзв. научна интуиција).

Следећи подтип (1.6) јесу глаголи на *-(ј)еићи*, *-им* који се јављају као нестандардна варијанта глагола на *-ићи*, *-им*. Њихов број

није велик, али су они фреквентни. То су следећи глаголи: *вириџи*, *висиџи*, *џлумиџи*, *дозволиџи*, *жмуриџи*, *зјаџиџи*, *зуриџи*, *џиљиџи*, *раџиџи*, *цаклиџи се*, *џриџиџи*, *џуриџи*, *чамиџи*, *чкиљиџи* и др. Нпр., *Буре је *џурело*. *Ја сам *џумела* у том филму. **Исџриџела* сам сву своју снагу. Према нормативним и лексикографским изворима, запажа се да се код појединих глагола између варијанти на *-аџи* и *-(j)еџи*, односно *-аџи*, *-(j)еџи* и *-иџи* може успоставити дублетност (1.7). Међутим, грађа показује да су варијанте на *-аџи* преовладале код већине ових глагола, док се варијанте на *-(j)еџи* и *-иџи* могу сматрати секундарним. Ипак код *џеџиџаџи-џеџиџи(j)еџиџи*, *џуџиџаџи-џуџиџеџиџи-џуџиџиџи*, *сјаџиџаџи-сјаџиџиџи*, *иџриџаџи-иџриџеџиџи-иџриџиџи* заиста се може говорити о дублетним облицима. Ретки су случајеви у којима варијанте на *-аџи* егзистирају као нестандардне варијанте глагола на *-(j)еџи* као *џуџаџиџи*, а честа је појава да су варијанте на *-(j)еџи* и *-иџи* нестандардна дијалекатска форма глагола на *-аџи*, као *зџиџеџиџи*, *џаџиџеџиџи* итд.

Глаголи на *-(j)еџи*, *-им* мотивисани придевом (деадјективни глаголи, т. 2) чине већи део обрађеног материјала, па сразмерно њихова анализа заузима већи простор у овој студији. С обзиром да је ту ситуација нормативно јаснија, непрелазни медијални са значењем „поста(ја)ти онаквим што значи мотивни придев“, нпр., *(у)белеџиџи / (у)бијеџеџиџи*, *(за)џуџиџи(j)еџиџи*, *(џо)џруџиџи(j)еџиџи* 'поста(ја)ти бео, односно туп, груб' имају суфикс *-(j)еџиџи*, а већина ових глагола има наспрам себе синтаксички и семантички супротстављени глагол са суфиксом *-иџиџи*. Глаголи са суфиксом *-иџиџи* мотивисани придевом су прелазни и активни и значе „(у)чинити да нешто добије особину исказану придевом“, нпр., *убелиџиџи / убијеџиџиџи*, *зџуџиџиџиџи*, *џоџуџиџиџиџи* 'учинити белим, односно тупим, густим'. Тако, познато је да глаголски суфикси *-(j)еџиџи* и *-иџиџи* носе својеврсну семантичку и синтаксичку опозицију, нпр. Временом сам *ослеџела*, али *Заслеџио* ме је својом лепотом. Међутим, како је у литератури уочено, у језичкој пракси дошло је до нарушавања овог односа, ова се дистинкција не поштује, и то у већини случајева у корист суфикса *-иџиџи*. Иако постоји јасно правило, норма је нестабилна због колебања у избору ових суфикса, па тако имамо примере погрешне праксе. Међутим, ово правило важи само начелно, јер се не срећу увек овако супротстављени парови. С друге стране, све чешће се употребљавају глаголи

са суфиксом *-ићи* и када су медијални (нарочито рефлексивни), а у ограниченом броју случајева глаголи са суфиксом *-(j)ећи* када су активни. Такође, неки непрелазни медијални глаголи мотивисани придевом подједнако се користе са оба ова суфикса, те представљају дублете, попут глагола *ослабићи*: Девојка је *ослабела*, Грмљавина је *ослабила*, са медијалним значењем, док је други облик глагола уобичајен у примерима са активним глаголом, нпр. Треба *ослабићи* непријатеља. *Ослабећи* би била, додуше ређа, морфолошка варијанта, а треба напоменути да се код глагола без префикса употреба свела само на варијанту са суфиксом *-ићи*, што важи и за глаголе *сћарићи*, *мршавићи*, *лабавићи* и сл.

Иако и најновији српски нормативни приручници, попут *Нормативне граматике српског језика* П. Пипера и И. Клајна, говоре о степену нормативности исказа, мишљења смо да највише проблема у српској норми стварају управо једнако нормативно исправне дублетне форме или такође нормативно допуштене секундарне варијанте. Често је дублетизам, у ствари, фактичко стање у језичкој употреби, резултат превирања, различитих утицаја, аналогија и сл. Степен нормативности исказа и систем нормативних квалификатора (типа дозвољено, допушта се, исправно је у одређеном функционалном стилу) односи се пре свега на функционалностилску и експресивностилску маркираност, а не на дублетне форме. Иако норма не сме бити крута и ригидна, а нормативисти морају имати ширу свест о променама у језику, а следствено томе и у норми, било би добро многе ставове и решења ревидирати, и на основу критеријума језичке културе (начела стабилности, начела продуктивности, традицијског начела, начела проширености, начела типичности, начела предвиђања развојних тенденција) на темељима традиције васпоставити савремену норму савременог српског језика. Ту би једна оваква књига веома послужила. Зато се надамо да ће одговарајуће комисије Одбора за стандардизацију српског језика поверити Марини Спасојевић задатак израде једног нормативног приручника који за предмет има исте ове глаголе као и монографија коју овом приликом приказујемо. То је већ у значајној мери урађено – регистар на крају књиге није само прост попис глагола, већ један комплексан регистар урађен по принципу гнезда, који осим основних информација и упућивања јасно и истакнуто нуди, што

нас посебно радује, оне нестандартне, а у језику веома фреквентне облике, чак који доминирају у односу на узус. На томе смо Марини Спасојевић неизмерно захвални. Изостанак јасније истакнутих нормативних препорука у корист дескриптивног приступа, због чега ова књига нема карактер нормативног приручника, надомешћен је овим изванредним регистром. У ишчекивању засебне публикације у виду нормативног речника глагола или неког другог нормативног приручника, препоручујемо ово дело свим лингвистима, а посебно онима који се баве језичком стандардизацијом и лексикографијом.

Марина Николић

*Научни састајанак славистија у Вукове дане 42/1**

Зборник који је пред нама садржи 43 реферата презентована у оквиру лингвистичке секције на међународном славистичком скупу под називом Научни састајанак слависта у Вукове дане, одржаном на Филолошком факултету у Београду у периоду од 12. до 14. септембра 2012. године. Радови истакнутих слависта, домаћих и страних, овога пута окупљени су око теме *Инџиралинџивисџички и експиралинџивисџички чиниоци у формирању и развоју српској сџандардној језика*.

Широко постављен тематски оквир, бројност значајних питања која у њега улазе, њихова актуелност и научна сврсиходност допринели су да се унутар корица зборника, на немалих 538 страна, нађу радови из готово свих области науке о језику, засновани на разноврсним теоријским поставкама у проучавању језичких појава, синхронијски или дијахронијски усмерени.

Зборник отвара рад Живојина Станојчића „Померање из неутралног у стилски обележено – стварно и перцептивно (на примерима из морфонологије/морфосинтаксе српског језика)“. На примерима из језика двојице српских преводаца, аутор анализира факторе који условљавају индивидуалну процену вокативних облика именица мушког рода *Кизиче, Грче и Арче* (: *Кизик, Грк, Арџ*) и декларативних реченица са везником *џе* – као архаизама у савременој употреби српског језика, односно, шире посматрано, разматра нека теоријска питања у вези са преласком неутралних језичких јединица у сферу стилски обележених. Стилистичкој проблематици посвећено је још неколико радова: Милош Ковачевић у раду „Синтакса и стилистика допунских питања у савременом српском

* Београд: Међународни славистички центар, 2013, 538 стр.

језику“, на материјалу књижевноуметничког стила и новинарског подстила публицистичког стила, са синтаксичко-семантичког и стилистичког аспекта анализира допунска питања, тј. исказе код којих се упитни оператор налази у финалној позицији. Специфичности научног стила, односно његовог посебног жанра – жанра уџбеника, разматрају се у раду Димке Савове „Говорникова фигура и деагентивност у научном стилу српског стандардног језика“. Ауторка, наиме, са прагматичке тачке гледишта разматра питања деагентивности у једном уџбенику биологије. У раду Ксеније Кончаревић „Стилистички аспекти жанра црквене посланице у савременом српском језику“ утврђује се стилска ефицијентност најмаркантнијих лексичких, морфолошких и синтаксичких средстава која граде језички израз посланица на савременом српском језику. О јаком стилском потенцијалу дијалекатских речи говори се у раду Гордане Драгин „Дијалектизам као стилско средство (на примерима из хронике *Село Сакуле а у Банатју*)“. Главна тематска потка рада Славке Величкове „Стилистички аспекти изучавања српских фразема са темпоралном компонентом“ јесте анализа структурних особина ових фразеологизама и њихова подела с обзиром на припадност различитим функционалним стиливима књижевног језика. Стана Ристић у раду „Стилски аспекти концептуализације појма ДОМ у књижевном дискурсу“, полазећи од когнитивног и етнолингвистичког становишта, а на основу примера из књижевног дискурса, утврђује стилске домете у профилисању концепта ДОМА у српском језику. У раду „Синатроистичне координиране конструкције у роману *Нишчи* Видосава Стевановића“ Соња Ненезић са синтаксичког, семантичког, а онда и са стилистичког аспекта, анализира координиране конструкције које почивају на гомилању семантички хомогених и хетерогених елемената у поменутом роману. Дијахрони приступ функционалној стилистици заступљен је у раду Јелене Јовановић Симић „Облици ословљавања у Вуковој преписци (једно поглавље из историје српског епистоларног стила)“, у којем ауторка анализира форме учтивог ословљавања на материјалу из 19. века, односно на примерима писама које је Вук писао и примао.

Лексичко-семантичким проучавањима посвећено је неколико радова у зборнику. У раду „О карактерологији српског књижевног језика са гледишта његовог лексичког фонда“ Ценка Иванова на

основу лексичког инвентара врши типолошку компарацију српског књижевног језика са њему блискосродним језицима. Слободан Новокмет у раду „Неке секундарне семантичке реализације зоолошких назива у српском језику“ анализира лексичке механизме по којима зоолошки називи добијају своја секундарна значења и утврђује семантичке компоненте које су у том процесу продуктивне. Проучавању терминологије, као дела лексикона, али на материјалу из 18. и 19. века, посвећен је рад Исидоре Бјелаковић „Улога интеркултуралног лексичког трансфера у формирању терминолошког система српског језика“. Наиме, ауторка у раду анализира улогу посуђеница, калкова и семантичких позајмљеница у формирању терминолошког система из области математичке географије и астрономије у предстандардној фази развоја књижевног језика код Срба.

Унапређењу српске лексикографске праксе посвећена су два рада у зборнику. У раду „О радном и трпном глаголском придеву са лексикографског аспекта“ Марина Спасојевић разматра лексикографску обраду радног и трпног глаголског придева са придевском конституентском вредношћу у српским описним речницима и указује на могућности за уједначавање и унапређивање њихове обраде. Владан Јовановић у раду „О речима са везаним основама страног порекла из угла граматике (творбе речи) и лексикографије“ анализира речи са везаним основама са аспекта њиховог лексичког и творбеног значења, али и са аспекта лексикографске обраде у дескриптивним речницима српског језика.

Морфолошка и творбена проблематика српског језика предмет је истраживања неколико аутора. Сања Ђуровић у раду „О облицима трпног глаголског придева глагола (-)гаћи и (-)знаћи“ са морфолошког аспекта проучава трпни глаголски придев основних глагола *гаћи* и *знаћи* и њихових префиксалних твореница, али и указује на семантичке и прагматичке карактеристике ових трпних придева. У раду „Деривациони модели нових речи у српском језику“ Гордана Штасни анализира продуктивне, али и непродуктивне, деривационе моделе именичке творбе нових речи са апстрактним значењем и семантичко-деривационом анализом утврђује узроке експресивности појединих неологизама. Предмет рада Гордане Штрабац „Утицај семантике на деривациони потенцијал комуникативних глагола (на примерима именичких деривата са архисемом

„особа“)“ јесте способност комуникативних глагола да деривирају именице са архисемом „особа“, па је ауторкина пажња усмерена на творбено-семантичке карактеристике деривираних супстантива и њихов однос према глаголу којим су мотивисани.

Једна скупина радова посвећена је синтаксичким проучавањима српског језика. Илијана Чутура у раду „Апозиција као средство овремењавања у савременом српском језику“ издваја основне типове апозитивних одредби које садрже упућивање на „овремењеност“ именичког појма у свом саставу. У раду „Хијерархизација утицајних фактора у начину слагања предиката са нумеричким конструкцијама у функцији субјекта“ Александар Стефановић истиче чиниоце који могу утицати на начин слагања предиката са бројним конструкцијама употребљеним у субјекатској служби и указује на потребу за преиспитивањем овог проблема са аспекта нормативне (не)прихватљивости. Миланка Бабић у раду „Комуникативна конверзија упитних форми реченица у српском језику“ анализира поступак претварања упитних реченица у узвичне, при чему истиче да се конверзија односи искључиво на конструкције са градуативно-квалификативним значењем, које су формиране помоћу упитно-односних заменица и прилога, а не на реторичка питања или директивне говорне чинове. Теоријске поставке когнитивне лингвистике доминантне су у раду Миливоја Алановића „Улога примарних когнитивних концепата у граматичкој организацији реченице“. Дијахронијски приступ једном синтаксичком питању присутан је у раду Слободана Павловића „Конституисање система енклитика у српском језику“, у којем аутор прати промене у инвентару и дистрибуцији српских енклитика од краја 12. века, па све до краја 18. века, када је енклитички систем српског књижевног језика углавном формиран.

Значајан прилог прагматичким проучавањима представља рад Драгане Вељковић Станковић „Прагматичка функција синтаксичких репетиција и редупликација у српском језику“, као и рад Тијане Ашић „О семантици и прагматици заменичко-прилошких просторних локализатора *овде* и *џу* у српском језику и њиховим преводним еквивалентима у француском“. Прагматички аспект посматрања доминантан је и у раду Марине Јањић „Деиктички изрази у уводним рубрикама периодике“. Овде ћемо сврстати и рад Верана

Станојевића „Темпорална прогресија и њено изражавање у наративном дискурсу“, у којем се испитује улога, како интралингвистичких, тако и екстралингвистичких, тј. прагматичких чиниоца у сигнализовању временске прогресије у наративном дискурсу.

Правописној проблематици посвећен је рад Вељка Брборића „Српски правопис на прелазу из XIX у XX век у светлу данашњих решења“, у којем се аутор бави поређењем оних правописних решења с краја XIX века која су претрпела измене у односу на *Правопис српскога језика* Матице српске из 2010. године. Светлана Слијепчевић у раду „О сложеним јединицама с препозитивним индеклинабилним детерминаторима страног порекла (синтаксичко-семантички и правописни аспект)“ анализира творбени, семантички и синтаксички аспект поменутих јединица, разматра постојећа правописна решења и утврђује критеријуме за уједначавање правописних правила о писању анализираних јединица. Једном спорном нормативистичком питању посвећен је рад Раде Стијовић „Колебања у употреби збирних бројева у светлу развоја књижевнојезичке норме“. Ауторка у раду анализира одређене примере размимоилажења савремене језичке праксе и нормативних прописа у случају слагања конгруентних речи са збирним бројевима када су они део партитивне синтагме. Истраживање Јелице Јокановић Михаилов, презентовано у раду „Говорне тактике и језичка култура“, посвећено је анализи актуелних језичких стратегија и говорних тактика у нашој медијској сфери.

Зборник је обогатило још неколико радова посвећених дијакхронијским истраживањима српског језика. Александар Милановић у раду „Реформа ћирилице Луке Милованова у контексту књижевнојезичке ситуације почетком 19. века“ анализира радикалну азбучну реформу Луке Милованова, који је српску ћирилицу растеретио сувишних знакова и, осам година пре Вука, створио графички систем од 30 јединица. Рад Марије Илић „Престиж шумадијско-војвођанског у Мађарској: оглед из дијакхронијске социоллингвистике“ бави се проучавањем српских говора у околини Будимпеште, који су настали мешањем екавских, јекавских и икавских говора у 16. и 17. веку, при чему је екавица шумадијско-војвођанских говора још у том периоду уживала престижни карактер. У раду „Статус српског и румунског језика на прелазу из XVIII у XIX век“ Пред-

раг Мутавцић указује на сличности и разлике у процесу стварања стандардног српског и румунског језика.

Значајан допринос науци о српском стиху представља рад Радмила Маројевића „Развојни токови умјетничке поезије на српском језику (од строге силабичке форме до комбинованог и слободног стиха)“, док основу рада Вање Станишића „Хазарски источници словенске писмености“ представља питање да ли се у загонетној графичкој структури словенске глаголице може назрети грчко-латинска графичка традиција. Paul-Louis Thomas у раду „Преводи Библије и формирање српског стандардног језика: случај претериталних времена“ утврђује разлике у употреби претериталних времена у неколико превода истог одломка Јеванђеља по Марку, почев од Вуковог, па преко седам каснијих превода у периоду од 1933. до 2010. године.

Драгана Ратковић је своје двогодишње искуство вишег лектора српског језика на Катедри за славистику Универзитета у Ополу пренела у раду „Рецепција српске културе кроз усвајање српског језика у пољској универзитетској средини“, у којем је представила концепцију наставе, базиране првенствено на упознавању историјских прилика у нашој земљи и афирмацији српских културних вредности.

Неколико радова у зборнику бави се питањима контрастивне фразеологије. Саша Марјановић у раду „Српске поредбене фраземе са фитонимском компонентом и њихови кореспонденти у француском језику“ утврђује контрастивне обрасце у које се уклапају српски и француски фраземи са фитонимском компонентом у зависности од међусобне формалне и значењске кореспонденције. Драгана Дракулић Прийма у раду „Структура и обим фразеосемантичког поља *лаж* у српском и руском језику“ бави се контрастивним проучавањем и семантичком анализом српских и руских фразеологизама различитих лексичко-семантичких структура, обједињених значењем *лаж*, *йревар*, *обмана*. Овој тематској групи радова, али са становишта лингвокултурологије, припада и рад Ларисе Раздобудко Човић „Културолошка интерпретација српске фразеологије у огледалу превода на руски језик зборника песама *Тражим њомиловање* Десанке Максимовић“. Ауторка у раду са контрастивног аспекта анализира фразеолошки корпус збирке песама *Тражим*

јомиловање и њеног превода на руски језик и ишчитава одређене културолошке информације у два сродна словенска језика. Циљ рада Светлане Гољак „Лингвокултуролошки аспекти устаљених поређења у српском и белоруском језику“ јесте опште контрастивно сагледавање компаративне фразеологије српског и белоруског језика са лингвокултуролошког аспекта. Овим радовима је по својој тематици близак и рад Ане Пејановић „Руски препјевни српских епских пјесама (лингвокултуролошки и фразеолошки аспект)“. Групу радова са фразеолошком проблематиком, али и целокупан зборник, затвара рад Стефане Пауновић „Библиографија српске фразеологије – проблеми израде“.

Радови публиковани у овом зборнику, по својој високој научној утемељености, разноврсној теоријско-појмовној апаратури, бројности и значајности питања која осветљавају и покрећу, представљају вредан допринос, како науци о српском језику, тако и славистици и компаративистици. И овај зборник, као и свака претходна књига реферата са Научног састанка слависта у Вукове дане, драгоценост је сведочанство о актуелним тенденцијама и перспективама у лингвистици, али и значајан путоказ о кретању лингвистичке мисли еминентних аутора, у свим будућим разматрањима језичких питања, и србистичким и славистичким.

Маријана Бојдановић

*Научни сасѝанак слависѝа у Вукове дане 42/3**

Трећа књига зборника Међународног славистичког центра за 2013. годину доноси радове који су као реферати прочитани на 42. *Научном сасѝанку слависѝа у Вукове дане*, одржаном 2012. године. Радови су настали у оквиру научноистраживачког пројекта *Српски језик и њеѝови ресурси: ѝеорија, оѝис и ѝримене*, а аутори су професори и сарадници Катедре за српски језик са јужнословенским језицима Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Први део зборника обухвата једанаест чланака из области дијалектологије, фонетике, семантике и прагматике, правописа, нормe српског језика, методике наставе и лингвокултурологије. У другом делу зборника дат је *Прилоѝ библиоѝрафији ѝворбе речи* Боже Ђорића, који обухвата 1180 библиографских јединица.

У раду „Из дијалекатске творбе речи“ (7–14) Божо Ђорић испитује заступљеност проучавања творбе речи у дијалектолошким студијама и методолошке поступке које су дијалектолози користили приликом анализе одређених творбених формација. Дат је нови прилог анализи творбено-семантичке скупине *ѝроизвод живоѝињскоѝ ѝорекла*, о којој је аутор писао у ранијим радовима. На корпусу ексцерпираном из дијалектолошке литературе аутор показује да у оквиру анализиране творбено-семантичке скупине дијалекти поседују знатно више творбених типова и форманата у односу на књижевни језик.

Душка Кликовац у раду „О обележавању управног говора“ (15–42) анализира обележавање управног говора наводницима и цртом у најзначајнијим српским и хрватским правописима и граматицама објављеним у периоду од краја XIX века до данас. Поред

* Београд: Међународни славистички центар, 233 стр.

примера из основног корпуса, ауторка у грађу за рад уноси и примере из појединих књижевних дела (углавном новијих) да би показала обележавање управног говора у пракси. У првом делу рада основна питања која се разматрају тичу се: а) редоследа наводника и других интерпункцијских знакова; б) писања зареза као трећег интерпункцијског знака (иза упитника или узвичника и изводних наводника); в) раздвајања управног и пишевог говора зарезом и цртом; г) случајева кад се управни говор ничим не обележава; д) писања наводника приликом уметања пишевог говора у управни говор и ђ) употребе наводника кад цитат обухвата више пасуса. Предмет другог дела рада је обележавање управног говора цртом. На основу бројних примера из литературе и праксе, ауторка у закључку наводи препоруке за обележавање управног говора наводницима, а када је реч о обележавању управног говора цртом, упућује на решење дато у *Правоијсу српскога језика* (1993).

Појам *слободе* у језичкој слици света говорника српског језика истражује Рајна Драгићевић у раду „Лингвокултуролошка анализа концепта *Слобода* у српском језику и српској култури“ (43–59). Ауторка се у истраживању ослања на методологију Ј. Бартмињског, а основни циљ истраживања је да се на основу анализе језичког материјала дође до когнитивне дефиниције појма *слободе*. Корпус за истраживање чине системски подаци који су добијени из неколико релевантних речника српског језика (описних и синонимских речника и етимолошког речника), а који подразумевају испитивање дефиниције лексеме *слобода*, њеног деривационог гнезда и синонима; затим подаци који су добијени анкетом и анализом схватања слободе у политичком и црквеном дискурсу. Анкетом је испитивано како студенти поимају слободу (анкетирано је 100 студената Београдског универзитета), а подаци о томе како деца поимају слободу добијени су из истраживања које је, такође методом анкете, седамдесетих година прошлог века спровела психолингвисткиња Смиљка Васић. На основу анализираниог материјала ауторка закључује да је појам *слободе* у српском језику и српској култури разуђен и вишеслојан и да условно може бити представљен у виду концентричних кругова, у чијем центру се налази *индивидуална слобода* (слобода у човеку и слобода човека према другима), а око ње се налази *друшћивена слобода*. На периферији овако приказаног концепта *слободе* налази

се државна слобода. Поред тога, истакнуто је да однос међу концентричним круговима, односно разним видовима слободе, зависи од друштвене и политичке ситуације.

У раду „Стандардност језика и питање стабилности форми“ (61–73) Јелена Јовановић Симић разматра поједине појаве које се односе на стабилност језика као целине и књижевног језика, као дела језичке грађе који је плански уређен и контролисан, а самим тим и стабилнији. Указано је на то да нестабилност језика као целине настаје услед његовог додира са сублингвистичким формама изражавања, које могу бити на широкој скали – од устаљених форми до околионализама (ова појава илустрована је на примеру неколико речи из књижевних дела, углавном узвика, који су класификовани према прагматичком критеријуму). Нестабилност у оквиру књижевног језика ауторка посматра у вези са постојањем варијантних језичких форми (међу којима постоје хијерархијски односи), односно са постојањем функционалних стилова. Она истиче да је најстабилнији део функционалности језичког слоја пословни стил, а да су поетски и колоквијални стил, сваки на посебан начин, веома нестабилни, јер углавном не подлежу нормативним утицајима и контроли, што је показано на одговарајућим примерима. На крају рада предложено је извесно ограничење појма *стандардни језик*.

Вељко Брборић у раду „Писање етника и ктетика у правопису и правописном речнику“ (75–84) анализира правописна решења која се тичу писања имена насељених места и њихових делова, назива појединих области и држава, а посебно испитује бележење њихових етника и ктетика у Правопису српског језика (2010) и правописни речницима. Аутор указује на неке актуелне правописне проблеме везане за начин писања имена делова насељених места и градских четврти, нпр. на случајеве када није јасно да ли неко насеље треба посматрати посебно или као део већег насељеног места, од чега зависи примена одговарајућег правописног решења. Разматрајући начин навођења назива насељених места, области, држава, континента, њихових етника и ктетика у важећем правопису и правописним речницима, аутор уочава бројне недоследности и недостатке и залаже се за уједначавање, односно за доследно навођење етника и ктетика изведених из одговарајућих географских назива. Уочени су и недостаци везани за концепцију приручника

и речника: често се наводе мање важна житељска имена, а изостављају битнија и фреквентнија, такође, изостављају се речи које су правописно спорне, а уносе се поједине речи које нису спорне ни правописно ни граматички.

Начини примене појмовне метафоре у настави српског језика, посебно приликом обраде глаголског вида, разматрани су у раду Драгане Вељковић Станковић „Могућности примене когнитивног приступа у настави српског језика (На примеру обраде граматичке категорије глаголског вида)“ (85–113). У раду је указано на недостатке неких досадашњих приступа обради глаголског вида у наставној пракси и наведене су предности когнитивног приступа у односу на њих. Истакнуто је да се видске разлике у настави поједностављено објашњавају на изолованим примерима, да се инсистира на вези између перфективности и краткоће трајања и имперфективности и дужине трајања глаголске радње, што може отежати или онемогућити усвајање потребног знања и створити код ученика погрешне концептуализације појмова везаних за глаголски вид. Након осврта на то како се код деце формира појам времена, ауторка наводи резултате анкете која је спроведена међу ученицима да би се утврдили облички, семантички и видски прототипи везани за глаголе. На основу резултата анкете и погледа на аспектуалност у науци о језику, закључено је да би у наставу требало укључити низ појмовних метафора, преко којих би ученици могли лакше разумети апстрактне појмове (нпр. појмови свршености и несвршености радње могли би бити објашњени појмовним метафорама помоћу којих се имперфективност поима као неомеђена материја – имперфектив је флуид, а перфективност као ентитет са јасним и непроменљивим границама – перфектив је компактан ентитет).

У раду „Специфичност вежби у онлајн курсу српског као страног језика“ (115–123) Весне Крајишник и Весне Ломпар представљено је неколико типова вежби које се користе за ниво А1 у онлајн курсу српског као страног језика: уписивање тачног одговора (уписивање речи, синтагме или реченице), вежбе са подсетником, избор тачног одговора и вежбе писања текста по задатом моделу. Проверавање знања помоћу оваквих вежби објашњено је на одговарајућим илустрованим примерима (нпр. усвајање лексике за означавање породичних односа). Истакнуте су предности које вежбе у

онлајн курсу имају у односу на конвенционалне вежбе из класичних уџбеника, али наведени су и поједини недостаци, који су условљени ограничењима мултимедијалних платформи за учење језика.

У раду „Концепт ’човек телесни’ у традиционалној српској језичкој слици света“ (125–137) Снежане Вучковић разматрана је, на конкретном језичком материјалу, са лингвокултуролошког и историјкосемантичког аспекта, представа о човековој телесној природи у српској културној традицији. На почетку је истакнута значајна улога човековог тела у појмовној организацији језика и представљена је структура универзалног концепта „човек телесни“, који у различитим културама може бити испуњен специфичним садржајем. Као извор језичког материјала узете су две врсте текстова: средњовековни српски богослужбени списи, у којима је садржан хришћански поглед на човекову телесност и одабрани текстови народне културе – стари популарни медицински списи, народне басме и загонетке итд., који углавном одражавају претхришћански, пагански поглед на физичког човека, често помешан са хришћанским представама о човеку. Истраживање показује да постоји изразит дуализам у поимању човековог тела у српској средњовековној култури: у богословским текстовима човекова телесност је готово занемарена, они садрже мали број соматизама у примарним значењима, док текстови који припадају световној култури показују да је концепт „човек телесни“ био испуњен различитим садржајима – од поимања тела као скровишта за душу, до његовог гротескног изобличења у оквиру средњовековних смеховних култова.

У раду Ане Батас „Трајање консонаната у интервокалском положају“ (139–152) представљени су резултати акустичке анализе трајања консонаната у зависности од места артикулације, начина артикулације и звучности. Материјал за истраживање добијен је снимањем девет говорника српског језика, а анализа материјала извршена је у програму за акустичку анализу сигнала *Praat*. Резултати мерења обухватају неколико параметара: број валидних мерења, просечну вредност трајања у милисекундама, стандардну девијацију, минималне и максималне вредности, а представљени су (табеларно и у виду дијаграма) према класама гласова заснованим на начину артикулације: експлозивни, фрикативни, африкате. Посебно је анализирана група безвучних дентала, јер се у тој групи налазе

све три класе гласова. У зависности од броја вредности које су по-ређене, за утврђивање статистички значајних разлика коришћени су t-тест и анализа варијансе. Добијени резултати мерења и њихова анализа доприносе стварању дескриптивне базе за проучавање временске организације говора.

Рад Небојше Маринковића „Нова терминологија у дидактици српског језика као страног“ (153–158) доноси допуну појмовно-терминолошком апарату дидактике српског језика као страног, а потреба за стварањем нових термина у вези је са потпуно новим начином учења – онлајн курсом српског језика. Аутор дефинише најфреквентније терминолошке јединице, преузете углавном из информатичких и електроничких дисциплина (нпр. *асинхроност*, *дигитални код*), али и термине који су везани за *виртуелни универзитет*. Поред тога, представљени су и познати методички термини који у онлајн настави језика добијају посебна значења.

Узимајући у обзир досадашњу класификацију речци у српском језику, Јован Чудомировић у раду „Семантички и прагматички критеријуми за опис и класификацију речци и њихова ограничења“ (159–170) разматра појмове и критеријуме који су значајни за граматички опис и класификацију речци и њихових функција. Разматрани су појмови који припадају различитим теоријским приступима, углавном у оквиру семантике и прагматике: ниво на ком речце функционишу и опсег, евиденцијално значење, прагматичко сужавање и ширење, говорни чинови, имплицитно значење. Аутор издваја класу евиденцијалних речци, које указују на врсту извора знања о нечему, нпр. *очито*, *наводно*, *изгледа*, и истиче евиденцијално значење као критеријум за њихово раздвајање од модалних речци. На примеру неколико речци које се могу употребити самостално и оних које морају бити део ширег исказа показане су одређене разлике у начинима функционисања речци као индикатора говорних чинова. Аутор посебно издваја нови (прагматички) критеријум за класификацију речи у српском језику – функцију „окидача конвенционалне импликатуре“ – којим би биле обједињене типичне употребе речци попут *иш*, *већ*, *још* и *чак*. На крају рада указано је на недостатност свих разматраних критеријума, упућено на изразиту полифункционалност појединих речци (што

је илустровано на примеру речце *йлек*) и истакнуто да даља истраживања треба да буду усмерена на класификацију функција речци.

Судећи по ширини тема и релевантности представљених резултата, може се закључити да лингвистичке студије објављене у овом зборнику представљају значајан прилог изучавању актуелних тема у србистици. Наведени радови свакако ће пружити истраживачима подстицај за даља изучавања нерешених питања науке о језику.

Никола Санковић

Зборник радова са V научног скупа младих
филолога Србије
*Савремена истраживања језика и књижевности V/I**

И ове године, пете по реду, јавности је, у виду две књиге зборника, на увид дат избор радова са Петог научног скупа младих филолога Србије, одржаног 30. марта 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Преко 150 учесника овог већ традиционалног састанка научноистраживачког подмлатка из Србије, али и из Републике Српске, Црне Горе, Словеније, Украјине и Грчке, излагало је своје реферате у тематски спецификованим језичким односно књижевним секцијама. Након рецензентске процедуре, у обе књиге зборника, који носи назив *Савремена истраживања језика и књижевности V*, уврштена су 124 рада. Очигледна заинтересованост за скуп засигурно има свој извор у широкој теми, али и у чињеници да је овај научни скуп јединствен у нашој земљи, па и шире, по томе што окупља оне који у науку о језику и књижевности тек закорачују. Такође, мотив младих филолошких прегалаца да учествују на овом скупу свакако је и прилика да добију корисне сугестије и критике од својих научних узора који активно прате њихова излагања и коментаришу их.

Прва књига зборника, чији преглед дајемо овом приликом, посвећена је савременим лингвистичким истраживањима. Одлуком уређивачког одбора и еминентних рецензентата на 510 страна зборника нашло се 46 радова (41 ауторски рад и 5 коауторских). Према дисциплинарној оријентисаности радова, зборник је организован

* *Савремена истраживања језика и књижевности*. Година V / књига 1. Зборник радова са V научног скупа младих филолога Србије одржаног 30. марта 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014, 510 стр.

у шест поглавља: 1) *Историјскојезичка и дијалектолошка истраживања*, 2) *Морфолошка и њворбена истраживања*, 3) *Лексиколошка истраживања*, 4) *Анализа дискурса и прајмајичка истраживања*, 5) *Синтаксичка и стилстичка истраживања* и 6) *Примењенолингвистичка истраживања*. На самом почетку зборника, а пре првог поглавља са радовима, проф. др Милош Ковачевић извештава о самој организацији скупа, те о учесницима и и њиховим рефератима на основу којих похвално говори о научном подмлатку српске филологије. На самом крају зборника налазе се кратке биографије аутора чији су реферати овде публиковани. Представићемо радове редом којим су публиковани у зборнику.

Прва тематска целина *Историјскојезичка и дијалектолошка истраживања* доноси четири рада. У прва два рада – „Мали увид у дијахрону семантику – корен *јар-* (*јар, јара, јароси*): значењске транспозиције кроз време“ (15–26) Катарине Беговић и „Глаголи од основа **bъr-* (**ber-*) и **bir* у српским и словеначким дијалектима“ (27–37) Жељка Степановића – аутори примењују етимолошки метод, указујући на значај дијахроне семантике у радовима о лексичкој семантици уопште. У поменутом раду Ж. Степановића контрастира се српски и словеначки језички материјал, а српски и бугарски у раду „Помоћни глагол *јесам/сџм, будем/бџда* и субјунктивна семантика у српском и бугарском језику“ (39–49) Александре Јанић. Прилог „Употреба инфинитива у говору Тутина и околине“ (51–63) Бојане М. Вељовић доноси истраживање стабилности инфинитива у глаголском систему тутинског говора.

Другу целину *Морфолошка и њворбена истраживања* чини пет радова. Рад Јоване Јовановић „Творба именица из класе *nomina actionis* у српском језику“ (65–78) извештава нас о начину на који настају и значењима која могу имати именице из класе *nomina actionis*. Реферат Томислава Матића „Сложене конструкције са индеклинабилном препозитивном компонентом страног порекла – примена правописних решења на корпусу спортског новинског исказа“ (79–86) бави се нормативном усклађеношћу спортског новинског исказа са прописаним правописним начелима. У прилогу под називом „Моциони суфикси у џбеницима српског језика као страног“ (87–96) Ана Петровић упознаје нас са статусом именичке моције у српском језику у џбеницима за странце. Следе два рада

са компаративном анализом лингвистичких чињеница: „Утицај префикса на валентност глагола у немачком и српском језику“ (87–106) Марије Станојевић и „Компаративна анализа предлога *a* у одабраним граматицима италијанског језика“ (107–114) Бојане Раденковић Шошић.

Трећи по реду одељак *Лексиколошка истраживања* објединио је седам радова. Лексичко-семантичка и етимолошка анализа романизама са значењем дела одеће, обуће и накита спроведена је у реферату „Називи романског порекла за одећу, обућу и накит у говору Спича“ (117–125) Ане Тешић. У раду „О лексици у *Искусном њодрумару* Захарија Орфелина“ (127–138) Ане Ранђеловић указано је на најаву реформаторских промена у српском књижевном језику 19. века у виду Орфелинове употребе речи из народног језика. Следи неколико радова са когнитивнолингвистичким приступом теми. У реферату Вање Миљковића „Семантика глагола *уништити* у светлу теорије менталних простора“ (139–151) примењује се популарна теорија менталних простора и појмовне интеграције. По ређењем поставки неких когнитивнолингвистичких приступа бави се Катарина Аксић у раду „Сличности и разлике између принципјелне полисемије и других когнитивнолингвистичких приступа значењу лексема“ (153–159). Предлог теоријског модела анализе конструкција и израза везаних за концепт власти дала је Јелена Павловић у чланку „Концепт власти у језичком огледалу“ (161–171). Идиоматски изрази са лексемама које значе делове лица на материјалу из енглеског и српског језика предмет су контрастивне анализе Иване Влајковић у раду на енглеском језику „Facial Features in English and Serbian Idiomatic Expressions“ (173–181). Такође на енглеском језику, у раду под називом „Culturally Marked Lexis – Translation as a Mode of Colonization“ (183–192), Јелена Симуновић Полуца разматра технике и поступке превођења културно означене лексике.

Пет радова дато је у четвртом делу зборника *Анализа дискурса и прајмајичка истраживања*. О примени различитих прагматичких средстава у циљу преношења поруке путем телевизијских реклама пише Ирена Алексић у реферату „The Pragmatics of Serbian Television Commercials“ (195–202). Никола Савић у студији „Семантичка и прагматичка анализа реченичних адвербијала у енглеском језику“ (203–210) на материјалу из енглеског језика испитује утицај неких

прилога на истиносне вредности пропозиције исказа. Милица Ми-
мовић и Снежана Зечевић представљају резултате свог истраживања
о појмовним метафорама у студентском говору у раду „Метафоре
у неформалном говору студентске популације“ (211–221). Влади-
мир Фигар у прилогу „The Importance of Compression in Metaphorical
Conceptual Integration Networks: Selected Examples from the Political
Discourse of Serbian Daily Newspapers“ (223–234) истраживао је значај
компресије у процесу конструкције значења на неким метафорич-
ким изразима из политичког дискурса. Колико говорници умањују
одговорност за исказивање одређених ставова употребом субјек-
тивно односно интерсубјективно модализованих исказа испитивала
је Милена Костић у свом раду „Subjectivity and Intersubjectivity in
Discourse on the Topic of Global Business“ (235–246).

Чак 14 радова доноси нам пети одељак *Синтаксичка и стили-
стичка истраживања*. О негацији придева и њиховој синтаксичкој
позицији пише Ивана Митић у раду „Негирани придеви и негатив-
но слагање у српском језику“ (249–259). Следи чланак Маше Петро-
вић под насловом „Глаголске перифразе са герундом у шпанском и
њихови преводни еквиваленти у српском језику“ (261–268), затим
на материјалу немачког језика заснован рад Сање Нинковић и На-
таше Куртуме „О значењу препозиције *mit*“ (269–276). Глаголским
облицима баве се Милица Милашиновић и Марија Глишић у сту-
дији „Перфекат у српском језику и његови преводни еквиваленти
у француској верзији дела *Рани јади* Данила Киша“ (277–285), као
и Милана Додиг и Саша Милошевић у свом реферату „Глаголска
времена и њихови стилистички ефекти у роману Славице Гароње
Под месечевим луком“ (286–298). Неколико аутора пажњу је по-
светило истраживању публицистичког стила: Јелена Љ. Спасић у
раду „Експланативност у новинском извештају“ (299–308), Саша
Ђукић кроз чланак „Статус агенцијског начина изражавања унутар
ПФС-а савременог српског језика“ (309–316), Стефан Тодоровић
својим рефератом „Фразеолошке перифразе у српском спортском
новинарству“ (317–328) и Марија Копривица Лелићанин у „Марке-
рима ографивања у новинским уводницима на италијанском језику“
(329–337). Проблему комуникације између лекара и пацијената по-
светила се Данка Синадиновић у раду „Прилагођеност говора лекара
широј популацији“ (339–347). Лингвостилистичка анализа песама

предмет је следећих радова: „Лингвостилистичка анализа песме *Погне* Јована Дучића“ (349–356) Јоване Томић, „Стилско-семантичке одлике песме *Јефимија* Милана Ракића“ (357–365) Сође Миловановић и „Лингвостилистичка анализа песме *Вече на шкољу* А. Шантића“ (367–376) Тијане Биберџић. Језик дадаистичких текстова истраживао је Владимир Перић у прилогу „Dada-Lingua“ (377–386), док су англицизми Црњанског били предмет рада „Ортографско-фонолошка адаптација именичких англицизама у *Роману о Лонгону Милоша Црњанског*“ (387–392) Наталије Живковић.

У шестом поглављу зборника под називом *Примењено-лингвистичка истраживања* публиковано је 10 радова. Они се најчешће тичу наставе страног језика. Тако је одређеним проблемима из области фонологије односно морфологије у усвајању енглеског односно италијанског језика посвећен рад Данице Јеротијевић „Утицај фонетског окружења на усвајање интерденталних фрикатива у енглеско-српској међујезичкој фонологији“ (395–406) и рад Тијане Кукић Прошић „Анализа изостављања одређеног и неодређеног члана у италијанском језику код ученика чији је Л1 српски из перспективе трансфера“ (407–420). Неколико следећих радова окупља тема интеркултуралности у настави: „Неговање словачко-српског билингвизма у Старој Пазови: Услови у образовном систему и ставови припадника словачке националне заједнице“ (421–430) Милице Ђуричић, „Мотивација наставника и ученика у интеркултуралној настави“ (431–438) Милене Видосављевић и „Dvojezična nastava na francuskom jeziku u beogradskim gimnazijama: primer istraživanja pisanih receptivnih veština učenika“ (439–446) Лидије Пасуљевић. Преостали радови овог поглавља усмерени су на различите методе и средства у настави страног језика. Тако је у раду „Облици повратних информација и њихова ефикасност“ (447–456) Маријана Вучковић испитивала учинак реформулације и навођења ученика на тачан одговор. Неда Видановић и Јелена Јосијевић писале су о употреби књижевних текстова у чланку „Ставови наставника према употреби литерарних текстова у ЕФЛ учионици“ (457–466). Весна Алексић је пажњу посветила искористивости уџбеника и интеграцији ученика у наставне активности и то презентовала у реферату под називом „Васпитно-педагошка функција уџбеника страног језика – укључивање ученика у релевантне интелектуалне активности“ (467–478).

Улога мобилних уређаја и компјутера у процесу учења испитује се у радовима Мирјане Филиповић „Од књиге до мобилног учења: учење језика помоћу мобилних уређаја из студентске перспективе“ (479–490) и Нине Манојловић „Опажање повратне информације и улога наставника у тестирању уз помоћ компјутера“ (491–502).

Највећи број радова дала је србистика, али није занемарљив ни број радова контрастивног типа и методичко-дидактичке проблематике аутора са страних филологија. Разноликост тема и разноврсност приступа у представљеним радовима обезбедила је готово потпуну покривеност свих сегмената лингвистичке науке. Највећи број прилога сагледава језичке факте са синхроног становишта, док је свега неколико радова дијахроно оријентисано. Примена не само традиционалних већ и модерних лингвистичких и интердисциплинарних метода показује да аутори прате иновације у науци, критички их разматрају и употребљавају.

Значај овог научног скупа и зборника што га прати несумњив је – младим филолозима је прилика да се афирмишу, охрабре и од искуснијих колега усмере, а научној јавности ово је драгоцен преглед тренутног стања у савременој лингвистици из перспективе њених најмлађих истраживача.

Анеџа Сјасојевић

